

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

DİL İLİşKİLERİ BAĞLAMINDA HALAÇÇA

Hasan GÜZEL

Doktora Tezi

Ankara, 2021

DİL İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA HALAÇÇA

Hasan GÜZEL

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

Doktora Tezi

Ankara, 2021

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- ❑ Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- ❑ Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- ❑ Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

.../.../.....

Hasan GÜZEL

¹"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

- * Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Emine YILMAZ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

21/06/2021

TEŞEKKÜR

Halaçça zerine bir doktora tezi yazma fikri Prof. Dr. Semih Tezcan'ın Hacettepe niversitesi'nde verdiği lisansüstü dersler sırasında oluşmuştur. Hocama desteği için teşekkürü borç bilir anısı önünde saygıyla eğilirim. Bu tezdeki veriler alan araştırmasına dayanır. Alan araştırması sırasında desteğini esirgemeyen Dr. Behruz Bekbabayi, Dr. Musa Rahimi, Ali Asgar Cemrasi ve Telhab halkına teşekkürlerimi sunarım. Lisans ğrenimimden bugüne her an yanımda olan ve tez yazım sürecinde değerli yönlendirmeleriyle beni aydınlatan danışman hocam Prof. Dr. Emine Yılmaz'a teşekkür ederim. Tez süresince ikinci danışmanım gibi her soruma cevap veren Prof. Dr. Nurettin Demir'e, tez izleme komitelerinde katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Bülent Gl ve Prof. Dr. Jale Demirci'ye, tez savunma sınavındaki değerlendirmeleri ve katkıları için Prof. Dr. Yunus Koç'a çok teşekkür ederim. Davetiye göndererek Mainz niversitesi kütüphanesinde araştırmamı sağlayan Prof. Dr. Julian Rentzsch'e, tezi okuyup değerlendiren Doç. Dr. İbrahim Ahmet Aydemir'e, Yasamin Gholamrahmani'ye ve Buta Bağırsoy'a şükranlarımı sunarım. Dr. Öğr. Üyesi Nurtaç Ergün Atbaşı, Dr. Güven şimşek, Arç. Gör. Hasan Hayırsever, Arç. Gör. Emre etinkaya, Arç. Gör. Ayşegül zkan tez yazım sürecinde hep yanımda oldular, onların sayesinde bu süreç başarıya ulaştı. Destekleri için sonsuz teşekkürler.

ÖZET

GÜZEL, Hasan. *Dil İlişkileri Bağlamında Halaçça*. Doktora Tezi, Ankara, 2021.

Halaçça, birçok dilsel özelliğiyle karşılaştırmalı-tarihsel-dilbilimsel Türkoloji ve Altay dilleri kuramı açısından büyük bir önem taşır. Günümüzde irili ufaklı birçok köyde, çok az sayıda nüfus tarafından konuşulan bu dilin geleceği hakkında olumlu değerlendirmeler yapılmamaktadır. Yakın zamana kadar Halacistan kırsalında geniş işlev alanına sahip olan Halaçça, geçen yüzyıldaki büyük toplumsal değişimler nedeniyle işlev kaybına uğramıştır. Günümüzde dillerinin işlev alanının dar olması nedeniyle Halaçların topluluk dışı iletişimlerinde büyük oranda Farsçayı benimsedikleri görülmektedir.

Farklı toplumsal dinamikler nedeniyle Halaç köylerindeki dilsel görünüm çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle bu çalışmada Halaç nüfusunun görece fazla olduğu Telhab köyü üzerinde durulacaktır. Alandan elde edilen veriler sosyal ve yapısal özellikler göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir. Farçanın Telhab Halaççası üzerindeki etkisi, Lars Johanson'un kod kopyalama modeline göre ele alınacaktır. Dil edinimi sürecindeki yetersizlikler ve Farsçadan yapılan kopyalamalar nedeniyle Telhab Halaççasının işlevsel ve yapısal daralma sürecinin çok ileri bir aşamasında olduğuna işaret edilecektir.

Anahtar Sözcükler

Halaçça, Farsça, Kod Kopyalama, Dil İlişkileri, Toplumsal Dilbilim

ABSTRACT

GÜZEL, Hasan. *Khalaj within the Context of Language Contact*. Ph.D. Dissertation, Ankara, 2021.

Khalaj, with its numerous linguistic characteristics, has a tremendous significance for comparative-historical-linguistic Turcology and the Theory of Altaic Languages. The future of this language, spoken in villages by a very small portion of the population, is not promising. Khalaj, which served an influential function in the Khalejestan area until recently, has lost this functionality due to radical social changes in the last century. Today, the Khalajs speak Persian outside their communities to a great extent due to the fact that their own language has lost its functionality.

There is a variety in terms of the way the language is spoken due to various social dynamics. Therefore, this study will focus on the Talkhab village, which has a larger concentration of the Khalajs population. Field findings will be analyzed by taking the social and structural features into consideration. The impact of Persian over the Khalaj of Talkhab will be analyzed according to Lars Johanson's code copying model. Through this analysis, it will be ultimately indicated that the linguistic and structural reduction process of the Khalaj of Talkhab is at a highly critical threshold due to problems in language acquisition and copies from Persian.

Keywords

Khalaj, Persian, Code Copying, Language Contact, Sociolinguistics

KISALTMALAR

Az.	: İran'daki Azerbaycan Türkçesi
bk.	: bakınız
c.	: cilt
ed.	: editör
Fars.	: Farsça
Hal.	: Halaçça
hızl.	: hazırlayan
İng.	: İngilizce
K	: katılımcı
k.a.	: kişi adı
Kırg.	: Kırgızca
krş.	: karşılaştırınız
Özb.	: Özbekçe
s.	: sayfa
Rus.	: Rusça
THal.	: Telhab Halaççası
TTü.	: Türkiye Türkçesi
Tuna Bulg.	: Tuna Bulgarcası
Uyg.	: Uygurca
Volga Bulg.	: Volga Bulgarcası
Yak.	: Yakutça
yay.	: yayınevi, yayınları
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

DİLBİLGİSEL NOTASYON İÇİN KULLANILAN KISALTMALAR

1	birinci kişi
2	ikinci kişi
3	üçüncü kişi
AİT	aitlik
ARÇ	araç durumu
AYR	ayırılma durumu
BEL	belirtme durumu
BUL	bulunma durumu
ÇK	çokluk
EŞT	eşitlik hali
GEÇ	geçmiş zaman
GNŞ	geniş zaman
İLG	ilgi durumu
İST	istek
İYE	iyelik
ORT	ortaç
OLZ	olumsuzluk
ÖT	öntakı
YOK	yoksunluk
ST	sontakı
SOR	soru
ŞART	şart
ŞİM	şimdiki zaman
TK	tekil
ULÇ	ulaç
YET	yeterlilik
YÖN	yönelme durumu

İÇİNDEKİLER

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
DİLBİLGİSEL NOTASYON İÇİN KULLANILAN KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Kapsamı.....	3
Araştırmanın Amacı Ve Önemi.....	3
Araştırmanın Yöntemi.....	3
Katılımcılar Ve Veri Toplama.....	4
Araştırmanın Problemi Ve Karşılaşılan Güçlükler	5
1. BÖLÜM: HALAÇLAR VE HALAÇÇA	7
1.1. Tarihsel Durum.....	7
1.2. Coğrafya Ve Nüfus.....	9
1.3. Sosyo-Ekonomik Durum.....	14
1.4. Halaçça	16
1.5. Halaçça Araştırmalarına Genel Bakış	20
2. BÖLÜM: KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	24

2.1. Kuramsal Çerçeve	24
2.1.1. Dil İlişkileri.....	24
2.1.1.1. Dil İlişkilerinde Sosyal Etkenler	25
2.1.1.1.1. İlişki Yoğunluğu.....	26
2.1.1.1.2. Bireysel Tutum.....	26
2.1.1.2. Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler.....	27
2.1.1.2.1. Kod Kopyalama Modeli	27
2.1.1.2.2. Yapısal Etkenlerin Rolü	30
2.1.1.2.2.1. Önerilen Sınırlamalar.....	30
2.1.1.2.2.2. Dayanıklılık Skalaları	31
2.1.1.2.2.3. Yapılılık	33
2.1.1.2.2.4. Çekicilik.....	33
2.1.1.2.2.5. Diller Arasındaki Farklar	36
2.1.1.2.2.6. Köklü Etki.....	37
2.1.1.2.2.7. Dil İlişkileri Farklı Dilleri Birbirine Yaklaştırır mı?	37
2.1.1.2.2.8. Dil İlişkilerinde Bölgesel Yakınlaşma	38
2.1.1.2.2.9. Sorunlu durumlar	39
2.2. Kavramsal Çerçeve.....	39
2.2.1. İkidillilik-Çok dillilik.....	39
2.2.1.1. Dil İlişkilerinde İki Dillilik ya da Çok Dillilik.....	40
2.2.2. Tehlikedeki Dil Olgusu ve Dil Ölümü.....	42
2.2.3. Dil Değiştirimi	43
3. BÖLÜM: TOPLUMSAL DİLBİLİM AÇISINDAN TELHAB	
HALAÇÇASI	45
3.1. Telhab Halaççasını Etkileyen Etkenler	45

3.1.1. Demografik Yapı ve Nüfus.....	45
3.1.2. Dilin Kuşaklararası Aktarımı.....	46
3.1.3. Kesin Konuşur Sayısı.....	47
3.1.4. Dilin Kullanım Alanları ve İşlevselliği.....	48
3.1.5. Dilin Medyada Kullanımı	48
3.1.6. Dilin Öğrenimine Yönelik Yazılı Materyaller.....	49
3.1.7. Resmi Kurumların Dil Tutumları	49
3.1.8. Bireysel Tutumlar	50
3.1.9. Belgelerin Sayısı ve Niteliği	51
3.1.10. Sosyo-ekonomik Etkenler	51
3.2. Telhab'da Çok Dillilik.....	52
4. BÖLÜM: TELHAB HALAÇÇASI-FARŞÇA DİL İLİŞKİLERİ	54
4.1. Halaççadaki Farşça Kopyalar	58
4.1.1. Genel Kopyalar	58
4.1.1.1. Basit Sözcüksel Kopyalar	58
4.1.1.1.2. Basit Dilbilgisel Kopyalar.....	62
4.1.1.2.1. Basit Bağımsız Dilbilgisel Kopyalar	62
4.1.1.2.2. Basit Bağımlı Dilbilgisel Kopyalar	76
4.1.1.2. Karmaşık Yapılı Genel Kopyalar.....	79
4.1.1.3. Karmaşık Yapılı Genel Dilbilgisel Kopyalar	80
4.1.2. Seçilmiş Kopyalar.....	83
4.1.2.1. Sesbilgisel Kopyalar.....	83
4.1.2.2. Anlam Kopyaları	85
4.1.2.3. Sözdizimsel Birleşme Kopyaları.....	86
4.1.2.4. -mXş.....	87

4.1.2.5. Modal Yapılar	88
4.1.3. Karışık Kopyalar	93
4.1.3.1. Birleşme Kopyaları	93
4.1.3.2. İzafe Yapısı	95
4.1.3.3. -IUK birimi.....	100
4.1.4. Birleşik Cümlelerin Seçilmiş ve Karışık Kopyaları	100
4.1.4.1. İlgi Cümleleri	100
4.1.4.2. Tümeç Yan Cümleleri	103
4.1.4.3. Dolaysız Aktarım Cümleleri	103
4.1.4.4. Neden Cümleleri	104
4.1.4.5. Zaman Cümleleri.....	106
4.1.4.6. Amaç Cümleleri	109
4.1.4.7. Koşul Cümleleri	110
SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER	113
Metinler	119
Kaynakça.....	139
Sözlük-Dizin	150
Ek 1. Etik Kurul İzni	195
Ek 2. Orijinallik Raporu.....	196
Ek3. Benzerlik İndeksi.....	197

GİRİŞ

Halaçça, kuzeyinden Save, güneyinden Erak, batısından Hamedan ve doğusundan Kum kentleri ile çevrili onlarca köyde konuşulur. Halaçça ayırt edici özellikleri ve tarihsel gelişim sürecinde oynadığı rol itibariyle Türk dilleri arasında özel bir yere sahiptir. Yaygın kanaata göre, Çuvaşçadan sonra Türk dillerinden ayrılan ilk Türk dili Halaççanın Telhab ve Harrah olmak üzere iki ağız bulunmaktadır. Telhab ağzının konuşulduğu bölge, sosyal dinamikleri ile Kum ve Save gibi büyük şehirlere yakın olan Halaç köylerinden ayrılır. Farsçanın etkisiyle birçok köyde yok olan Halaçça, Telhab bölgesinin sosyal ve coğrafi özellikleri nedeniyle bu coğrafyada görece daha iyi korunmuştur.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Girişte tezin amacı, kapsamı, tez süresince karşılaşılan zorluklar ve çalışmanın problematiği üzerinde durulmuştur. Çalışmanın birinci bölümü, kavramsal ve kuramsal çerçeveyi içermektedir. Kavramsal çerçevede, tez boyunca sıklıkla kullanılacak olan *Halaçlar*, *Halaçça*, *dil çeşitliliği*, *tehlikedeki dil olgusu*, *dil ölümü*, *dil sürdürümü* gibi kavramlar ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca tezin kuramsal alt yapısı da ortaya konulmuştur. *Kuramsal Çerçeve* başlığı altında Lars Johanson'un Türk dillerinden yola çıkarak şekillendirdiği *kod kopyalama modeli* üzerinde durulmuştur. Alandan elde edilen verilerin değerlendirilmesi aşamasında Johanson'un ürettiği bu model temel alınmıştır.

Bilindiği üzere Halaçça günümüzde tehlikedeki Türk dilleri arasında gösterilmektedir. Her geçen gün konuşur sayısının azaldığı Halaççanın toplumdilimsel durumu büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Telhab Halaçlarının toplumdilbilimsel durumu, dillerini etkileyen etkenler ikinci bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Halaççanın geniş bir alana yayılmış olması ve her bölgenin farklı özellikler göstermesi nedeniyle bu çalışmada sadece Telhab ağzı ele alınmıştır.

Telhab, Oğuz Türklerinin, Halaçların ve Farsların etkileşim içerisinde yaşadıkları bir bölgedir. Dolayısıyla bu bölge dil ilişkileri çalışmaları için zengin veri sunmaktadır. Daha önce yapılan literatür taramasında ve bölgeye yapılan alan araştırmasında Halaççanın özellikle Farsçanın etkisinde olduğu görülmüştür. Bu nedenle, çalışmanın üçüncü bölümünde kod kopyalama modelinden yola çıkılarak Farsçanın Halaçça üzerindeki dilbilimsel etkisi incelenmiştir. Alan araştırmasından elde edilen veriler sonucunda

Telhab Halaççasının dilin her boyutunda (sesbilimsel, biçimbilimsel, sözdizimsel) Farsçadan kopyalamalar yaptığı tespit edilmiştir. Kopyaların Halaççadaki görünümünün ve işlevlerinin daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle kopya örnekleri dilbilgisel notasyonla verilmiştir.

İncelemenin sonunda genel değerlendirmeler ve sonuç yer almaktadır. Alan araştırması sırasında Telhab Halaçlarından derlenen beş örnek metin Türkiye Türkçesine aktararak verilmiştir. Bu metinlerin farklı çalışmalara katkı sağlayacağı düşüncesindeyim.

Daha işlevsel kullanılması için tezin sonunda Halaçça dizin yer almaktadır. Burada Farsçadan kopyalanan birimlerin kaynak dildeki asılları da verilmiştir.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Eldeki çalışma, İran'ın Aştiyan şehrine bağlı Telhab köyünde yaşayan Halaçların dilinde dil ilişkileri sonucunda ortaya çıkan değişimleri incelemeyi amaçlamaktadır. Dağlık bir arazide izole bir şekilde varlığını sürdürmekte olan Halaçların dili, toplumsal yapının hızlı bir şekilde değişmesi sonucu Farsçanın yoğun etkisine maruz kalmıştır. Bu yoğun etki Telhab Halaççasının yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu değişimdeki bireysel ve toplumsal etkenler araştırılmış, Telhab Halaççasının yok olma sürecinde olup olmadığı; eğer böyle bir süreç söz konusu ise, bu sürecin hangi aşamada olduğu tartışılmıştır. Farsçanın, Telhab Halaççası üzerinde ne tür yapısal farklılıklara yol açtığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu etki sesbilim, biçimbilim ve sözdizim gibi farklı dil kategorilerinde ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Halaçça, Türk dilleri arasında özel bir yere sahiptir. Genel kanıya göre, Çuvaşçadan sonra Türkçenin genel kolundan ayrılan ikinci Türk dilidir. Ses, biçim, sözdizimi ve söz varlığı açısından Türk ve Altay dillerinin yeniden kurulması için çok önemli veriler sağlar. Yüzyıllardır Farsçanın yoğun etkisi altında kalmıştır. Halaççanın eskicil karakteristik özellikleri ve dil ilişkileri sonucunda Farsçadan kopyalanan özellikleri yeterince incelenmemiştir. Bu araştırmanın amacı karşılaştırmalı Türk dilbimi ve Altayistik çalışmaları için önemli verileri sunan bu dilin toplumsal dilbilim ve dil ilişkileri açısından durumunu incelemektir. Bu çalışma, konuşur sayısı açısından en kalabalık Halaç yerleşim yeri olan Telhab'dan derlenmiş yeni metinler sunması ve bir Halaç köyü üzerine ilk ayrıntılı inceleme olması açısından önemlidir. Halaçça-Farsça ilişkisi ve Halaççanın toplumsal dilbilim açısından durumu bu çalışma üzerinden değerlendirilebilir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Orta İran'da diğer Türk topluluklarından büyük oranda izole bir şekilde yaşayan Halaçlar, bölgenin prestij dili olan Farsçadan önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Halaçça verilerimizin

değerlendirmesinde Farsça etkisini ortaya çıkarmak önemlidir. Bu nedenle Lars Johanson'un Türk dillerinden hareketle ortaya koyduğu kod kopyalama kuramı çalışmanın teorik temelini oluşturmaktadır.

Johanson, karşılıklı ilişkide nelerin ne dereceye kadar değişebileceğini *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkiler* adlı kitabında ayrıntısıyla incelemiştir. Johanson'a göre dilbilgisel birimler akraba olmayan ve tipolojik açıdan farklı diller arasında da kopyalanabilir ve dillerdeki ilişkiye bağlı değişimler son derece derin olabileceği gibi dil yapısının her basamağıyla da ilgili olabilir. Eldeki metinler bu teorinin kavramlarına göre değerlendirilmiştir.

KATILIMCILAR VE VERİ TOPLAMA

İran İslam Cumhuriyetinin Merkezi Eyaleti'nin Aştiyan şehrine bağlı olan Telhab köyünde gerçekleştirilen araştırma kapsamında, gönüllülük esasına göre Halaçça konuşurlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde *tesadüfi örneklem yöntemi* kullanılmış, katılımcılar gelişigüzel biçimde en yakındakilerden seçilmiştir. Zaman zaman da araştırmanın amacına uygun kişiler belirlenerek bu kişiler aracılığıyla örnekleme girebilecek diğer kişilere ulaşmayı sağlayan *kartopu örneklem yöntemi* kullanılmıştır (yöntemler için bk. Demir, 2013, Kuş, 2007). Araştırma kapsamında görüşülen katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımına bakıldığında %80'lik kısmının erkek, %20'lik bölümünün kadın olduğu görülür. Katılımcıların %60'luk kısmını 35-55 yaş grubu oluştururken, %30'luk bölümünü 60-80 arası yaş grubu oluşturmuştur. Diğer katılımcılar ise 30 yaş altı bireylerden seçilmiştir. Katılımcıların 2'sinin herhangi bir eğitimi yoktur. 12 katılımcı ilköğrenim, 1 katılımcı ise üniversite mezunudur. Bu katılımcılardan hepsi Halaçça ve Farsçayı iyi bildiğini ifade etmiştir.

Eldeki çalışmada nitel araştırma teknikleri ile elde edilen verilerin toplanması amacıyla katılımlı gözlem, görüşme ve odak grup teknikleri kullanılmıştır. Görüşmeler mümkün olan durumlarda görüntülü olarak kaydedilmiştir. Görüntülü kayıt gerçekleştirilmenin mümkün olmadığı durumlarda görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ancak bazı durumlarda (mikrofon korkusu nedeniyle) ses ve video kaydı yapılmamış görüşme sadece yazıyla kaydedilmiştir. Görüşmeler Halaçça, Oğuzca ve Farsça gerçekleştirilmiştir. Halaçça görüşmelerde soruların net olarak anlaşılmadığı durumlarda sorular katılımcılara

Farsça yöneltmiştir. Halaçça görüşmeler dil malzemesi olarak da kullanılabilecekleri düşüncesinden hareketle yazı çevrimiyle de verilmiştir. Çalışmada kullanılan işaretler Ek 2’de gösterilmiştir. Bu görüşme içerikleri Halaçça metin içerisinde verilmiş olup düşünceler betimleyici bir yöntemle açıklanmamıştır. Sadece Telhab Halaççasının toplumdilbilimsel açıdan incelendiği bölümde kayıtlarda ifade edilen düşünceler betimleyici yöntemle açıklanmıştır. Ayrıca Halaçça bölümün hemen altında, çift tırnak işareti içerisinde Türkçeye çevirileri verilmiştir. Çeviriler çoğu durumda birebir, bazen serbest çeviri yöntemi ile anlam bütünlüğünü bozmadan gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu çalışmanın başlangıcındaki sorular şöyle sıralanabilir:

1. Halaçça hangi toplumsal alanlarda kullanılmaktadır?
2. Hangi alanda Halaçça hangi alanda Farsça kullanımı söz konusudur?
3. Endogami ve egzogami evlilikler Halaççayı nasıl etkilemektedir?
4. Katılımcıların Halaççanın kuşaklararası aktarımına yönelik davranışları nasıldır?
5. Halaçların yaşadıkları bölgelerde Halaçça kullanımı ne düzeydedir?
6. Halaçça kullanımında cinsiyetin rolü var mıdır?
7. Bölgedeki sivil toplum örgütleri Halaççanın işlevlerini geliştirecek çalışmalar yapıyorlar mı?
8. Halaççanın eğitim hayatındaki kullanımı nasıl değerlendirilebilir?
9. Halaçların dil değiştiriminde sosyo-ekonomik etkenlerin rolü nedir?
10. Halaçça-Farsça dil ilişkilerinin durumu nedir?
11. Farsçadan daha çok hangi birimler Halaççaya kopyalanmıştır?

Bu çalışma süresince bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Doğrudan nitel veriler ışığında bir dilin toplumsal dilbilim açısından durumunu ortaya koyan araştırmalar yok denecek kadar azdır. Çok az çalışmada konuşurların o dile yönelik tutumları, dilin kullanıldığı alanlar, demografik ve çevresel faktörlere yönelik düşünceleri katılımcıların bakış açısıyla ele

alınmıştır. Ayrıca tehlikedeki dillere yönelik kapsamlı literatür ve bunların değerlendirilmesi de araştırmada bazı sınırlar çizilmesini gerekli kılmıştır.

Alan araştırmasının Halaçça, Farsça ve Oğuzca olmak üzere üç dilde gerçekleştirilmiş olması da karşılaşılan güçlükler arasındadır. Özellikle Halaçça gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış sorularla, derinlemesine mülakatlarda Halaçça düzeyinin yeterli olmadığı durumlarda Farsçaya başvurulmuştur. Derleme sırasında zaman zaman çevredeki dış seslerin varlığı aktarımların yazıya geçirilmesinde güçlükler oluşturmuştur. Aynı zamanda bu çalışmayı gerçekleştiren araştırmacının farklı bir ülke vatandaşı olması da katılımcıların yaklaşımlarını etkilemiştir.

1. BÖLÜM: HALAÇLAR VE HALAÇÇA

1.1. TARİHSEL DURUM

Halaç isminin tarihi metinlerde tanıklanması 7. yüzyıl ortalarına kadar götürülmüştür. Baktriya dönemine ait iki belgede *χαλασο* (Halaso) biçiminde kullanılan sözcük Halaç halkının prensesini ifade etmek için kullanılmıştır (Tezcan, 2018, s. 18; Tezcan, 2018, s. 246). İkinci belgede *χαλασο* (Halaso yani Halaç) sözcüğünün geçtiği bölüm aşağıdaki şekilde tercüme edilmiştir:

Bu mühürlü belge 478 (M.S. 700) yılı ikinci yeni yıl ayında yazıldı. Şimdi ben, Kutlug Tapaglıg Bilge Sevüg'ün odalığı Halaç (halkının) prensesi, Kadagistan ladysi, büyük Türk prensesi Bag aziyas tarafından, tanrı Kamird'den, rahip, Bek'in oğlu Kamird-far'ın aracılığıyla, hasta ve ölmek üzere olan kraliyet soyundan yetimin hayatı için, ondan sonra sizden, Tanrı Kamird'den büyük bir kudret ve mucize benim tarafımdan görüldü, ondan sonra ona hayat ve sıhhat veren siz... Ve ben, Bag aziyas, büyük Türk prensesi, Kutlug Tapaglıg Bilge Sevüg'ün odalığı, Halaç halkının prensesi, Kadagistan ladysinin bu mukavelesi, ... de yapıldı (Tezcan, 2014, s. 33).

Halaç ismi erken dönem İslami kaynaklarda farklı şekillerde tanıklanmaktadır. Bu tanıklar, *Kalac* (El-Mağribî 1970, s. 163), *Halacî*, *Hilcî* okunacak şekilde belgelenmiştir (Köprülü, 1987, s. 116; Tezcan, 2014, s. 333).

6. yüzyılda yaşamış olan Bizans tarihçisi Menandros, bir Bizans elçisinin 569 yılında İstemi Kağan'ı (553-575) ziyaret edişinden bahsederken, *Kholiatat* adlı bir şehirden bahsetmiştir. Marquart, *Kholiatat* adından yola çıkarak bunun *Halaç* halkını ifade ettiğini belirtmiştir (1901, s. 253; Khajeh 2013, s. 56). Ayrıca Marquart, erken dönem Bizans belgelerinde *Hvls-Holas*, *Holac* ifadelerinin Halaçlarla ilgili olduğunu öne sürmüştür (1901, s. 253).

Halaç adı, tarihi Türkçe metinlerde de farklı şekillerde geçmektedir. Oğuz Kağan Destanının Uygurca ve Farsça değişkelerinde Halaçlarla ilgili benzer ifadeler yer almaktadır. Oğuz Kağan'ın Uygurca metninde, yanındaki beylere isim verirken evin kapısını açmakla görevlendirdiği Tümüdü Kagul'a “Kal! Aç!” dediği için, onu *Kalaç* “Halaç” şeklinde adlandırdığı bilgisi yer almaktadır (Ağca, 2016, s. 91-117; Ögel, 2010, s. 123; Bang ve Reşit Rahmeti, 1936, s. 25). Reşideddin Oğuznâmesi'nde Oğuz Kağan'ın ordudan geri kalan bir gruba “Kal Aç” dediği ve bu sebeple onların soyundan türeyenlere *Halaç* adının kullanıldığı anlatılmaktadır (Togan, 1982, s. 45-46). *Şecere-i Terâkime*'de

de *Halaç* adının kökeni üzerine anlatılanlar Oğuz Kağan Destanında anlatılan ifadelerle benzerdir (Kargı-Ölmez, 1996, s. 140-141).

Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân*'da Türkmen maddesinde 22 Oğuz boyu hakkında bilgi vermiştir. Bu 22 boy arasında Halaç adı yoktur. Bununla birlikte Türkmen göçünden bahsederken Türkmenlerin bitkin bir biçimde göçe koyulan iki kişiyi gördüğünü bunlara göçe gerek kalmadığını ve Türkmenlerin onlara *Kal Aç* dediğini ifade etmiştir. Mahmud, bunların daha sonra *Halaç* biçiminde adlandırıldıklarını ve iki kabileden oluştuklarını belirtmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 520).

Tarihi islamî kaynaklarda da *Celbeh*, *Holh*, *Halaç*, *Heleh*, *Kalaç*, *Heleç* ve *Helneç* vb. (bk. Khajeh, 2013; Tezcan, 2014) isimlerde anılan Halaçların, gönüllü ya da zorunlu göçlerinden önce yaşadıkları ana vatanları kesin bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar tarafından Türk-Moğol (tartışma için bk. Tezcan 2014, s. 339-340), bazı araştırmacılar tarafından Oğuz boyu olarak (Sümer, 1972, s. 203-204) görülen Halaçların ilk yaşadıkları topraklar hakkında en çok vurgulanan, Ceyhun nehrinin Horasan tarafıdır. Etraflarındaki halklara göre görece küçük bir topluluk olan Halaçların, özellikle İslamiyet sonrasında, göç ve savaşımlardan dolayı çok hareketli dönemler geçirmiş oldukları tanıklanmaktadır. İslamiyet öncesi tarihleri yeterince aydınlanmayan Halaçların, diğer Türk toplulukları ve boyları ile aynı coğrafyalarda yaşamış oldukları da bilinmektedir (Köprülü, 1987, s. 109-116).

Halaçların İslamiyet'in başlangıcında Hindistan, Secestan, Horasanın bazı bölgeleri, Gazneyn'de yaşamış olabilecekleri, daha sonra Ceyhun ırmağının Horasan tarafına geçtikleri düşünülmüştür (bk. Tezcan 2014). Köprülü, Halaçların daha sonra Gazneliler hakimiyetine girdiklerini ve Türk Delhi Sultanlığı devrinde devlette önemli görevler üstlendiklerini ifade etmiştir (Köprülü 1987, s. 112-113).

Halaçlar, Gazne devletinin ortaya çıkışında, Samanilerin vergi görevlileri olarak da hizmet verirken 1220'de Moğollar İran'a girdiklerinde, bir kısım Halacın Harezmşahlar ordusunun içinde olduğu ifade edilmiştir (Bartold, 1986, s. 857). Moğolların İran'ı istila etmesinden sonra, Halaçlar yavaş yavaş onların ordusuna girmeye başlamıştır (Bartold, 1986, s. 932-933). 15. yüzyıla gelindiğinde Halaçların bugün yaşadıkları topraklara geldikleri, Timur döneminde İran'da Qum, Kaşan, Save ve Rey'de ikamet ettikleri kaydedilmiştir. Afşarlar döneminde Arak şehri yakınlarında yaşayan Halaçlar, Kaçarlar

döneminde Kaşkaylarla birlikte Fars bölgesine yerleşmiştir. Bunlardan birçoğu göçebeliği bırakarak Gungori'deki köylere yerleşmişlerdir (Khajeh, 2013, s. 110).

Rus seyyahı Baron Dobod'a göre (1880'li yıllarda), "Halaçlar, Kum ve Save'de bulunmaktaydılar. Halaçların ortalama 300 hanesi Kaşkay üyesiydi. O yıllarda Halaçların bir grubu Save civarında, bazı gruplar Fars, Kirman ve Azerbaycan'da yaşıyordu. Başka bir grup daha Save yakınlarında Mezlegan'da yaşıyordu." (Khajeh, 2013, s. 64).

1920'de İran'da yönetimini ele geçiren Rıza Mirpenç, zorunlu reformlar başlatmıştır. Rıza Şah, konargöçer toplulukları yerleşik hayata geçirme politikası izlemiştir. Bu dönemde Halaçların büyük çoğunluğu da konargöçer bir hayat sürmekteydiler. O dönemde genel olarak Halaçlar üç farklı yörede konargöçer hayatı yaşıyorlardı: Birincisi Kum Şehrini çevresinde, ikincisi Aştiyan çevresinde, üçüncüsü ise İran'ın daha güneyindeki Fars bölgesinde (Khajeh, 2013, s. 113). Aştiyan ve çevresinde ise, Rıza Şah'ın reformlarından önce birçok konargöçer Halaç tayfası yerleşik hayata geçmiştir. Geri kalanı da aynı Kum yöresinde olduğu gibi yerleşik hayata geçmiştir. Bu durum, Halaçların son yüzyıldaki en önemli toplumsal ve siyasal olayı olarak adlandırılabilir. Konargöçerliğin kaldırılması ile Halaçlar sahip oldukları otlakları ve arazileri kaybetmişlerdir. Coğrafi koşullar nedeniyle hayvancılığın yaygın olduğu Halaç bölgeleri ekonomik açıdan zayıflamıştır (Khajeh, 2013, s. 118). Mohammad Rıza Şah da babasının politikalarını devam ettirmiş ve Ak Devrim adıyla bilinen genel değişimler köy yaşamını olumsuz etkilemiştir (Khajeh, 2013, s. 122).

1.2. COĞRAFYA VE NÜFUS

Halaçların bugün yaşadıkları coğrafyaya gelene kadar yüzyıllar boyunca geniş bir alanda hareket halinde oldukları tarihi kaynaklardan takip edilmektedir. Halaçların önemli bir kısmının yaşadıkları coğrafya bilinmektedir. Halaçlar günümüzde Orta İran'da birçok köyde konuşulmaktadır.

Harita 1: Halaçların yoğun olarak yaşadıkları bölge

Halaçların yoğun olarak yaşadığı şehirlerin başında Aştiyan gelir. Aştiyan çevresindeki yaklaşık 20 köyde Halaçlar yaşamaktadır.

Halacistan olarak adlandırılan bölgenin doğusunda yer alan Kum da Halaçların yaşadığı şehirler arasındadır. Bu şehrin bazı mahallelerinde Halaç nüfusunun toplandığı gözlemlenmiştir. Şehirde ayrıca Oğuzcanın farklı varyantlarını konuşan kişiler de yaşamaktadır.

İran'ın başkenti Tahran, kırsaldan kente göçün hızlanmasıyla Halaçların yoğun olarak yaşadığı şehirlerden biri olmuştur. Özellikle Tahran'a Aştiyan çevresindeki Halaç köylerinden yoğun göç yaşanmıştır. Çok yakın bir tarihe kadar Tahran'a bağlı olup yakın zamanda ayrılan Kerec de Halaçların yoğun olarak yaşadığı kentler arasında yer almaktadır.

Merkezi Eyaleti'nde yer alan Erak, Halaçlar için gözde merkezlerden biridir. Eyaletin yönetim birimlerinin burada yer alması, üniversitelerin bulunması ve sanayinin gelişmiş olması Halaç köylerindeki nüfusun bu şehre doğru kaymasına neden olmuştur. Alan

araştırmasında yapılan görüşmelerde ailelerin fertlerinin Irak’a eğitim ve iş için gittikleri kaydedilmiştir.

Halacistan’ın kuzeydoğusunda yer alan Save şehri Oğuz Türklerinin yoğunlukla yaşadığı bir şehirdir. Tahran yolu üzerinde bulunan şehirde Halaç nüfusu da mevcuttur.

Abdullah Vaşgani Ferahani, *Tarih Aynasında Halaçlar* adlı eserinde, günümüzde Halaçların yaşadığı köylerin sayısını 47 olarak vermiştir. (2011, s. 139-145). Ali Asgar Cemrasi ise, *Halaçlar Eski Türklerin Yedigârı* adlı kitabında günümüzde toplam 54 köyde Halaç Türkçesinin konuşulmakta olduğunu ifade etmiştir (Cemrasi 2006). Khajeh, alan araştırmalarına dayanan çalışmasında 61 Halaç köyünün adını sıralamıştır (Khajeh, 2013, s. 70-73).

Halaçların nüfusu ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Farklılıkların oluşumunda etnik kimliğin ön plana çıkarılmadığı nüfus sayımları etkilidir. İran topraklarında Fars, Halaç, Oğuz vb. halkların iç içe yaşaması da Halaç nüfusunun tam olarak saptanamamasında etkilidir. Gerhard Doerfer, Halaçları, özellikle de dillerini ilk defa dünyaya tanıtan “Khalaj and its relation to the other Turkic languages” adlı çalışmasında, Halaçça konuşanların yaklaşık 50 köye yayıldığını ve bu köylerde 20,000’e yakın kişinin yaşadığını bildirmiştir (1978, s. 17).

Kendisi de Halaç olan Ali Asgar Cemrasi, Halaçların yaklaşık 60,000 kişi olduğunu belirtir. Halaçların yaşadığı köy sayısındaki farklılık da göze çarpar. Genel hatlarıyla Halaç köyleri ve bu köylerdeki nüfusun 2006 sayımındaki görünümü aşağıdaki şekildedir:

<u>Yerleşim adı</u>	<u>Nüfus</u>
Selefçekan	730
Horak Abat (Xurk abat)	72
Venareç	895
Bonçenar	413
Esfir	289
Hilt abat (Xelt Abat)	269
Fucerd	291

Encile	272
Mehr zemin	479
Harrab (Baharistan)	78
Mezreiye no	679
Kasva	143
Kardiyān	1667
Şaneg	242
Serehrud	286
Venan	192
Segercug	260
Ağlek	114
Nadir Abat	508
Sefit lale	65
Feyz Abat	697
sa Abat	123
Esfid	289
Mensur Abat	195
Mucan	170
Cuze	95
Çahek	395
Zizgan	377
Versan	128
Sorh Deh	94
Nude	637
Şurce (Ulya - Sufla)	13

Zernuše	687
Mohamad Abat	81
Zar Abat	129
Kırmız Çeşme	114
Sa`d Abat	65
Hosrovan Bala	77
Muhsin Abat	545
Zevariyan	156
Musi(a) Abat	336
Seft	67
Vaşgan	129
Bağ yek	94
İnayet Beyg	152
Dermen (Dermenek)	173
Taç Hatun	268
Daristan	133
Hurçe	213
Sefid Ab	143
Halaç Abat	282
Serbend	155
Cırık Ağaç	106
Keçe (Keşe)	187
Telhab	3100

(Khajeh, 2013, s. 77)

Ayrıca Erak, Save, Kum, Hemedan gibi büyük şehirlerde büyük bir Halaç nüfusu olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada Telhab bölgesinin dil durumu üzerinde durulduğu için bölgenin toplam nüfusu ve demografik yapısı, çalışmanın niteliği için önem arz etmektedir. İran genelinde gerçekleştirilen son altı seçime göre Telhab'ın nüfus durumu aşağıda verilmiştir:

Yıl	1956	1966	1976	1986	1996	2006	2016
Nüfus	1020	1576	2066	2713	3036	3100	3681

Tablo 1: Telhab'ın yıllara göre nüfus durumu

Resmi verilerden elde edilen bilgilere göre, 1966-1976 yılları arasında doğumların artışından dolayı nüfusun arttığı görülmektedir. 1986-1996 yılları arasında nüfus artışı ülke genelinde % 2.9 olarak kaydedilmiştir (Khajeh, 2013, s. 79-80). Bu veriler, bu yıllar arasında köyden şehire olan göçün durumunu yansıtmaktadır. 1996-2006 arasındaki nüfus artışı ise % 0.2'dir. 2006-2016 yılları arasında da köyün nüfusunda artışın olduğu gözlemlenmiştir. Bu yıllar arasında büyük şehirlere göç devam etse de göç yoğunluğu önceki yıllara göre azalmıştır.

1.3. SOSYO-EKONOMİK DURUM

Halacistan olarak adlandırılan Kum, Save ve Erak arasındaki bölgenin coğrafya ve iklimi birbirine benzemektedir. Bu bölgede kuru ve soğuk bir iklim hakimdir. Bu nedenle tarımsal faaliyetler çok çeşitli değildir. Ekip biçme işine elverişli olan topraklarda tarım yapılırken diğer araziler otlak olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 1: Telhab (Hasan Güzel, 2017 Aralık)

Telhab’da iklime uygun olarak geleneksel tarım yapılmaktadır. Tarım arazileri genellikle köyün dışında bulunur. Yaklaşık 2000 hektarlık alanda çoğunlukla buğday, arpa, fasulye ve patates yetiştirilmektedir. İklimin uygunluğu nedeniyle bağcılığın da bu bölgede yaygın olduğu söylenebilir.

Telhab köyünde ekonomik faaliyetlerin önemli bir bölümünü hayvancılık oluşturmaktadır. Diğer Halaç köyleriyle karşılaştırıldığında hayvancılığın bu köyde iyi bir düzeyde olduğu görülür. Geleneksel hayvancılık yanında köyde kurulan sığır yetiştirme tesisinde de modern anlamda hayvancılık yapılmaktadır. Nüfusa göre hayvan sayısının en yüksek olduğu Halaç köyü olan Telhab’ın ekonomisindeki bu çeşitlilik, büyük şehirlere işçi göçünü belirli bir miktarda azaltmıştır.

Bununla birlikte büyük kentlerdeki sanayileşme ve modernleşme Telhab’daki sosyal düzeni de etkilemiştir. Kırsal kesimin insanları kentlere ve büyük şehirlere göçe başlarken yeni hayat biçimi ve yeni kültür ve kimlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir.

Fotoğraf 2: Telhab Köyü sığır yetiştirme tesisi (Khajeh, 2013, s. 124)

1.4. HALAÇÇA

1960’lı yıllara kadar Halaçça, Azerbaycan Türkçesinin bir varyantı sayılıyordu. Böyle düşünülmesinde Halaçça ve Oğuz dillerinin ortak özellikleri etkili olmuştur. İran ve özellikle Horasan bölgesi, Oğuzların ve Halaçların tarihsel yaşam alanı ve göç güzergâhında olması sebebiyle Halaçça ve Oğuz dilleri yüzyıllarca yoğun dil etkileşiminde bulunmuştur. Bununla birlikte 20. yüzyılın ikinci yarısında Doerfer’in çalışmaları ile Halaççanın eskicil bir Türk dili olduğu kanıtlanmıştır. Halaççanın tipik özellikleri şunlardır:

1.4.1. Sesbilgisel Özellikler

Çuvaşçadan sonra Ortak Türkçeden ayrılan ilk kol olan Halaçça, Türk dillerinin bağımsız kollarından biridir. Halaçça, ses açısından eskicil özellikler gösterir. Ana Altayca */p-/ sesini /h-/ olarak koruması Çuvaşçada bile görülmeyen eskicil bir özelliktir. Orta Moğolca ve çağdaş Mançu-Tunguz dillerinden Nanaycada /p-/ olarak yaşayan bu ses, Halaççada düzenli bir biçimde korunur: Hal. *hadaq* “ayak” = ETü. *adaq*.

Eski Türkçe söz içi ve söz sonu /-d-/, /-d/ sesini Tuvaca ve Tofacada olduğu gibi koruyor olması bir başka eskicil özelliktir: Hal. *hadur*- “ayırmaq” = ETü. *adır*-.

Ana Türkçede var olduğu düşünülen birincil ünlü uzunluklar, Yakutça ve Türkmence dışında Halaççada da düzenli olarak korunur. Bununla birlikte, Doerfer’e göre Halaççada

ayrıca diftonglar da bulunur (Doerfer, 1978, s. 19-21): Hal. *ā^açu-* “acıkmak” = Yak. *ās-* = Trkm. *ācık-* = ETü. *aç-*.

Eski Türkçede çok heceli sözcüklerin sonunda yer alan /-g/ ünsüzü Oğuz grubu Türk dillerinde düşer. Diğer Türk dillerinde bu sesin ya korunduğu ya da başka seslere değiştiği bilinmektedir. Halaççanın bir başka eskicil özelliği bu sesi koruyor olmasıdır: Hal. *hatluğ* ~ *hatlığ* “atlı” = ETü. *atlığ*.

1.4.2. Biçimbilgisel Özellikler

Halaççanın birçok biçimbilgisel özelliği de eskicildir. Örneğin Halaçça, -*GUr-*, -*GAr-* gibi ettirgenlik eklerini, Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerinde görülen -(*X*)*GIX* ~ -(*X*)*KIX* sıfat fiil ekini hala korumaktadır (Doerfer, 1988, s. 118-123; Doğan, 2019, s. 695-709). Ayrıca, Halaççada bulunma durumu eki -*ça*, ayrılma durumu eki ise Eski Türkçedeki gibi -*DA*’dır: *u:-ça* “uykuda”, *yan-i-ça* “yanında”, *häv-i-dä* “evinden” (Doerfer, 1971, s. 165). Son iki örnekten de anlaşıldığı gibi Halaççada iyelik eklerinden sonra zamir *n*’si yoktur.

Belirtme durumu eki -*U*, Halaçça için tipik özelliklerdendir ve Eski Türkçedeki -*Xg*’a dayanır: *hatu* “atı” (bk. Doerfer, 1991, s. 65).

Halaççada, emir kipinin ifadesi için kullanılan işaretleyicilerde çeşitlilik görülmektedir (bk. Doerfer, 1982; Kırıl, 2006). Halaçça -*tA* üçüncü kişi emir kipi işaretleyişine sahip olması açısından diğer Türk dillerinden ayrılır: *vä ’r-tä* “versin”.

Halaçça, Oğuzca ve Çuvaşça gibi, -*mA(K)* isimfiil ekinden meydana gelen birleşik eylem yapılarını barındırmakta (örn: -*maya başla-*): *o kin noxud qavurmaqqa boşlarrattik* “o gün nohut kavurmaya başladık”.

Halaçça diğer Türk dillerinde de kullanılan gereklilik kiplik işaretleyicisine sahiptir (Oğuzca -*mAlI*, Çuvaşça -*mAlIĬ*, Halaçça -*mAlU(G)*). Sıklıkla kullanılmamakla birlikte -*GUIUK* gereklilik ekini taşıması bakımından Halaçça Çağdaş Uygurcayla benzerlik taşır (Schönig, 2013, s. 231).

1.4.3. Biçimsözdizimsel Özellikler

Halaççada –DOK biçimbirimi anacümle yüklemleştircisi olarak kullanılır. Bu birim, Eski Türkçeden beri yaygın sıfat-fiil ve yan cümle yüklemi işlevi yanında, az rastlanan ana cümle yüklemi işleviyle de dikkat çekmekteydi: *säkiz oguz, tokuz tatar kal-ma-duk* “Sekiz Oğuz, Dokuz Tatar kalmamış”, *karluk işiñe käl-mä-dük* “Karluklar müttefiklerine gelmemiş” (Gabain, 1941, s. 117). Kaşgarlı Mahmud da –DOK ekinin bitimli fiil olarak kullanıldığı cümleleri vermiştir. Kaşgarlı, Suvar, Kıpçak ve Oğuzların geçmiş zaman çekimi için –DOK ekini kullandığından söz eder. *ol kældük; biz kældük* “onlar geldi”; “biz geldik” (Atalay, 1985, s. 60-62). Eski Anadolu Türkçesi eserleri de, /DOK/ ekli fiil isimlerinin yüklem olarak kullanılmasına kaynaklık eder: *Bir kuş ol vâdî içinde uçmaduk / Biregü anuñ yolından geçmedük* “Bir kuş o vadi içinde uçmamış, kimse vadinin yolundan geçmemiş.” (Koç, 2012, s. 16); *Eytdi hiç unutmaduguz biz sizi / Gerçi siz añmaduñuz hergiz bizi* “Dedi: “Gerçi siz bizi hiç hatırlamadınız, ama biz sizi hiç unutmadık.” (Koç, 2012, s. 17).

Ekin yüklem kurma işlevine diğer katkılar Batı Türkçesinin iki tarihi döneminden, Tuna ve Volga Bulgarcasından gelir (Yılmaz, 2013, s. 486). Çağdaş Çuvaşçada /DOK/ biriminin yüklem olarak kullanılmasıyla ilgili bir kayıt yoktur. Fakat, Yılmaz’a göre Tuna ve Volga Bulgarcasında tespit edilen kimi kullanımlar bu özelliğin büyük olasılıkla en azından 14. yüzyıla kadar korunduğunu göstermektedir (Yılmaz, 2019, s. 264).

Tuna Bulg. *dügä(r)-tögi* “döktürdü, doldurdu” < **dügär-dök-i*

Tuna Bulg. *tag-rogi* “taktı” < **tak-dok-i* (T. Tekin 1987, s. 27-28).

Volga Bulg. *kōç-rüvi* “göçtü” < **kōç-dügi*

Volga Bulg. *ba(r)-tuvi* “vardı, gitti” < **bar-dugi* (Tekin 1988, s. 27-28).

Bu ekin Yakutçada da kullanıldığı tespit edilmiştir (bk. Yılmaz, 2019, s. 265-266). Genel Türkçe –mXş yapısına denk gelen biçim Yakutçada –BXt’tır.

Yak. *haar tüspüt* “kar yağmış”.

Bu yapının olumsuzluğu ise Yakutçada *-BXtXh* eki ile yapılır. Bu ek Genel Türkçede olumsuzluk eki *-mA* ile sıfat-fiil eki *-DOK*'un birleşmesiyle oluşmuştur: *esigi kel-pe-teh-hit* “siz gelmiyorsunuz”;

Yak. *kiniler kel-pe-teh-hit*

“Onlar gelmiyorlar” (Böhtlingk, 1964, s. 251, 306).

Örneklerden de anlaşılacağı üzere, *-DOK* eki cümle kurma işlevini Yakutçada sürdürmektedir. Çağdaş Çuvaşçada korunmamış olsa bile Çuvaş tipi iki dilin, Tuna ve Volga Bulgarçası verilerin tanıklığıyla, *-DOK* ekinin yüklem yapma işlevinin Batı Türkçesinde de en azından 14. yüzyıla kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu biçim, ana cümle yüklemeleştiricisi olarak Halaççada da kullanılır.

Hal. *sizi kälmyzi işitmadkäm*

“Geldiğinizi işitmedim” (Doerfer, 1988, s. 175).

Hal. *här kimde tä xabarlaşmışam durust cävāb işitmädkäm*

“Her kiminle haberleştiysem doğru cevap işitmedim” (Doerfer, 1988, s. 175).

1.4.4. Sözvarlığı

Halaçça sözvarlığı açısından da eskicil özellik taşır. ETü. *balıq* “şehir” = Hal. *baluq*, ETü. *küden* “düğün, eğlence” = Hal. *küden*, ETü. *idiş* “kap” = Hal. *hidiş*. Ancak bu sözvarlığı Farsça, Arapça, Azerbaycan Türkçesi ve diğer İran dillerinden kopyalanan çok miktarda sözcük nedeniyle büyük ölçüde “değişmektedir”.

1.5. HALAÇÇA ARAŞTIRMALARINA GENEL BAKIŞ

Halaççanın öncül çalışmaları 20. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. İlk önemli çalışma, 1940 tarihli “The Turkish Dialect of the Khalaj” adlı yazısıyla Vladimir Minorsky’ye aittir. Minorsky, Halaççanın diğer Türk dillerinde görülmeyen özelliklere sahip olduğunu fark etmiştir (1940, s. 418). Yazar, farklı türlerden seçtiği sözcük örneklerinin yanında cümlelere de yer vermiştir. Bazı bölümlerde Oğuzca-Halaçça özelliklerin birbirinden ayırt edilmediği için bu çalışma bugün sadece tarihi öneme sahiptir.

Minorsky’nin hemen ardından *Gūyeshā-yı Vaf̄s o Aştīyān o Tafreş* adını taşıyan çalışmasında Muḥammad Moğāddām Halaçça örneklerle de yer vermiştir. Moğāddām, sözcük listesi verdiği bu eserinde Oğuzca (Azerice) ile Halaçça malzemeyi birbirinden ayırmıştır. Ev işlerinde kullanılan gereçlerle ilgili adlar, giyim-kuşam adları ve sıfatlardan oluşan bu Halaçça malzeme, Doerfer ve ekibinin daha sonra Halaç bölgesinden elde ettikleri verilerle uyumuştur. Bu nedenle, bu liste daha sonra Doerfer tarafından da kullanılmıştır (bk. Doerfer, 1968, s. 83-100; 1971, s. 60-137; 1993, s. 62-68).

Halaçça ile ilgili en kapsamlı veriler, Doerfer ve Tezcan’ın çalışmalarından elde edilmiştir. 1968-1972 yıllarında Göttingen Türkoloji kürsüsünde yapılan araştırma gezilerinde kayıtlar yapılmış ve bu kayıtlar üzerine önemli çalışmalar yayımlanmıştır.

Khalaj Materials, Doerfer’in Halaçça ve Halaçlar üzerine yayımladığı ilk eserdir. Doerfer ve öğrencileri tarafından 1971 yılında yayımlanan bu eser Halaççanın yeniden keşfi yanında Halaççanın ses sistemi ile ilgili önemli veriler sunar. Çalışmada, Telhab, Haltabad ve Mansurabad’dan sözcük listeleri verilmiştir. Telhab ağzından 319 (Dorerfer vd. 1971, s. 40-52), Haltabad ve Mansurabad ağızlarından ise 222 sözcük mevcuttur (Dorerfer vd. 1971, s. 52-57). Eserin sonunda yer alan etimolojik sözlük bölümünde ise 234 madde başı yer almıştır (Dorerfer vd. 1971, s. 291-311). Söz konusu madde başlarına bakıldığında tüm listenin yarıya yakınının Türkçe sözcüklerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Dorerfer ve Tezcan 1980 yılında Halaççanın ilk sözlüğünü yayımlamıştır. Dorerfer ve Tezcan tarafından 1980’de yayımlanan *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)* Harrab ağzına dayanan bir sözlüktür. Sözlüğe kaynaklık eden Mosayeb Arabgol’ün Harrab köyünden olması nedeniyle sözlük, bu ağza dayandırılmıştır.

Doerfer'in 1987 yılında yayımladığı *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch* isimli iki ciltlik eseri içerdiği Halaçça malzeme açısından çok önemlidir. *Textband* ve *Kartenband* adlı iki ciltten oluşan bu eserde yer alan “Semantik Sıralı Sözcük Listesi”, “İlave Sözcükler” bölümlerinde binlerce madde başı yer almaktadır. Sözcüklerin anlamlarına göre hazırlanmış liste “akrabalık, organ adları, memeli hayvanlar, kuşlar, tarım ve hayvancılık, ev araç gereci, giyim kuşam, sıfatlar, zarflar, edatlar, zamirler, vb. şeklinde sınıflandırılmıştır. Madde başları ile ilgili bilgi sunulurken sözcüğün kökeni ve hangi ağızda nasıl ifade edildiği verilmiştir.

Halaççanın en önemli metinleri *Folklore-Texte der Chaladsch* adlı eserde yayımlanmıştır. Bu eserde Telhab Halaççasından iki metin de yer almaktadır. Göttingen Türkoloji keşif grubunun Telhab'a gitmedikleri Semih Tezcan, Ali Asgar Cemrasi ve Telhab halkı tarafından dile getirilmiştir. Bu eserde yayımlanan Telhab ağızı metinleri Arabgol tarafından başka bir köyde bulunan iki Telhablıdan derlenmiştir. Eserdeki metinler, Halaçça halk kültürü hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Doerfer'in Halaçça üzerine yaptığı en önemli çalışması *Grammatik des Chaladsch*'dir. Bu, Halaççanın ilk ve tek grameridir. Bu gramer sesbilgisi ve biçimbilgisi üzerine kurulmuştur. Biçimbilgisi bölümünde bağımsız biçimbirimler açıklanırken birimlerin sözdizimsel düzeydeki işlevlerine de mutlaka değinilmiştir. Bunun dışında, Doerfer Halaçça üzerine birçok makale yayımlamıştır. Bu makalelerde Halaççanın İran'daki Türk dilleri içerisindeki yerini, önemini vurgulamıştır. Doerfer ve Semih Tezcan'ın yayımladığı metinlerden sonra (Cavad Heyet dışında) Halaçça metin yayımlanmamıştır.

Göttingen grubunun ilk dönem çalışmalarından sonra Cavad Heyet'in Halaççaya yönelip Halacistan bölgesinde araştırmalar yaptığı görülür. Daha sonra Mosayyeb Arabgol ile de bağlantı kurmuş ve *Varlık* dergisinde (1988) “Halaç Türkçesi” başlıklı bir makale yayımlamıştır.

Doerfer'den sonra Halaççanın Türkiye ve Avrupa Türkolojisinde gerekli ilgiyi gördüğü söylenemez. Göttingen Türkoloji ekibinden sonra bölgede uzun yıllar herhangi bir alan araştırması yapılmamıştır. İran'ın içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal durum Halaçça çalışmalarını olumsuz etkilemiştir. Elinizdeki çalışmadan yaklaşık yirmi yıl önce Mainz Türkoloji projesi kapsamında Filiz Kırıl, Kum yakınlarındaki Halaç köylerine gitmiştir. Kırıl, özellikle kadın konuşurlardan derlemeler yapmış, fakat bu kayıtları

yayımlamamıştır. Halaççanın sözdizimine yönelen Kıral, Halaççadaki bağımlı cümle yapısı (2000b), Halaçça kanıtsallık (2000a) ve Halaçça emir yapısı (2006) üzerine çeşitli çalışmalar yayımlamıştır. Kıral, kendi yaptığı derlemelerden çok Doerfer ve Tezcan'ın yayımladığı metinleri kullanmıştır.

Türkiye Türkolojisinde Halaçça üzerine çalışan kişilerin başında Sonel Bosnalı gelir. Bosnalı, Halaççanın içerisinde bulunduğu toplumdilbilimsel durum ve Farsçanın etkisiyle Halaççada gerçekleşen bazı değişimler üzerinde durduğu (bk. Bosnalı, 2007, 2008, 2009, 2010, 2012) çalışmaları Boğaziçi Üniversitesinin desteğiyle gerçekleştirdiği alan araştırmasına dayanır.

Halacistan bölgesine yapılan alan araştırmalarından biri de Ragagnin'e aittir. Ragagnin'in alan araştırmasına dayanan ilk çalışması *Major and Minor Turkic Language Islands in Iran with a Special Focus on Khalaj* (2020) başlığıyla yayımlanmıştır. Ragagnin bu çalışmada Merkezi eyaletinde konuşulan Halaççaya odaklanmıştır. Özellikle artgönderimsel (anaforik) zamirsel gövde *bilä-*, gereklilik işaretleyicileri ve *ki / ke*'nin çok işlevli yapısından yola çıkarak, İran dilleriyle temastan kaynaklanan özelliklere dikkat çekmiştir.

Halaçça ve Halaç kültürünün diğer dillerle ilişkilerini ve önemini vurgulayan başka çalışmalar da vardır. Çagatay (1972), Gülsevin (1989, 1990), Ölmez (1995), Ramer (1995), Bozkurt (1995), Tulu (2012a, 2012b, 2013) Gökdağ (2012, 2018), Doğan (2016, 2017, 2018), Başar (2016, 2017), Dolati (2017, 2019), Güzel (2018, 2020). Ayrıca Halaçların tarihsel ve sosyolojik durumunu inceleyen eserler de (Khajeh 2013, Tezcan 2014, Bayburtluoğlu 2019) bulunmaktadır.

Halaçça üzerine yapılan araştırmalar, 1970-80 yılları arasında doruk noktasına ulaştıktan sonra her geçen gün azalmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasındaki neden Halaççanın yazılı metinlerinin bulunmaması ve İran coğrafyasının azınlık çalışmaları açısından zor olması olabilir. Halaççanın sözdizimsel özellikleri, Farsça etkisiyle değiştirdiği tipolojik özellikler bugüne kadar yeterince incelenmemiştir. Sayıları gittikçe azalan Halaçça konuşurlardan elde edilen veriler üzerine kurulan bu çalışma çeşitli açılardan önemlidir. Önceki çalışmalarda Telhab bölgesinin önemi üzerinde durulmamıştır. Bu bölge üç dilli bir yerleşim alanıdır ve Halaçça konuşur sayısı açısından diğer köylerden ayrılır. Bu bölgede Halaççanın sosyal işlevi her geçen gün azalmakla birlikte diğer köylere göre daha

iyi düzeydedir. Bu çalışmanın bir başka özelliği diğer çalışmalarda özet olarak değinilen Farsça etkinin kopyalama kuramı açısından ayrıntılı olarak ele alınmasıdır.

1.5.1. Halaçça Yazı Dili Oluşturma Çabaları

İran’da Arabgol’un yazdığı birkaç şiir dışında 2000li yılların başına kadar Halaçça metin üretilmemiştir. Halaççanın öneminin bazı Halaçlar tarafından anlaşılmasıyla Halaçça ürünler ortaya çıkmaya başlamıştır. Halaç yazılı edebiyatının temelleri iki araştırmacının çalışmaları ile atılmıştır. Vaşgan köyünden Abdullah Vaşgani ve Talhab köyünden Ali Asgar Cemrasi. Abdullah Vaşgani, Tahran’da yaşayan bir Halaçtır. Halaççanın Vaşgan diyalektinden yola çıkarak yazdığı Halaçça grameri *Mebani-ye dastur-e zaban-e Xeleci (Helec Tili Bilgisi Kurakı-2012)*, şiirlerini topladığı *Divan-e Seba ve Mahan Yarum*, Halaç tarihini anlattığı *Xalaçha Der Ayineyi Tarih* adlı çalışması Vaşgani’nin en önemli çalışmalarıdır. Cemrasi, Halaç dili üzerine yaptığı çalışmalara devam etmektedir. Halaç yazılı edebiyatı, Ali Asgar Cemrasi’nin 2006 yılında yazdığı *Karşu Balukka Selam* adlı şiir kitabı ile başlamıştır. Cemrasi, yazdığı edebi eserler, çeviriler ve bilimsel eserlerle Halaç kültürünün ve dilinin tanıtılmasına önemli katkılar sunmuştur (bk. Güzel, 2018).

Halaççanın iki ağzından birini oluşturmasına rağmen Telhab Halaççası üzerine bugüne kadar özel bir çalışma yapılmamıştır. Alan araştırmasına dayanan bu çalışma, Halaççanın ağızlarıyla ilgili ilk doktora tezi olma özelliğini taşımaktadır.

3. BÖLÜM: KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Halaççadaki ilişki kaynaklı değişimleri incelemeden önce, verilerin değerlendirilmesinde kullanacağımız kuramsal çerçeveye değinmek yararlı olacaktır.

2.1.1. Dil İlişkileri

En basit anlamıyla, dil ilişkisi, aynı anda aynı yerde birden fazla dilin konuşulduğu durumlarda gerçekleşir (Thomason, 2001, s. 1). Bununla birlikte, bu tür durumlar yalnızca, konuşmacılar etkileşimde bulunduklarında, başka bir deyişle “dil ilişkisi”, “konuşmacı teması” haline geldiğinde ilişki kaynaklı değişim çalışmaları için ilgi çekicidir. “Dil ilişkileri”, dilbiliminin bir alt disiplini için standartlaştırılmış etiket haline gelmiş olsa da, dillerin konuşmacılarından bağımsız olarak iletişim halinde olabileceğini ima ettiği için yanıltıcı olabilir (Stapert, 2013, s. 81). Dillerin özerk varlıklara benzediği, konuşmacıların alanının ötesinde iletişim kurabildiği, değiştirebildiği ve sürdürdüğü bir senaryoyu çağırıştırır. Bu bariz yanılgıyı en baştan ortadan kaldırmak için okuyucuya çoğu dilbilimcinin hemfikir olacağı bir ifadeyi hatırlatmak önemlidir, yani “yenilik yapan diller değil, yenilikler yapan konuşmacılardır” (Milroy, 1985, s. 45).

İlk olarak üzerinde durulması gereken, dil ilişkisi kavramının içeriğidir. Farklı dilleri konuşan iki konuşmacının veya farklı dillerdeki iki metnin yan yana gelmesi, “dil ilişkisi” sayılamayacak kadar önemsizdir: Konuşmacılar veya metinler bir şekilde etkileşimde bulunmadıkça, her iki yönde de dil özellikleri aktarılamaz. Sadece bir miktar etkileşim olduğunda, eşzamanlı varyasyon veya artalan değişim için bir temas açıklaması olasılığı ortaya çıkar (Thomason, 2009, s. 349-363). Dil ilişkileri bu tezde, konuşmacı temasının sonucunda ortaya çıkan dilsel çeşitlilik ve değişim arasındaki ilişkiye atıfta bulunan bir terim olarak kullanılmıştır.

Dil ilişkileri dilbilimin bir alt çalışma yöntemi olarak, farklı dilleri veya dil çeşitlerini konuşan insanlar arasındaki karşılaşmaların dilsel sonuçlarıyla ilgilenebileceği gibi (Matras, 2009, önsöz) kişinin dönüşümlü olarak iki veya daha fazla dili kullandığı durumlarda karşılaşılan dilsel üretimleri de (Weinreich, 1953, s. 1) çalışır. Bu disiplinde

çalışanların sorduğu sorular şunlardır: Dil ilişkilerinin dilsel sonucunu hangi faktörler şekillendirir? Diller arasında olası aktarım türlerine ilişkin herhangi bir dil kısıtlaması var mı? Dil ilişkisinin var olduğu sosyal ortam ile dilbilimsel sonuçlar arasında bir korelasyon var mıdır? Dil ilişkisinin çiftdilli birey beyinlerinde psikodilbilimsel işlem ve dilbilimsel üretim mekanizmalarındaki rolü nedir vs.?

Bir bakış açısı değişikliği (Thomason ve Kaufman 1988), betimleyici çerçeveyi altüst etmiş ve dikkati, betimlenecek gerçekliğin değişmiş olgularına dayanan yeni sorunlara yönlendirmiştir. Bir çalışma metodu olarak dil ilişkileri bu tür bir süreçten geçiyor. Konu yeni değildir, ancak dilbilimsel araştırma alanındaki yeri değişmiştir: ne tür olursa olsun ilişki kaynaklı değişimin incelenmesi artık ikincil öneme sahip değildir. Bu bakış açısı merkeze taşınmıştır (Nikolai 2007, s. 11). Son birkaç yılda dilbilimsel yayınlara en üstünkörü bir bakış bile, dil ilişkileri üzerine zengin bir literatür ortaya çıkarır: makaleler, monografiler, düzenlenmiş ciltler, dergi özel sayıları vb.. Bu araştırmalar için en büyük itici güçlerden biri kesinlikle Sandra Thomason ve Terrence Kaufman'ın çeşitli temas senaryolarına ilişkin geniş çaplı çalışmasıdır. Dikkatlice oluşturulmuş örnekler ve birkaç katı analiz nedeniyle, bu çalışma, dil ilişkileri çalışmalarının yeniden canlandırılmasına ve bir araştırma alanı olarak yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır (Hickey, 2010, s. 20).

2.1.1. Dil İlişkilerinde Sosyal Etkenler

Belirli bir değişim olgusunun yayılması, devamlılığı ve geçerliliği de dahil olmak üzere, bir dil ilişkisi olayında değişimin tam açıklaması, ancak dil dışı etkenler dikkate alındığında mümkündür. (Weinreich, 1953, s. 3). Yapılan araştırmalarda dil ilişkilerinde yapısal etkenlerin tek başlarına belirleyici olmadığı, psikodilbilimsel ve sosyodilbilimsel etkenlerin de, ilişki durumlarının dilsel sonuçlarında eşit derecede rol oynadığını göstermiştir.

Dil etkileşimi sosyal bir ortamda meydana gelir, bu nedenle dilsel değişikliklerin meydana geldiği sosyal bağlamın önemi birçok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir (Weinreich, 1953; Thomason ve Kaufman, 1988; Johanson, 2002, s. 307; Muysken, 2010, Ross, 2003; Matras, 2009). Thomason ve Kaufman'ın birlikte yayımladıkları çalışmalarla dil ilişkilerinde sosyal etkenlerin rolüne yeniden dikkat çekilmiştir. Bu çalışmalarda,

sosyal ilişki durumları ve dilsel sonuçların paralelliklerini öne süren bir dil ilişkisi kuramı sunulmuştur.

2.1.1.1. İlişki Yoğunluğu

Ne yazık ki yoğunluğu tanımlamak zordur. Yine de, genel olarak bir grup konuşmacı tarafından diğerine uygulanan kültürel baskının miktarı ile ilgilidir ve bu fikri açıklığa kavuşturmaya yardımcı olmak için bazı ilgili sosyal etkenler tanımlanabilir (Thomason, 2001, s. 66). Öncelikle, ilişki süresi önemlidir: ödünç alma (veya bu tezde kullanılan biçimiyle kod kopyalama) durumlarında iki dil ne kadar uzun süre temas halinde olursa, bir veya her iki gruptan konuşmacılar için iki dillilik daha fazla zaman kalır, böylece kapsamlı yapısal müdahaleye zemin hazırlar (Thomason, 2001, s. 66).

İkinci olarak, önemli olan sayılardır: Temas halindeki iki gruptan biri diğerinden çok daha büyükse, küçük grubun dili, büyük grubun dilinden özellikler edinme olasılığı daha yüksektir. Bunun nedeni, kısmen daha büyük bir kültürün baskın bir kültür olması olasılığıdır (Thomason, 2001, s. 66). Üçüncü ve en önemli yoğunluk faktörü gruplardan birinin uyguladığı sosyo-ekonomik baskınlıktır. Alt grup büyük olasılıkla baskın grubun dilinden özellikler alacaktır.

Sosyal etkenler karmaşıktır, ancak bariz bir nokta, alt grubun üyelerinin muhtemelen iki dilli olmalarıdır. Bu da yine kapsamlı müdahaleyi mümkün kılar (Thomason, 2001, s. 67).

2.1.1.2. Bireysel Tutum

Sosyal belirleyici olan konuşmacıların tutumları, hem temas kaynaklı değişimde hem de dil-içi değişimde bir değişikliğin yayılması için kesinlikle önemlidir. Bu kuşkusuz çok belirsiz bir kavramdır. Politik, kültürel ve sınıfsal etkenler ile birlikte düşünülmesi gerekir.

Dil ilişkilerinde sosyal etkenlerin rolü Johanson tarafından da vurgulanmıştır. Ona göre ilişki kaynaklı değişimler incelenirken bu etkenler göz önünde bulundurulmalıdır. Genel olarak, sosyal açıdan prestijli olan B'nin ileri derecedeki baskınlığı (politik, ekonomik, kültürel ve sayıca üstünlük; ilişki bölgesinde yerleşiklik), uzun ilişki süresi, yüksek ilişki yoğunluğu A'nın değişmesi ve/veya A'dan B'ye kapsamlı dil değiştirmenin ortaya

çıkıldığını göstermektedir. Johanson bu olgu için Karayca örneğini verir (Johanson, 2007 s. 58). Her sosyal durum, belirli ölçütlerle mümkün olduğunca ayrıntılı olarak tespit edilmelidir. Tek başlarına sosyal etkenler, dilde değişimin sebebi olarak görülmemelidir. Bu tür ilişkiler, dil değişiminde caydırıcı ya da destekleyici niteliktedir (Johanson, 2007, s. 59).

2.1.2. Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler

Dil ilişkilerinde sosyal etkenler kadar dillerin yapısal özellikleri de önemlidir. Yapısal etkenlerin rolü Johanson'un *kod kopyalama* modelinde ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

2.1.2.1. Kod Kopyalama Modeli

Afrika ve Batı dilleri üzerine birçok araştırma yapılmasına rağmen, İran, Moğol ve Slav dilleriyle hem alıcı hem verici konumunda yoğun ilişkiler kuran Türk dilleri üzerine çalışmalar yeterince yapılmamıştır. Lars Johanson, 1992 yılında yayımlanan *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten* adlı çalışmada, Türk dillerinden yola çıkarak diller arasındaki ilişkilerin araştırılmasında kullanılabilecek bir model geliştirmiştir. Bu çalışmada, eserin 2007'de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış Türkçe çevirisi kullanılmıştır.

Bu modele göre, herhangi iki dil etkileşimde bulunduğunda, sosyal olarak baskın dilden (B), sosyal olarak zayıf olan dile (A), dilin her boyutundan unsurlar kopyalanır. Kopyalanan unsurlar baskın dilin sisteminden çıkarak alıcı dilin koduna uyarlanır. Bu unsurların alıcı dilin sistemine uygun hale gelmeleri belirli süreçlere bağlıdır. Bu süreç içerisinde alıcı dilin sistemine uymayan gereksiz ses, biçimbilgisi, sözdizimsel özellikleri bırakılır, alıcı dilin sistemine uyum için gerekli olan eklemeler yapılır.

Geleneksel ilişki dilbiliminde *interferenz*, *borrowing*, *transfer* vb. birçok terim kullanılmıştır. Bu sözcüklerin kafa karıştırıcı mecaz kullanımları Johanson tarafından eleştirilmiştir. Johanson'a göre hiçbir dil diğer bir dilden *ödünçleme* (borrowing) yapmaz. Bu terim dil ilişkilerinde yanlış anlamalara yol açabilir. Aynı eleştiriyi *transfer* sözcüğü için de yapmıştır. Dil ilişkileri çalışmalarında *interferenz* terimi de kullanılır. Johanson, *interferenz* teriminin "taciz etme, tecavüz" anlamları da olduğu için sözcüğünün

kullanılmasını tercih etmez (2007, s. 28-29). Johanson, yaptığı çalışmalarda *kod kopyalama* (code copying) terimini kullanır. Baskın dilden zayıf dile *genel*, *seçilmiş* ve *karişık* olmak üzere üç tür kopyalama söz konusudur.

2.1.2.1.1. Genel Kopyalar

Genel kopyada, B diline ait bir unsur, bütün yapısal özellikleriyle (ses, bitişme, anlam ve sıklık) birlikte A dilindeki çerçeveye kopyalanır. Örneğin İngilizce *market* sözcüğü Türkiye Türkçesine bütün yapısal özellikleriyle kopyalanmıştır. Bu nedenle bir genel kopyadır (Demir, 2003, s. 40). Bağımsız biçimbirimler yanında bağımlı biçimbirimler de genel kopya olabilir. Örneğin Osmanlıcadaki *-āt* (*gidişat* sözcüğündeki) bağımlı yapısı Arapçadan kopyalanmıştır. Kuzey Tacikçedeki *-ge*, *-de*, *-den* durum ekleri Özbekçeden genel kopyadır (Johanson, 2007, s. 31).

A dili konuşurları B dilindeki karmaşık bir yapıyı daha basit algılayabilirler. Yapım eki olarak türemiş olan B birimi A dilinde kök halinde kullanılabilir. B dilinde cümledeki hiyerarşik düzeni işaretleyen bu birim A dilinde gereksiz görülebilir. Örneğin Arapçadaki *fukara* “fakirler” sözcüğü çokluk eki almış bir birim iken Osmanlıcada basit algılanmış ve tekil isim kökü olarak kullanılmıştır (Johanson, 2007, s. 31).

B ve A dillerinin ses sistemleri arasında farklılıklar bulunabilir. B dilinden A diline kopyalanan bir yapı alıcı dilin ses sistemine süreç içerisinde uyum sağlar. Rusçanın yoğun temasına maruz kalmış Güney Sibirya Türk dili olan Altayca “direk” anlamına gelen *ostolmo* birimini Rusçadan kopyalamıştır. Rusçada *stolb* ses dizgesine sahip sözcük gerekli ses değişimleri ile A dilinin koduna uyum sağlamıştır (Johanson, 2007, s. 31-32).

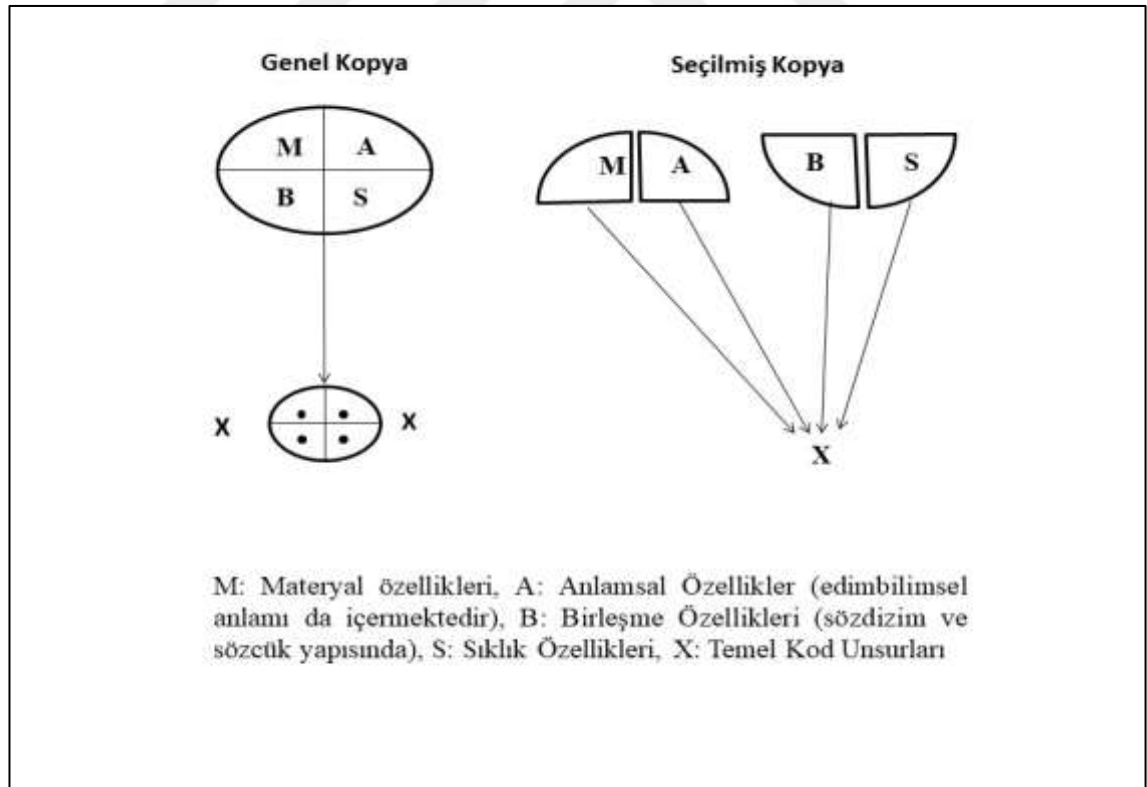
2.1.2.1.2. Seçilmiş Kopyalar

B ve A dilleri arasındaki temas durumunda bazen B bloklarının sadece bazı özelliklerinin A dilinin koduna kopyalandığı görülür. Bu tür kopyalar Johanson tarafından seçilmiş kopya olarak adlandırılır. Seçilmiş kopyalarda B bloklarının materyal, birleşme, anlam ve sıklık özelliklerinden biri veya birkaçı kopyalanır. Örneğin B bloklarının sadece anlamsal özellikleri A diline kopyalanabilir. İngilizce *star* sözcüğünün “eğlence yıldızı” anlamı Türkiye Türkçesine kopyalanmıştır (Johanson, 2007, s. 33-34).

B dilinin birleşme özellikleri A birliklerine kopyalanabilir. Öbekler, sözdizimi kalıpları, çatılar, art arda sıralanma vb. bir dilin birleşme özellikleriyle ilgilidir. B'nin bu tür özellikleri anlamlı biçimbirimler kadar olmasa da sıkça A birliklerine kopyalanabilirler (Johanson, 2007, s. 34). Cümle hiyerarşisinde bu kadar önemli olan birliklerin kopyalanmasıyla yeni sözdizimi tipleri oluşturulabilir. Örneğin Anadolu Yunancası Türkçe *isim + yardımcı eylem* tipini kopyalayarak fiil gövdesi oluşturmuştur: *poien émbre* “emretti” (2007, s. 35). Farklı bir etki Rusçanın Türk dilleri üzerindeki tesiriyle ortaya çıkmıştır. Örneğin *min-* “binmek” gibi yönelme hali isteyen bir fiil, Rusçanın etkisiyle geçişli olarak da kullanılabilir (Johanson, 2007, s. 35).

Bir dilin sıklık özelliği de başka bir dile kopyalanabilir. Almanya'daki Türklerin, Almancadaki *und* “ve” etkisiyle *ve* bağlacını aşırı kullanmaları B bloklarının sıklık özelliğinin A diline seçilerek kopyalanmasına örnek verilebilir (2007, s. 36).

Genel ve seçilmiş kopyalar, şöyle bir şemayla gösterilebilir (Johanson, 2008, s. 65):

2.1.2.1.3. Karışık Kopyalar

Karışık kopyalar, içlerinde seçilmiş kopyaların olduğu genel kopyalara verilen addır. Johanson, bu tür kopyalara, Özb. *yarimavtomat* “yarıotomatik” < Rus. *Poluavtomat* yapısını örnek gösterir (2007, s. 36).

Karışık kopyalar, art zamanlı açıdan, çoğu durumda karmaşık bir genel kopya ile basit bir bileşme kopyası etrafında oluşur. Bu tür kopyalarda değişik kopyalama tekniklerinden kaynaklanan karmaşık oluşumlarla sıkça karşılaşılır. B dilindeki orijinal biçimler ile A dilindeki kopyaları az veya çok oranda birbirlerinden farklılaşırlar. Örneğin Hint-Avrupa bağımlılaştırıcı bağlaçlarını örnek alan Türkçe karışık kopyalarda farklar vardır (2007, s. 37).

2.1.2.2. Yapısal Etkenlerin Rolü

2.1.2.2.1. Önerilen Sınırlamalar

Dil ilişkilerde uzun bir süre şaşırtıcı şekilde dilbilgisel unsurların ya kopyalanmadığı ya da son derece zor kopyalandığı ileri sürülmüştür. Bu konuda Oksaar, dilbilgisel yapıların, bağımlı biçimbirimlerin, sözdizimi unsurlarının kopyalamaya konu olabileceği genelleşmesine şüpheli bakmıştır (Johanson, 2007, s. 48). Bir başka araştırmada Givón, en basit ifadeyle dillerin dilbilgisel özellikler ödünçlemediğini ve konuşanların ödünçleme yoluyla biçimsözdizimsel kalıpları parçalamak yerine “evrensel dilbilgisi”ne yöneldiklerini ifade etmiştir. Johanson’a göre bu tip iddialar Türkçe örneklerle de kolaylıkla çürütülebilir (Johanson, 2007, s. 48).

Bazı araştırmalarda (Lewandowski, 1976, s. 177) sözdizimsel modellerin ilişki durumunda “yok denecek kadar az” kopyalandığı ve alıcı dile yabancı olan söz dizimi yapılarının uzun vadede tutunamayacağı ifade edilmiştir.

Dil ilişkilerinde bazen evrensel sınırlamalar da ileri sürülmüştür. Bu iddialardan en göze çarpanı, “sözlüksel etki olmadan yapısal etki olamaz”, ifadesidir. Johanson, sözlüksel olmayanın (bağımlı biçimbirimler, ses, birleşme ve anlam özellikleri)

kopyalanamayacağı konusunda yaygın bir görüş olduğunu belirtir (Johanson, 2007, s. 48).

Önerilen sınırlamalardan bir diğeri ise “yapısal etki, ilişki dillerinin ilgili alanlarında yapı benzerliği ön şartını gerektirir” görüşüdür. Johanson bu varsayımı savunanlara Meilet’i örnek gösterir. Meilet’e göre dilbilgisel bir ödünçleme yalnızca birbirine çok benzeyen iki sistem arasında gerçekleşebilir. Buna göre Türkçe tipi diller ile Hint-Avrupa tipi diller arasında yapısal benzerlik çok olmadığı için yapısal etki beklenilmemelidir. Johanson bu varsayıma katılmaz. Ona göre A dili konuşurları B dilinin unsurlarını tipolojik açıdan kendi sistemlerine uzak olsa da kopyalarlar. Karayca ve Anadolu’daki Yunan ağızlarından verilen örnekler varsayılan bu sınırlamayı çürütür (Johanson, 2007, s. 49).

2.1.2.2.2. Dayanıklılık Skalaları

Dil etkileşiminde dilin öğeleri belirli ölçüde değişime ve etkiye direnirler. Bazı öğelerin ise kopyalama için daha dirençsiz olduğu görülür. Etkilenebilir olmanın muhtemel dereceleri var mıdır? Bir ögenin dayanıklılık durumunu belirleyen nedenler nelerdir? Bunlar sosyal ve yapısal etkenlere bağlanmıştır (Johanson, 2007, s. 49; Thomason, 2001, s. 63-67).

Konuşmadaki *sıklık durumu* dayanıklılık farkını belirleyen en önemli etkenlerden bir tanesidir. B dilinde sıklık derecesi yüksek olan bir yapı kolay tanınır olduğundan kopyalama için çekicidir. A dilinde sık kullanılmayan bir yapının hatırlanması bazen çok zor olabilir; bu durumda daha sık kullanılan B dilindeki eşdeğeriyle değiştirilebilir. Sık kullanılmayan A dili unsuru yine de tamamen tanınmayacağı anlamına gelmez (Johanson, 2007, s. 50). Johanson’a göre düşük ya da yüksek sıklık, dayanıklılık/dayanıksızlığın nedenini oluşturmaz, tam aksine dayanıklılığı teşvik eden veya zayıflatan etken aynı sosyal ve yapısal sebeplerden ortaya çıkmıştır (Johanson, 2007, s. 50).

Etkilenirlik skalasının en tepesinde erken ve kolay kopyalanan unsurlar bulunur. En geç ve en zor kopyalanan unsurlar ise bu piramidin en altında yer alır. Geleneksel ilişki dilbiliminde ve modern çalışmalarda ele alınan ilişki durumlarının tamamında söz varlığının yoğun ilişki söz konusu olmadan da kolayca etkilenebilen, en zayıf bölüm olduğu kabul edilir. Bağımsız yapıların iletişimsel-işlevsel ve kültürel nedenlere bağlı olarak daha önce kopyalandığını Johanson da ifade etmektedir. Bağımsız yapıların

etkilenirlik derecesi de farklılık gösterir. Bağımsız yapılar arasında adlar, daha sonra da diğer anlamsal birimler olan sıfatlar kopyalanır. Fiiller bağımsız anlamlı biçimbirimler arasında en zor kopyalanan yapılar arasındadır. Yine de fiillerin etkilenirlik derecesi işlevli biçimbirimlere göre yüksektir. İşlevli bağımsız biçimbirimler de görece (bağlaçlar, takılar, şahıs ve işaret zamirleri) daha kolay kopyalanan yapılar arasındadır. Bağımlı biçimbirimler genellikle karışık yapıların bir parçası olarak, onlarla birlikte kopyalanırlar. Sözcük yapımı unsurları dilbilgisel birliklerden önce kopyalanır. Bağımlı işlevsel yapıların *işlek* olarak kullanılması da daha sonra olur. Dayanıklılık skalasının dibinde ise yeni dilbilgisi kategorileri kopyaları (hal, aspekt-zaman, tasarlama kipleri vs.), ses kopyaları, sözcük sentaksı kopyaları (sözcük içi birleşme birleşme kalıpları, kaynaşma veya art arda sıralanma eğilimleri vs.), mesela çatı düzeninde köklü biçimsözdizimsel değişmeler, (genel kopyalanmış B ekleriyle) bütün dilbilgisel paradigmların kopyaları ve temel sözcük hazinesinden genel kopyalar bulunur (Johanson, 2007, s. 51). Johanson, bu şekilde bir genelleştirmeye yine de kuşkulu bakar:

Deneysel bulguların bu şekilde genelleştirilmesi Türkçenin birçok ilişkisi için de çoğu zaman geçerlidir ve böylece ileride söyleyeceklerimiz açısından hareket noktası olarak, belli bir değere sahip olabilirler. Ama bunları, diğer yapısal etkenlerle sosyal ilişkileri göz önünde bulundurmadan hiçbir evrensel skalada topluca vermek mümkün değildir. Bunlar, sadece belirsiz değil, aynı zamanda kelimenin tam anlamıyla yanıltıcıdır da... (Johanson, 2007, s. 51-52).

Tablo 2: Dayanıklılık Skalası Piramidi

2.1.2.2.3. Yapılılık

Kopyalamada etken olarak gösterilen bir diğer yapısal özellik *yapılılıktır*. Yapılılığın dayanıklılıkta rol oynadığını belirten Thomason ve Kaufman, bir bloğun ne kadar yapılı olursa kopyalama için o kadar çok dirençli olacağını ifade etmişlerdir. Johanson’a göre dil ilişkilerinde yapılılığın rolü belirsizdir. “Bir B unsuru ne kadar fazla yapıya sahipse o kadar zor mu kopyalanır” tezi ifade edilirken A dilindeki önemli B dili unsurlarının görmezden gelindiği görülmüş ve çeşitli B niteliklerinin yerini önemli derecede A niteliklerinin alabildiği tespit edilmiştir. Çalışmalar göstermiştir ki “içerik ve ifade arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde göstermeyen bir B dilinin biçimbilgisinde, bütün diziler veya kolay hatırlanan bazı biçimbirimler, kopyalanıp orijinalin karmaşık ilişkilerine bakılmadan kullanılabilir. Mesela bazı Türk dilleri Rusça isimleri ilgi hali ve çokluk şekilleriyle birincil kök olarak almışlardır” (Johanson, 2007, s. 59-60).

Peki bir A dili birimi ne kadar yapılıysa, B dili biriminin onu etkilemesi veya onun yerine kullanılması çok zor mudur? Uzun süredir dayanıklılığın öncelikle A dilinin yapısal organizasyonuna bağlı olduğu düşünülmektedir. Yapılı alt sistemlerin kopyalamaya en dirençli unsurlar olduğu ifade edilmiştir.

Benzer biçimde bazı alt sistemlerin açıklık derecesi de dayanaklık için çok önemlidir. Böylelikle bazı B yapılarının daha zor kopyalanmasının sebebi, bu yapıların özelliklerinden çok, içine kopyalanacak A yapısının kaynaşma derecesidir” (Johanson, 2007, s. 60). Yine de sonuç olarak Johanson şu itirazda bulunuyor:

Şayet A unsurlarının etkilenirliği yapılılıklarının derecesine göre azalıyorsa, bundan ödünçlemenin dilin yapısına önemli bir etkide bulunmadığı sonucunu çıkarabilmemiz gerekirdi. Ama bu sonuç ampirik olarak kolayca çürütülebilir. Yapılılık = dayanıklılık eşleşmesinin geçerliliği bu ayrıntılı olmayan haliyle de henüz kesinleşmiş değildir (Johanson, 2007, s. 61).

2.1.2.2.4. Çekicilik

Dil ilişkilerinde neden bazı birimler diğerlerine göre daha kolay kopyalanırlar. Johanson’a göre dile ait bazı özelliklerin kendiliğinden teşvik edici özellikleri vardır. Özellikle uzun zamandır bazı birimlerin diğerlerinden daha *doğal* olduğu düşünülmüştür.

İnsan türünün anatomik, fizyolojik ve psikolojik donanımı sonucunda bazı ifadelerin zorlaştırıcı bazılarının ise kolaylaştırıcı etkisi olduğu ifade edilmiştir. Örneğin daha az enerjiyle söyleyiş kolaylığı sağlayan unsurlar değişimin bir sebebi olarak görülmüştür (Johanson, 2007, s. 53). Dil edinimi ve kullanımını yönlendiren bilişsel ilkeler dil yapılarının dayanıklılığını belirleyen etkenlerden olabilirler. Eğer bazı dil yapıları diğerlerine göre daha kolay işlenebiliyorsa bunların dil ilişkilerinde kolay kopyalanan unsurlar arasında da olduğu tahmin edilmektedir. Yine de belirginliğin derecesini gösteren kesin ölçütler yoktur. Ölçütler araştırmacıların bakış açısına göre değişmektedir. Bu sorunların birçoğu henüz tam anlamıyla çözümlenememiştir. Her şeyden önce dil üretiminin görece kolaylığı ile algılanabilirliğin görece kolaylığının örtüşmemesi temel sorundur (Johanson, 2007, s. 53). Johanson çok ciddi çekincelere rağmen, deneme amaçlı, belirli yapısal özelliklerin dil ediniminde ve dil etkileşiminde baskın veya çekici olabileceklerini kabul eder. Şimdi bu kabullere gelelim:

Genel kabule göre dil ilişkilerinde bağımsız birlikler psikolinguistik açıdan da desteklenen, genel kopyalama için çekici yapılardır. İleri derecede bitişken olan birlikler bırakılır, hece sayısı az olan biçimbirimler tercih edilir. Eğer bir dilde kullanılabilecek bağımsız biçimbirimler varsa (karşılaştırma kuruluşunda olduğu gibi) bunlar çoğunlukla bitişken biçimbirimsel alternatiflere tercih edilir. Tam tersi bir durum ise yani bitişken yapıların bağımsız biçimbirimlerin yerine geçmesi ise daha az gerçekleşen olgulardır. Bu duruma örnek olarak birçok dilde iyelik eklerinin yerine bağımsız biçimbirimlerin kullanılması gösterilebilir. Johanson’a göre, karşı yönde gelişme için de yeterince örnek bulunmaktadır (2007, s. 54).

Bitişken yapıların kaynaşma derecelerinde farklılıklar bulunabilir. Bazı birliklerin bitişmesindeki “sıkı”lık diğerlerine oranla daha azdır. Bunun neticesinde daha ileri bir bağımsızlık ve hareketlilik daha çekicidir ve temelde bağımlı bir birlik böylece kolay kopyalanabilir (Johanson, 2007, s. 55).

İçerik ve ifade arasındaki kolay fark edilen açık ilişki kopyalamada çekici bir özelliktir. Dil edinimi, dil etkileşimi, dilsel değişiklikler, kreol ve pidgin dillerin ortaya çıkması üzerine yapılan araştırmalar, dilin şeffaflık yönünde bir eğilimi olduğunu göstermektedir (Johanson, 2007, s. 55).

İçerikle ifade arasındaki şeffaflık sadece öğrenmeyi kolaylaştırmaz aynı zamanda ilişki durumunda kopyalamalar için de çekicidir. “Eklemeli” biçimbilgisinin birbirinden belirgin biçimde ayrılmış birimleri de çekicidir. Çekimli dillerde çevrelerine daha sıkı bağlı biçimbirimlerse şeffaflık ilkesine uymadığı için eklemeli dillere kıyasla çekici değildir. Bağımlı biçimbirimlerin art arda sıralanması biçimbirim sınırlarının daha şeffaf olmasını sağlar. Çekimli dillerin çevrelerine daha sıkı bağlı biçimbirimlerinde ayrıştırmada sorun yaşatan kaynaşma söz konusudur. Bu özellik de şeffaflık ilkesine aykırıdır ve kopyalama çekici değildir. Bir diğer çekici özellik, dillerdeki görece varyantsız alt biçimbirimliliğidir. Çok çeşitli ve kuralsız varyantlarsa biçimbirimlerin tespitini zorlaştırır. Johanson, bu durum için Slobin’den bir örnek aktarır. Ana dili olarak Türkçeyi öğrenen çocuklar, iki yaşını bitirmeden eklemeli isim biçimbilgisinin bütün sistemine hâkim olurlar. Hint-Avrupa dillerinin isim biçimbilgisinin öğrenilmesi ise çocuklarda çok geç olur. Durum kategorisi Hint-Avrupa dillerinin hiçbirinde iki yaşından önce tam olarak ifade edilemez. Türkçenin bitişken art arda sıralanan, şeffaf, kurallı ve kolay öğrenilen durum ekleri dil ilişkilerinde de dayanıklıdır. Bu unsurlar etkilenmeye daha az yatkındırlar ve genel kopyalanabilirler (2007, s. 56).

Dil ilişkilerinde, algılanabilirlik de çekici özellikler arasındadır. Johanson eklemeli yapılarda dış pozisyonda bulunan birimlerin daha kolay algılandığını, bu nedenle yapının başında ve sonunda sık yer alan bağımlı bir birimin, algılama açısından özellikle kolay kavranabilir olduğunu ve böylece diğer bağımlı birliklere kıyasla kopyalamayı teşvik ettiğini varsayıyor. Örneğin, isim biçimbilgisinde, çoğu zaman yapının sonunda yer alan durum ekleri, dış pozisyona sık sık hatırlanabilirlik kazandırır ve bu da kopyalamayı kolaylaştırır (2007, s. 56).

Hal veya aspekt-zaman gibi anlam açısından önemli ayrımlar Johanson’a göre fazla bilgi taşımayan ve keyfi ayrımlara göre daha dayanıklı olma eğilimindedirler. Dil ilişkisine bağlı etkinin biçimbirimsel kategorilerin ortadan kalktığı durumlarda birincil olarak uyum ve cinsiyeti işaretleyen birimler kaybolur. Uyum çekiminin olmaması (örnek olarak sıfat tamlamalarında tamlayan ile tamlanan arasında) ve dilbilgisel cinsiyetin yokluğu, şüphesiz kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olduğundan, çekici görülebilir (Johanson, 2007, s. 56-57).

Bir dilbilgisel anlamın soyutluk derecesinin de kod kopyalamada çekicilik için belirgin rol aldığı kabul edilir. Bundan yola çıkılarak soyutluk derecesinin dayanıklılık üzerinde etkisi olduğu düşünülür. Konuşurların bilincinde çok fazla yer edinmeyen dil öğelerinin zor değiştirileceği düşünülür. Olgulara doğrudan bağlı olmayan soyut içeriklere sahip birimlerin görece daha dayanıklı olduğu düşünülür. Belirli anlamsal birimlerin ise tam tersi etkiye daha eğilimli olduğu ifade edilmektedir (Johanson, 2007, s. 57).

Dilin ses boyutunda da az veya çok çekici özellikler bulunabilir. Birçok kez ifade edildiği gibi dil ediniminde bazı sesler daha çekicidir. Dil ediniminde /a/, /i/, /u/ ünlüleri, /ö/, /ü/, /ı/ ünlülerine tercih edilir. Bu bağlamda kısa ünlüler, uzun ünlülere; ağız ünlüleri, geniz ünlülerine; tek ünlüler, ikiz ünlülere; kelime başında patlamalılar, sızıcılara, yarı kapantılı ünsüzlere ve akıcılara vb. göre önceliklidir (Johanson, 2007, s. 57-58).

Diller etki değerini artırmak için önemsiz gördüğü sesleri bırakırlar. Bu tür kolaylaştırıcı müdahaleler dillerde daha çekici yapıların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Birçok dilde görülen ünsüz benzeşmesi bu duruma örnek gösterilebilir. Türkçe tipi dillerde ünlü uyumları çekici yapılar olmalarına karşın ünsüz grupları rahatsız edici özellikleriyle bilinen birçok dilde az veya çok basitleştirilirler (Johanson, 2007, s. 58).

Uzun bir süredir birbirine benzer A ve B birimlerinin dil etkileşimini kolaylaştırdıkları tahmin edilmektedir. Dil ilişkilerinde tipolojik yakınlık hem *ödinçleme* hem de *karışma* için önemlidir, çünkü sürecin özü, *diller arası eşdeğerliliğin tespitine* dayanıyor. Örnek alınan B birimleri belirli özellikleri bakımından A birimleriyle özdeşleşmektedir. Sesbilgisi, biçimbilimi, anlambilim ve sözdizimi gibi hemen hemen dilin her boyutunda, yakın A eşdeğerlerine sahip görünen B birimlerin tercihen kopyalandıkları sık sık gözlemlenmektedir. Her şeyden önce bunlar “ortak” yüzeysel yapılar çerçevesinde kolaylaştırılmıştır. Örneğin belli bir dilbilgisel B kategorisi bir A kategorisine benziyorsa ve her ikisi de bağımsız biçimlerle ifade ediliyorsa, bu durum genel kopyalamayı kolaylaştıracaktır (Johanson, 2007, s. 61-62).

2.1.2.2.5. Diller Arasındaki Farklar

Dil ilişkilerinde bazı dillerin diğer dillere oranla değişime daha dayanıklı olması tipolojiden mi kaynaklanır? Türkçe ve Osmanlıcanın yabancı dillerin tesirinden etkilenirliği çoğu zaman tartışma konusu olmuştur. Fakat diller arasında bu konuyla ilgili

sistematik farklar yeterince kanıtlanamamıştır. Johanson’a göre en iyi ihtimalle “ağırlıklı olarak birimlerin art arda sıralandığı diller, yabancı birleşme örneklerinin içerisine kolayca kopyalanırken, içerik ve ifade arasında pek açık olmayan ilişkilere sahip morfolojik örneklerin bazı kopyalarının karmaşık ilişki ağlarına daha zor eklendikleri kabul edilir.” (Johanson, 2007, s. 65).

Johanson, diller arasında, genel ve seçilmiş kopyalamalar arasındaki ilişki açısından da bazı farkların mevcut olduğunu dile getiriyor. Bazı diller, örneğin İngilizce ve klasik Osmanlıca, yeni kavram üretirken genel kopyalamaya aşırı derece eğilimli oldukları için “heterojen”dirler; öte yandan diğer diller daha fazla içeriksel nitelikleri kendi malzemelerine kopyalama (seçilmiş kopya) eğilimindedirler. Ama bu farklılıklar “dilbilimsel yapısından değil, konuşurların sosyo-politik duruşundan kaynaklanmaktadır (Johanson, 2007, s. 65).

2.1.2.2.6. Köklü Etki

Kod kopyalamanın sonuçlarının kalıcılığı söz konusu mudur? Johanson, kod kopyalamanın birçok sonucunun geçici olduğunu ve söylemle sınırlı kaldığını ifade ediyor. Kod kopyalamanın kalıcı sonuçları ise dil üzerinde art zamanlı etki yaratırlar, dil topluluğunda yaygınlık kazanıp yeni normların parçaları olacak şekilde gelişirler ve hatta tümüyle A eşdeğerlerinin yerini alırlar. B’den A’ya kopyalanıp ve A’nın bir parçası olan her birim A ile B arasında daha fazla benzerlik kurar. Bu benzerlikler diğer taraftan yeni kopyaları teşvik eder. Yani önceki süreçlerin sonuçları yeni süreçlerin hareket noktasını oluşturmaktadır (Johanson, 2007, s. 66-67).

2.1.2.2.7. Dil İlişkileri Farklı Dilleri Birbirine Yaklaştırır mı?

Dillerin varyantları kendi ve diğer dil aileleriyle farklı temaslar içine girerler. Farklı tarihsel dönemlerde ve coğrafi konumlardaki sayısız karşılaşmalar, dış etkenlere bağlı değişimlerle sonuçlanmıştır. Böyle bir süreç çoğu durumda aynı veya farklı dil(ler) ve dil ailelerine ait varyantlar arasında bir yakınlaşmaya neden olmuştur. Kopyalanan unsurunun yerleşmesi yabancı model kodlarıyla bir *yakınlaşmaya* (convergence) işaret eder. Bu, etkileşmeye giren kodların -bir dil ailesinin içinde veya dışında- birbirlerine daha yakın hale geldiği anlamına gelir. Sınır bölgelerindeki (isoglosses) yakınlaşmanın

yayılması karşılıklı anlamayı geliştirir. Yakınlaşma tek taraflı olabilir: A kodu, B koduna daha yakın hale gelir. Aynı zamanda iki yönde oluşarak iki yönlü de olabilir: A kodu ve B kodu birbirlerine çok yakın olabilirler. Örneğin, Özbekçe ve Tacikçenin günlük dilini konuşanların ataları -Güneydoğu Türkçesi ve Doğu Farsçası- yoğun ilişki ve hatırı sayılır oranda iki dillilikten dolayı iki yönlü uzun tarihsel yakınlaşmaya sahiptir. Ortak yaşam iç içe girmiş güçlü çapraz kodlamalarla sonuçlanmıştır. Tacikçenin kuzey diyalektleri özellikle Türkçeye doğru kuvvetli yakınlaşmalar sergiler (Johanson, 2004, s. 6).

2.1.2.2.8. Dil İlişkilerinde Bölgesel Yakınlaşma

Aynı coğrafi bölgede kullanılan diller soy olarak birbirleriyle ilgisiz ya da sadece uzaktan ilgili olsalar dahi ortak özelliklere sahip olmaya eğilimlidirler. Dilbilimsel özellikler, çoklu ilişkilerin ve belli ölçüde çok dilliliğin olduğu iletişim bölgelerinde farklı diller arasında ilişki yoluyla yayılabilir. Böylece adım adım homojenleşmeye, yakınlaşmaya ve muhtemelen *koine* özelliklerinin ortaya çıkmasına neden olur (Johanson, 2004, s. 6).

Özellikle bazı yakınlaşma alanları, dil sınırlarını hesaba katmadan büyük ölçekli dış etkileşime bağlı değişim -kopyalama, yerileştirme, yayılma, kod seviyeleri- gösterir. Ortak kullanılan çapraz kodlu özellikler ortaya çıkar ki bunlar daha önceki ilişkilerdeki dillerin hiçbirinde bulunmayan özelliklerdir. Söz konusu özellikler geleneksel olarak 'yakınlaşma sahası' (sprachbund) kavramıyla açıklanır (Johanson, 2004, s. 6).

Bölgesel yakınlaşma, kopyalamanın karışık kombinasyonlarına bağlıdır. Görünüşte çok yönlü yakınlaşma durumları bile prensip olarak tek ve iki yönlü kopyalama işlemleri dizisi olarak analiz edilebilir. Ortak bölgesel özellikler, bir dilde başlayan ve komşu dillere iki dili konuşanlar aracılığı ile yayılan yeniliklerle başlatılır (Johanson, 2004, s. 7).

Yüzyıllardır süregelen bölgesel ilişkiler İran ve Türk varyantları arasında pek çok seviyelerde karşılıklı etkileşme ve kaynaşmaya dönüşmüştür. Şu anki Özbekistan toprakları - üç dil ailesine kadar varyantları kapsayan çok dillilikle- kod seviyelerinin iletişim bölgesidir. Benzer karmaşık durum Volga bölgesindeki Türkçe, Fin-Ugor ve diğer unsurlar için de geçerlidir (Johanson, 2004, s. 7; 2000, s. 165-178).

2.1.2.2.9. Sorunlu durumlar

Sözcüksel kopyalamada yaklaşma noktalarına -Balkan dilleri, Yunanca, Arap diyalektlerindeki Türkçe ödünç kelimelerin durumunda olduğu gibi- karar vermek genellikle imkansızdır. Yani, Türkçeye doğrudan Arapçadan kopyalanan kelimelerle Farsça yoluyla ödünçlenen Arapça kelimeler nasıl ayırt edilecektir? İran’da konuşulan varyantlarda Farsçadan gelen ve eski ve daha yeni kopyalanan kelimeleri ayırt etmek çoğu zaman zordur. Örneğin Sonkor Türkçesi, en azından iki farklı İranca unsuru -erken Kürtçe ve daha sonraki Modern Farsça unsurları- çevresinden almıştır. Kürtçe ve Farsça neredeyse benzer sözdizimsel yapıları sergilerken Farsça ve Kürtçenin Türkçe üzerindeki sözdizimsel etkisini nasıl ayırt edebiliriz? (Johanson, 2004, s. 8).

Karmaşık ilişkiler işleminden dolayı iç içe girme, bilhassa yaklaşma noktalarının kronolojisini belirlemeyi zorlaştırır. Özellikle Özbek-Tacik iletişim sahası karmaşık bir durum sergilemektedir. Belirgin iki yönlü yaklaşma durumlarında bile her durumda kopyalamanın yönünü ve kopyalama zamanında ilgili kodlarının gelişim dönemlerini tanımlamak zordur (Johanson, 2004, s. 8).

2.2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Telhab Halaççasının toplumsal durumu ve Farsçayla olan ilişkileri analiz edilirken belli terimler kullanılmıştır. Bu bölümde bu terimleri ana hatlarıyla ele alacağız.

2.2.1. İkidillilik-Çok dillilik

Genel anlamda iki dil yetisine sahip kişilere iki dilli, üç veya daha fazla dil yetisine sahip kişilere çok dilli denilse de bu terimlerin kullanımında evrensel bir tutum yoktur. Tanımların güç yapılmasının en önemli nedeni bireylerin dil durumlarının toplumsal ve fiziksel nedenlerle değişmesidir. Çocukluk döneminde tek dilli olan biri okul sürecinde yaşadığı toplumdaki resmi dilleri öğrenebilir ya da okul sürecinde resmi dilleri öğrenen çocuk ana dilini unutabilir. Bu dinamik yapı tanımların güç yapılmasına neden olmuştur.

Dil durumlarının tanımlamaları yapılırken farklı ölçütler kullanıldığı için tanımların içeriği de farklı olmaktadır. Bazı araştırmacılar (Bloomfield, 1933), kişilerin dil yetilerini

ölçüt olarak kullanırken Hamers ve Blanc (2004) gibi araştırmacılar sosyal ve psikolojik ölçütleri de kullanırlar. Tanımlamaların ortak özelliği bireyin birden fazla dili bilmesi olgusunda birleşir.

Yeryüzündeki dil sayıları, bu dillerin bulundukları bölgeler dikkate alındığında dünya nüfusunun üçte ikine yakını iki dillidir. Dünyada resmi dil olarak tek dilliliğin yaygın olmasına rağmen bazı bölgelerde birden fazla dil konuşulduğu görülür. Örneğin Hindistan ve Papua Yeni Gine gibi ülkelerde bireysel iki dillilik yaygındır.

Bireyin iki dildeki yetisinin hemen hemen eşit olması durumunda dengeli iki dillilikten (balanced bilinguality) (Field, 2011, s. 14), dillerden birinde daha üstün dil yetisine sahip olduğu durumda da baskın iki dillilikten (dominant bilinguality) söz edilmektedir (Field, 2011, s. 58).

Çok dillilik (multilingualism, plurilingualism) bireyin dil topluluğunda iki ya da daha fazla dili kullanabilmesidir (Crystal 2008, s. 318). İki dillilik terimi çoğu zaman ikiden çok dili kullanma durumunu belirtmek için de kullanılmaktadır, ancak ikiden fazla dilin kullanıldığı dil toplulukları için çok dillilik söz konusudur (Crystal, 2008, s. 318).

2.2.1.1. Dil İlişkilerinde İki Dillilik ya da Çok Dillilik

Dil değişikliğinin nihai kaynağı birey olduğu için, bariz başlangıç noktası, iki dilli beyinde meydana gelen psikodilbilimsel süreçlerdir. Hem birey hem de toplum düzeyinde temas kaynaklı değişimi tanımlamak için etkileyici miktarda araştırma yapılmış olsa da, aralarındaki bağlantı hakkında çok az şey bilinmektedir.

Dil ve beyin arasındaki ilişki, uzun zamandır dilbilimsel araştırmaların ilgi konusu olmuştur. Bir işitici olarak, konuşma sürecinin son ürününe tanıklık eder ve bunları yorumlarız, ancak konuşmacının beyinde gerçekte olan şeyi çıplak gözle göremeyiz. Bununla birlikte, dil üretimi ve işlemedeki psikodilbilimsel süreçler hakkında değerli ipuçları, deneysel psikolinguistik araştırmalar, konuşma hatası analizleri ve beynin farklı bölgelerindeki beyin aktivitesini ölçen EEG taramaları ile sağlanır (Stapert, 2003, s. 87). İlişki kaynaklı değişim, yalnızca konuşma topluluğunun en azından bir kısmı birden fazla dilde belirli bir dereceye kadar yetkin olduğunda gerçekleşebileceğinden, bu tür bir değişimin altında yatan psikodilbilimsel mekanizmaların anlaşılması için iki dillilik

üzerine yapılan araştırmalar özellikle önemlidir. İki veya çok dillilik elbette bir bireyin doğuştan gelen bir özelliği değildir, bu özelliği kişiler yaşamı boyunca edinirler. Weinreich, iki dilli bireyin, dil temasının yeri olarak algılanması ve temas kaynaklı değişimin kaynağı olarak görülmesine vurgu yapmıştır. Ona göre “İki dilli bir topluluğun sosyolinguistik tanımından ve dillerinin yapısal bir tanımından tipik müdahale biçimlerini tahmin etmek, müdahale çalışmalarının nihai amacıdır... Bununla birlikte, iki dilli konuşmacının dil temasının nihai odağı olduğu düşünüldüğünde, sosyo-kültürel faktörlerin bile bireysel konuşmacılar aracılığıyla müdahaleyi düzenlediği açıktır” (Weinreich, 1953, s. 71).

Temas yeri olarak iki dilli birey fikrine dayanan daha yeni bir teori Van Coetsem (2000) tarafından formüle edilmiştir. Ona göre ikinci dil edinimi dil temasıdır. Kişi, ikinci dil edinimi olmadan dil teması sağlayabilir, ancak dil teması olmadan ikinci dil edinimi olamaz. Bir dilin diğerini etkilediği her yerde meydana gelen dil teması, burada olmazsa olmaz bir koşuldur (Van Coetsem, 2000, s. 35).

Van Coetsem modelinde, ilişkiye dayalı değişimin ödünç alma (borrowing) ve dayatma (imposition) olarak tanımlanan iki ana sürecini birbirinden ayırır. Aralarındaki ayrım, iki dilli konuşmacının dilsel baskınlığı tarafından belirlenir, burada egemenlik, konuşmacının belirli bir dilde göreceli yeterliliği olarak tanımlanır. Dil aktarımı, aktarılan materyalden (içerik veya yapı) veya transfer sürecinden (ödünç alma veya dayatma) bağımsız olarak, bir “kaynak dil” (KD) ve “alıcı dil” (AD) açısından tanımlanır. Ödünç alma, konuşmacının baskın olmayan KD'sinden (genellikle L2) baskın AD'sine dilsel unsurları aktardığı bir durumu ifade ederken, dayatma (imposition), konuşmacının baskın KD'sinden (genellikle L1) dil özelliklerini baskın olmayan AD'sine aktardığında gerçekleşir. Bu modelde, egemen dil, her zaman, ya kendi yapılarını baskın olmayan dile yansıtan ya da baskın olmayan dilin özelliklerini üstlenen (veya alarak) 'kılıcı' (agentive) dildir. Bu nedenle, Van Coetsem dayatmayı KD aracılığıyla ve borçlanmayı AD aracılığıyla ilişkilendirir. Şematik görünümü şu şekilde verilmiştir:

Süreç (agentivity)	Dilbilimsel Yetkinlik	Kılıcılık
Dayatma	Baskın KD > Baskın olmayan AD	KD
Ödünçleme	Baskın olmayan KD > Baskın AD	AD

(Van Coetsem, 2000).

2.2.2. Tehlikedeki Dil Olgusu ve Dil Ölümü

Dil ölümü, çeşitli etkenler sonucunda bir dilin iletişim işlevinin ortadan kalkması ve konuşurun kalmaması olarak tanımlanabilir. İnsanlık tarihi boyunca sürekli gerçekleşen bir olgu olan dili ölümlerinin nedenleri araştırmacılar tarafından fiziksel, sosyo-ekonomik ve kültürel etkenler bağlanmıştır. Fiziksel etkenler arasında doğal afetler, soykırım, salgın hastalıklar, göçler vs. yer alırken sosyo-ekonomik etkenler içinde halkların ekonomik kaygılar nedeniyle takındıkları dilsel tutum gösterilmiştir. Ekonomik etkenler sonucunda geleneksel yaşam biçimlerinin terk edilmesi, kırsaldan kente hızlı göçler de sosyo-ekonomik etkenler arasında gösterilir. Politik etkiler de çeşitlilik göstermektedir. Çok dilli toplumsal yaşamda baskın dilin (B) seçilmesi, yönetici güç tarafından *ortak dilin* (lingua franca) desteklenmesi, dillerin standartlaştırılması, devletlerin *dil kırımları* (linguicide), dil emperyalizmi, politik baskılar dil ölümünün politik nedenleri arasında verilmiştir (bk. Hagège, 2009, s. 106-168).

Crşytal'a göre insanların hayatta kalması dillerinin yaşadığı anlamına gelmez, bu durumun ortaya çıkmasındaki en büyük etken kültürel asimilasyondur. Kültürel baskınlık için ortak bir coğrafyanın paylaşılmasına gerek yoktur, günümüzde küreselleşmenin hızlanmasıyla çok kültürlülük ve çok dillilik zayıflarken bunun yerine İngilizcenin birçok yerde etkin olduğu "tek kültürün" yükselişi söz konusudur. Kültürel asimilasyonun sonucunda ise dil değiştirimi olgusu ortaya çıkmaktadır. Bu durum aşamalı olarak gerçekleşir. İlk olarak baskın dilin konuşulması yayılması ekonomik ve siyasal baskılarla teşvik edilir. İkinci aşamada, sosyal çevrenin dayatması, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik baskılarla iki dillilik ortaya çıkar ve dil değiştirimi söz konusu olur. Bu aşamada yeni dilin kullanımı daha işlek olur. Konuşurun hala anladığı eski dil geri plana atılır. Üçüncü aşamada ise iki dillilik düşüş yaşar ve yeni dil tamamen eski dilin yerine geçer. Bu aşamada çocuklar sadece ev içinde birinci dili kullanır. Aile içindeki iki dillilik tek dilliliğe eğilim gösterir ve dil ölümü gerçekleşmiş olur (Crystal, 2007, s. 98-110).

Dillerin yok olma tehlikesi konuşurlarının ana dillerinin ne ölçüde kullandıklarına bağlıdır. UNESCO'nun yayımladığı *Dilin Canlılığı ve Tehlikede Olması* (İng. *Language*

Vitality and Endangerment) ile ilgili raporda dillerin tehlike altında olup olmadığı altı farklı dereceye göre ölçülür:

Tehlikenin Derecesi	Aşama	Konuşurların Durumu
Güvende	5	Dil bütün yaş grupları (çocuklardan yaşlılara kadar) tarafından konuşuluyor.
Güvende değil	4	Dil çocukların çoğu tarafından kullanılıyor; bütün çocuklar tarafından sınırlı alanlarda kullanılıyor.
Belirgin bir şekilde tehlikede	3	Dil genellikle anne, baba ve yaşlılar tarafından kullanılıyor.
Ciddi tehlikede	2	Dil genellikle büyükanne/büyükbaba yaş grubu tarafından kullanılıyor.
Çok ciddi tehlikede	1	Dil büyükanne/büyükbaba yaş grubu tarafından çok az konuşuluyor.
Yok olmuş	0	Konuşur yok.

Günümüzde dünyanın birçok bölgesinde diller yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Türk dillerinin birçoğu da bu olguyu paylaşmaktadır. Genel olarak Türk dili coğrafyasının Kuzeydoğu (bk. Killi-Yılmaz, 2010; Cengiz, 2016) ve Kuzeybatı grubu (bk. Yazıcı Ersoy, 2016, s. 47-78) Rusçanın yoğun baskısı altında işlevlerini yitirirken Güneydoğuda Çincenin etkisiyle dil ölümleri gerçekleşmektedir. İran'daki Türk dillerinde ise Farsçanın yoğun etkisi söz konusudur. Yazı dili olmayan bu varyantlar çok ciddi tehlike altındadır (bk. Kırıl, 2000; Bosnalı, 2009, 2010, 2012). Halaçların dil durumu için bk. 3. Bölüm.

2.2.3. Dil Değiştirimi

Konuşurların belirli süreç içerisinde ana dillerini bilinçli veya bilinçsiz bırakmaları, bunun sonucunda yeni bir dil ile iletişim kurmaları dil biliminde *dil değiştirimi* (language shift) olarak adlandırılır. Bu süreçte konuşurlar kendilerinden sonraki kuşağa kendi dillerini değil baskın olan dili aktarırlar. Bu durumun ortaya çıkmasında küreselleşme,

göç ve modernleşme gibi sosyo-politik ve ekonomik nedenler etkilidir (Grenoble, 2011, s. 33).

Dil değıştirme baskı altında olduğu gibi gönüllü olarak da gerçekleşebilir (Ihemere, 2013, s. 126). Konuşurlar gündelik ya da sosyal hayatta baskın dile geçiş yaparlar. Ana dil işlevsizleştirilmişse sınırlı çevrede kullanılır. Dilin işlevi gün geçtikçe daralarak yerini yeni dilin egemenliğine bırakır. Potowski, en temelde dil değıştirimini bireysel bir olgu olarak görür ve konuşurun bireysel dil tutumunun dilin değışiminde önemli rolü olduğunu kabul eder. Dil değıştirimindeki ailenin etkisi ise daha çok aktarımla ilgilidir. Potowski, dil yasaları, dilin statüsü, medyadaki dil kullanımı vb. sosyal etkenlerin dil değıştiriminde kapsamlı rolü olduğunu da vurgular (2013, s. 322-332).

3. BÖLÜM: TOPLUMSAL DİLBİLİM AÇISINDAN TELHAB HALAÇÇASI

Halaççanın sosyal işlevinin her geçen gün azaldığı ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğu birçok çalışmada dile getirilmiştir (Doerfer, 1999; Tezcan, 2018; Kırıl, 2000; 2005; Bosnalı, 2012; Rahimi, 2020). Bu yargı genellikle tüm Halaç köyleri ve ağızları için doğrudur ancak varyantların yok olma süreçlerinde farklılıklar söz konusudur. Bu bölümde Telhab Halaççasının yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olup olmadığı ve bu varyantın işlevselliğini etkileyen nedenler üzerinde durulacaktır.

3.1. TELHAB HALAÇÇASINI ETKİLEYEN ETKENLER

Dil ölümünün farklı nedenleri vardır. Brezinger, dil ölümünde kuşaklararası dil aktarımının yanı sıra, konuşurların toplam nüfusa oranları, konuşurların kesin sayısı, dil kullanımı alanındaki değişimler, yeni dil alanlara karşı olan tutumlar, dillerin eğitimi, resmî ve kurumsal politikalar, konuşurların kendi dillerine yönelik tutumlar ve dillerin belgelenmesinin miktarı ve kalitesi gibi etkenler de söz konusu olduğunu vurgulamıştır. (Brezinger, 2007, s. 10-11). UNESCO'nun tehlikedeki dillerin korunmasıyla ilgili raporunda¹ dillerin konumu *dilin kuşaklararası aktarımı, nüfus, konuşur sayısı, resmi kurumların tutumu, bireysel tutum, dil öğretim materyalleri* vb. farklı ölçütlere göre değerlendirilmiştir.

3.1.1. Demografik Yapı ve Nüfus

Dil ilişkilerinin yoğun olduğu İran'da Halaçların sayısı ve demografik özellikleri Halaççanın durumunu belirleyen önemli etkenlerdendir. Halaçlar genel anlamda ülkede küçük bir azınlığı oluşturmaktadır. İran nüfusu seksen milyondan fazladır ve kırk bin civarındaki nüfusuyla Halaçların ülke içerisinde prestijli bir topluluğa sahip oldukları söylenemez. Halaçça, UNESCO'nun ölçütlerine göre tehlikedeki diller kategorisine girmektedir. Telhab'daki durum da genel tabloyla benzerlik gösterir. Telhab'da 2016 verilerine göre 3681 kişi yaşamaktadır. Nüfus sayımlarında etnik özellikler yansıtılmadığı

¹ www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00206

için köydeki Halaç nüfusunu tam olarak bilmiyoruz ama gözlemlerimize göre köyün büyük bir çoğunluğunu Halaçlar oluşturmaktadır. Yine de Telhab Halaçlarının nüfusu genel ülke nüfusuna kıyasla çok azdır. Halaççanın iki temel varyantından biri olan Telhab Halaççasının sürdürülebilirliği nüfus ölçütüne göre çok zordur.

Diğer köylerle kıyaslandığında her ne kadar Halaçça konuşan kişi sayısı daha fazla olsa da köy nüfusunun çoğunlukla orta yaş ve yaşlılardan oluşması dilin sürdürülebilirliği açısından olumsuz bir durumdur.

3.1.2. Dilin Kuşaklararası Aktarımı

Aile, dilin korunması ve aktarımı konusunda önemli bir işlev üstlenir. Çocuğun dil edinimi aile içerisinde gerçekleşir. Bir dil ebeveynler tarafından yeni nesillere aktarılmaya devam ediyorsa o dilin uzun zaman yaşayabileceği söylenebilir. Aile dışındaki çevre, yeni nesillere dilin aktarılmadığı durumlarda çoğu zaman sembolik bir değer taşır. Dilin yeni nesillere aktarılmadığı sosyal çevrelerde dilin daha iyi bir konuma taşınması ise oldukça zordur. Son dönemlerde tehlikedeki dil olgusu üzerine yapılan çalışmalarda dil aktarımı olgusuna odaklanılmaktadır. Krauss, dillerin yok olma sürecine etki eden unsurlarla ilgili olarak özellikle bir dilin çocuklar tarafından öğrenilmemesi ve konuşulmamasına vurgu yapmıştır (1992, s. 5-6).

Ailenin büyüklüğü anadili korumada oldukça etkilidir. Telhab Halaçları geleneksel geniş aile yapısına sahiptir. Geniş bir aileye sahip olma ve Halaç ailelerin iş birliği içinde yaşamaları Halaççanın edinilmesini kolaylaştırmakta ve geleceğini (en azından yakın bir gelecekte) bir ölçüde koruma altına almaktadır. Halaçça ile başlayan dil edinim süreci çocuk yaşlarda Halaçça ve Farsça öğrenmekle devam etmektedir.

Endogami ve egzogami evlilikler açısından, günümüzde Halaçlarda genel bir evlilik türü zorunluluğu yoktur. Halaç sosyal yaşamı Halaç, Fars ve Türklerle olan ilişkileri normal karşılar ve bu yüzden bazı Halaç gençler farklı etnik gruplardan evlilik yapar. Bununla birlikte, Telhablı gençler, aile kurarken genellikle o bölgede yaşayan Halaçlarla evlenmektedirler. Farklı etnik gruplarla yapılan evlilikler (örneğin Oğuz Türkleri ya da Farslar) sonucunda dünyaya gelen çocukların genellikle Farsçayı anadili olarak öğrendikleri görülür. Örneğin annesi Oğuz Türkü (Save Türkü) babası Halaç olan M. F. (9 yaşında) anne ve babasından Farsça öğrenmiştir. Bununla birlikte çocuklar zamanla

Telhab’da Halaççayı ve Türkçeyi de öğrenirler. Telhablı çocukların Halaçça ve Türkçe düzeyleri oldukça düşüktür. Çocuklar genellikle kendi aralarında Farsça konuşur.

Telhab’dan ayrılan farklı/aynı etnik gruplarla evlenen Halaç ailelerin çocuklarının ne dereceye kadar Halaççayı edinebildikleri konusunda bir çalışma henüz yapılmamıştır. Fakat gözlemlerden yararlanarak bazı genellemeler yapabiliriz. Tahran’da yaşayan ve anne babası farklı etnik gruplardan (Türk, Halaç) olan Telhab kökenli çocukların Halaççayı büyük oranda anlamadıkları tespit edilmiştir.

3.1.3. Kesin Konuşur Sayısı

1968-1971 yılları arasında yapılan alan araştırmalarında Kum ve Merkezi Eyalet’teki Halaçça konuşurların, 60 köye dağılmış olduğu ve Halaçların günlük hayatta büyük oranda Halaçça konuştukları açıklanmıştır (bk. Doerfer, 1977, 1988). Günümüzde ise durum çok farklıdır. Halaç bölgelerinde Halaççanın konuşur sayısı azalarak 60 köyden 35-40 köye düşmüştür. İran’da tek resmi dil olan Farsçanın işlevi ülke genelinde çok yüksek olduğu için prestiji de yüksektir. İşlevleri gittikçe azalan Halaçça bu durumdan önemli ölçüde etkilenmektedir.

Nüfus verileri karşılaştırıldığında Telhab’ın en büyük Halaç köyü olduğu görülecektir. Bununla birlikte köydeki Halaç nüfusunu tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Yapılan gözlemlerde köy nüfusunun büyük çoğunluğunun Halaçlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Halaççanın bu köydeki durumu, diğer köylerle karşılaştırıldığında da iyi seviyededir. Köy alanında, okul bahçesinde, pazar alanında yapılan gözlemlerde Halaççanın Farsça ve Save Oğuzcasıyla birlikte kullanıldığı görülmüştür. Köyde yaşayan kişilerle yapılan mülakatlarda, elli yıl önce Farsçanın bölgede çok konuşulmadığı, günlük işlerin daha çok Halaççayla yerine getirildiği dile getirilmiştir. Diğer köylerde olduğu gibi Telhab’da da Halaççanın kullanım alanı her geçen gün daralmaktadır. Bu varyant, Unesco ölçütlerine göre belirgin bir şekilde tehlikede olan diller (seviye 2) arasında yer almaktadır.

3.1.4. Dilin Kullanım Alanları ve İşlevselliği

Dilin devamlılığını sağlayan en önemli unsurlardan biri de kuşkusuz dilin işlev alanının geniş olmasıdır. Halaçça üzerine yapılan araştırmalar Halaçların ana dillerinin yeterlilik düzeyinin düşük olduğunu (Bosnalı, 2010a, 2016) ve kullanım alanının her geçen gün daraldığını göstermektedir. Bunun temel nedeni İran’da tek resmi dilin Farsça olması ve diğer dillerin işlevlerinin geliştirilmemesidir. Halaçlar, kısa bir süre öncesine kadar merkezden uzak olan köylerde izole bir şekilde varlığını sürdürmekteydi. Köy hayatında ve aile içinde Halaççanın kullanım alanı daha geniştir. Sosyo-ekonomik nedenlerle köy ve şehir arasındaki kopukluk göçler vb. etkenlerle ortadan kalkmış ve Halaççanın işlevleri giderek azalmıştır. Köy yaşamında Farsçanın kullanımı daha da yaygınlaşmıştır.

Telhab’da genel anlamıyla Farsçanın egemenliği söz konusudur. Diğer köylerle karşılaştırıldığında köyün sosyalleşme alanı olan köy meydanlarında, mezarlıklarda vs. Halaçça sıklıkla duyulsa da her geçen gün bu durum gerilemektedir.

Telhab Halaççasının işlev alanının aile içine sıkıştırıldığı gözlemlenmiştir. Telhab’da ev içinde Halaççanın işlev alanı genel anlamıyla geniştir. Bununla birlikte aileler genel anlamıyla çok dillidir. Her birey Farsçayı bilmektedir. Ana dilin yetersiz kaldığı çoğu durumda Farsça kullanılmaktadır. Aynı zamanda Oğuz Türkleriyle evlenen Telhab Halaçlarının evlerinde Oğuzcanın da konuşulduğu tespit edilmiştir. Çok dilli ailelerin en çok başvurdukları dil Farsçadır. Böylelikle aile içinde de her geçen gün Halaççanın etkinliği azalmaktadır. Bu durum, Halaççanın çok ciddi bir şekilde tehlikede olduğunu göstermektedir.

3.1.5. Dilin Medyada Kullanımı

İran’da yayınlar genellikle tek resmi dili olan Farsça ile yapılmaktadır. “Farsçanın yanında, kullanılması ve edebiyatlarının okullarda öğrenimi serbest bırakılan *yerel ve etnik dillerin* (?) ise, işlevleri ve kullanımları sınırlanmıştır.” (Bosnalı, 2012, s. 52). Anayasal düzende yerel dillere özgürlük verilmesine rağmen bu dillerin işlevlerinin geliştirilmesi için herhangi bir teşvik yapılmamış ve dillerin yavaş yavaş yok olmasının önü açılmıştır. Telhab Halaççası için de aynı durum söz konusudur. Sadece son yıllarda internet ortamında Halaçça ile ilgili bilgilendirici paylaşımlar yapılmaktadır.

<http://www.talkhab.blogfa.com/> adlı blogda Halaç dili, folkloru ve tarihi ile ilgili paylaşımlar yapılmaktadır. Telegram ve instagram sayfalarında Halaçça paylaşımlar yapılmaktadır. Fakat bu girişimler genellikle bireysel çabalaradır. Bu ölçüte göre de Telhab Halaççası yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

3.1.6. Dilin Öğrenimine Yönelik Yazılı Materyaller

İran'daki Türk dillerinin yazıları yoktur. Tek resmi dil olan Farsça dışında konuşurların ana dilleriyle üretim yaptıkları özel bir alfabe yoktur. Bu azınlıklar arasında Halaçlar da yer almaktadır. Bireysel çabalarla yapılan çalışmalarda ya Arap ya da Latin alfabesi kullanılmaktadır. Ortaya konan ürünler de genellikle dil öğrenimine yönelik değildir. Kendileri de Halaç olan Ali Asgar Cemrasi ve Abdullah Vaşgani Halaçça çalışmalar yapmaktadırlar. Özellikle Ali Asgar Cemrasi'nin iki dilli ve iki alfabeli *Hudâ Hâfız Halacî- Halacî Danışak ve Yazak* (Arap-Latin alfabeleri temel alınarak üretilen transkripyonlu metinler) adlı kitabı dil öğretim kitapları temel alınarak yazılmıştır. Her ne kadar Halaçça üzerine yapılan çalışmaların sayısında artış gözükse de bu çalışmalar dil öğrenimine yönelik olmayan akademik çalışmalardır. Halaççanın diğer varyantlarında olduğu gibi Telhab Halaççasında da dilin öğrenimine yönelik yazılı materyallerin yok denecek kadar az olması UNESCO ölçütlerine göre Halaççanın çok ciddi seviyede tehlikede olduğunu göstermektedir.

3.1.7. Resmi Kurumların Dil Tutumları

İran'ın resmi dil politikası İran Anayasasının 15. ve 16. numaralı maddeleriyle belirlenmiştir. Devletin tek resmi dili olan Farsça tüm prestijli işlevleri taşır. Ayrıca lise eğitiminde “İslam dinini” öğretmek amacıyla Arapça ile bazı dersler verilmektedir. Bunun dışında yerel ve azınlık dillerinin eğitim kurumlarında kullanılması çok sınırlıdır. Tüm resmi kurumlarda Farsçanın öğretilmesi teşvik edilmektedir. İşlevleri geliştirilmeyen ve resmi kurumlarda geçerliliği olmayan Halaççanın ise kullanım alanı sürekli daralmaktadır.

3.1.8. Bireysel Tutumlar

Çok kültürlü/çok dilli toplumlarda bireylerin anadilleri hakkındaki düşünceleri oldukça önemlidir. Anadili hakkındaki olumlu tutumun dilin devamı için yeterli olmadığı durumlar da vardır. Bazı durumlarda bireyler, anadillerini öğrenmeyi ve devam ettirmeyi bir zaman kaybı olarak değerlendirir ve anadilleriyle ilgili olumsuz düşünceye sahip olabilirler. Böyle bir düşünce dil değiştirmeyi kuşkusuz hızlandırır. Anadilin baskın dil karşısında düşük statüde olması da kimlik kaybını ve dilbilimsel güvensizliği beraberinde getirir.

Halaçlar kendilerini “Halaç” olarak tanımlayarak, diğer topluluklardan ayırırlar. Telhab Halaçlarının çoğu kendilerini “Türk” ve ya “Halaç Türkü” olarak değil, Halaç olarak tanımlamaktadırlar. Onlara göre Halaçlar diğer topluluklardan, hatta komşuları Türklerden bağımsız bir kavimdir. Bu kavim bölgede diğer topluluklar tarafından da Halaç olarak tanımlanmaktadır.

Halaçların diğer kültürlerle bir arada yaşadığı İran’da, prestijli Fars kültürü, çoğu zaman diğer kültürler üzerinde baskı kurmaktadır. Telhab’da yapılan görüşmelerde, bazı Halaçlar (M. T., R. T.) Fars kültürünün üstün olduğunu ifade etmişlerdir. Günümüzde gençlerin gündelik yaşamda Farsçayı tercih etmeleri bunun bir göstergesidir. Telhab Halaçlarının anadillerine karşı kuvvetli bir dil bilincine sahip oldukları söylenemez. Bölgede konuşulan Oğuzca varyant karşısında Halaçça, Halaç kimliğinin göstergesi olarak öne çıkmasına ve Halaç kültürü daha güçlü bir değer olarak görülmesine rağmen Farsça karşısında alt kimliğin ifade biçimi sayılır. Halaçlar genel anlamda Farsça öğrenmenin daha yararlı olduğunu düşünmektedir. Telhab’da yapılan görüşmede A. Ş’ye göre, “Gençler kendi kimliklerini Halaç olarak görmekle birlikte kendilerini daha gelişmiş ve daha üstün göstermek için köyde bile Farsça konuşuyorlar. Farsça, gençler tarafından üstün sayılmaktadır.” “Gelişmiş ve üstün olmak için mutlaka Farsça konuşmak gerekir” şeklindeki ifadeler birçok kişi tarafından ifade edilmiştir. Bu tutum da dilin devamlılığını olumsuz yönde etkilemektedir.

3.1.9. Belgelerin Sayısı ve Niteliği

Halaçça üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. Minorsky ve Moğâddâm ile başlayan çalışmalar, Doerfer ve ekibinin alan araştırmalarına dayanan yayınlarıyla devam etmiştir. Bu çalışmalardan sonra da Almanya (Kıral, 2000a, 2000b) ve Türkiye’de (Bosnalı, 2009, 2010, 2012, 2016) Halaçça üzerine önemli çalışmalar yapılmış, Halaçça malzeme toplanmıştır. Bununla birlikte İran sahasında da Heyet, Cemrasi ve Vaşgani’nin çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Halaçça üzerine yapılan çalışmaların çoğunluğu Halaçça ve Farsça dışında bir dil ile yazıldığı için Halaçların belgelerden yararlanıp dillerini öğrenmeleri mümkün değildir. İran sahasında yapılan çalışmaların sayısı ise çok azdır. Özellikle Telhab Halaçları Cemrasi’nin çalışmalarını temin etmekte bile zorlanmaktadırlar.

3.1.10. Sosyo-ekonomik Etkenler

20. yüzyılın ikinci yarısına kadar İran’da aşiret yapılanması, göçebelik ve kırsal yaşamın egemen olduğu söylenebilir. Kırsal alanda konumlanan aşiret ve göçebe geleneğine dayalı bu sosyal yapı, yerel kültür ve dolayısıyla etnik dillerin korunması bakımından elverişli bir ortam sağlamaktaydı. Ancak bir taraftan etnik ve yerel dillerin yaygın olarak görüldüğü toplulukların yerleşik hayata geçirilmesi, diğer taraftan hızlı kentleşme süreci, yerel dillerin konumunu etkilemiştir (Bosnalı, 2007, s. 105). Bu duruma örnek oluşturabilecek bir durumu Csató da ifade etmiştir. Csató, buna karşın, dikkati Kaşkayca konuşan toplulukların farklı toplum dilbilimsel yönlerine çeker. İletişim durumunda Farsçayı tercih eden ve Şiraz’da yaşayan genç Kaşkay konuşanları, Farsçadan yoğun bir şekilde etkilenirken göçebe topluluklar tarafından konuşulan ağızlar, Farsçadan daha az etkilenmiştir. Şehir yerleşimlerinde konuşulan baskı altındaki şekillerin kopyalamadan daha fazla etkilendiği şeklindeki gözlem çeşitli Türkçe varyantlar tarafından da doğrulanmıştır (Csató, 2005, s. 282).

Halaçlarda ailenin ekonomik yapısı, topluluğun konar-göçerlikten yerleşik biçime geçmesiyle değişmiştir. Telhab’da, yerleşik olarak yaşayan Halaçlar çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Diğer Halaç köylerinde olduğu gibi Telhab’da da kötü ekonomik koşullar nedeniyle Halaç gençleri büyük şehirlere göç etmişlerdir. Bu göçlerin tek nedeni şehirlerin cazibesi değil, aynı zamanda köylerdeki kuraklıktır. Tahran ve Kum

gibi büyük şehirlere göç eden Halaçlar özellikle dokumacılık ve ayakkabıcılık sektöründe çalışmaktadırlar. Telhab'da yaşayanlar, bölgenin iklimi sebebiyle çoğunlukla bağcılık ve kuruyemiş üretimi gibi işlerle uğraşırlar. Kırsal alanda yaşayan toplumun büyük kentlere göç, kentleşmeyi, sürekli besleyen bir etkidir. Şehirlere göç eden genç nüfus ile Halaççayı akıcı konuşan yaşlı nüfus arasında kopukluk yaşanmaktadır. Bu durum Halaççanın yeni nesillere aktarımı konusunda problemlere yol açmaktadır. Tahran'da yapılan görüşmelerde, burada yaşayan Telhab Halaçlarının neredeyse hiçbirinin çocuğuna Halaççayı öğretmediği öğrenilmiştir. Bazı durumlarda ise çocuklukta belirli düzeylerde öğretilen Halaççanın, işlev yetersizliği ve bireysel tutumlar nedeniyle daha sonraki yıllarda kullanılmadığı ve dil değiştiriminin gerçekleştiği tespit edilmiştir.

3.2. TELHAB'DA ÇOK DİLLİLİK

İran çok dilli, çok kültürlü bir ülke olmasına rağmen tek resmi dile sahiptir. İran'da yaşayan tüm etnik unsurlar (Azerbaycan Türkleri, Türkmenler, Araplar vs.) Farsçayı iyi derecede bilirler. Bu etnik unsurlar içerisinde yer alan Telhab Halaçları da Farsçayı anadil seviyesinde bilirler. Halaçlar çocuklarına çoğunlukla ilk olarak Farsçayı öğretirler. Ana dili olarak Halaççayı edinen azınlıktaki grup ise erken yaşta Farsça ile tanışır. Bu nedenle Halaç konuşurları çoğunlukla iki dillidir. Farsçayı sonradan öğrenen grubun ana dilinde Farsça kopya unsurların yoğunluğu çok fazladır. Farsçayı ikincil dil olarak öğrenen konuşurların iletişimde ana dillerini ikinci plana attıkları tespit edilmiştir. Televizyon ve sosyal iletişim ağlarında yayınların Farsça olması nedeniyle Halaççanın işlev alanı iyice daralmıştır.

Telhab Halaçlarıyla yapılan görüşmelerde, katılımcıların %80'inin baskın dilinin Farsça olduğu, %15'inin Halaçça olduğu ve %5'inin dengeli iki dilliliğe sahip olduğu görülmektedir.

Telhab köyü, Farahan'a bağlı önemli bir yerleşim alanıdır. Bu köyde Oğuzcanın bir varyantını konuşan yaklaşık 400 kişi yaşamaktadır. Bu grup, Halaçların kendilerinden farklı olduğunu dile getirmiştir. Halaçlar bu köyde konuşulan Oğuzcayı da belirli düzeylerde konuşurlar. Telhab pazarı, Halaçça-Farsça-Oğuzca dil etkileşiminin en yoğun olduğu alandır. Telhab pazarında satılan ürünlerin isimleri ve fiyatları Farsça yazılır. Bununla birlikte alışveriş sırasında konuşurların Halaççadan Farsçaya, Farsçadan

Oğuzcaya ya da Oğuzcadan Halaççaya kod değiştirdiği (code switching) görölmüştür. Telhab’da Halaçların Telhab Oğuzcasını anlama oranının Telhab Oğuzlarının Telhab Halaççasını anlama oranından daha yüksek olduğu görölmüştür. Pazarda yapılan gözlemlerde erkeklerin Halaççayı ve Oğuzcayı, kadınların ise Farsçayı daha çok tercih ettikleri tespit edilmiştir.

4. BÖLÜM: TELHAB HALAÇÇASI-FARŞÇA DİL İLİŞKİLERİ

Türk dilleri tarih boyunca geniş bir coğrafyada konuşulmuş ve farklı tipolojideki sayısız dil ile ilişki kurmuştur. Türk dillerinin başlıca temas alanları arasında Orta Asya, Sibirya, Volga-Kama bölgesi, Kafkasya, Transkafkasya, İran, Anadolu, Balkanlar ve son zamanlarda kuzeybatı Avrupa bulunmaktadır (Johanson, 2010, s. 669). Bu nedenle, Türk dilleri, dil teması çalışmaları için zengin veri sunmaktadır. Tarih boyunca Türkçe konuşan grupların sürekli kitlesel yer değiştirmeleri sayısız karşılaşmaya, temas kaynaklı çeşitli değişim ve kayma süreçlerine ve farklı sosyokültürel koşullar altında yeni dilsel konfigürasyonlara yol açmıştır. Bazı temaslar, kapsamlı dil değişiklikleri üretmeye yetecek kadar yoğun ve uzun süreli olmuştur. Bazı Türk dillerinin gramer bileşenleri neredeyse tamamen Türk olmayan kalıplara göre modellenmiştir (Johanson, 2010, s. 699).

Dil ilişkileri açısından Türk dili konuşan halklar ile İran dilleri konuşan halkların teması çok önemli veriler sunmaktadır. Türkler ve İranlılar, Transkafkasya ve İran'da yüzyıllardır etkileşim içindedir. İran dili olan Soğdca, 6. yüzyıldan itibaren, Eski Doğu Türkçesini konuşanlar üzerinde güçlü bir etki yaratmıştır. Soğdca uzun bir süre, Orta Asya'da ortak bir dil olarak hizmet etmiştir. 13. yüzyıldaki Moğol akınlarından sonra bu ilişki İran topraklarında devam etmiş, Orta Asya'dan güneybatıya doğru hareket eden gruplar, Farsça konuşan gruplarla yakın etkileşim içine girmişlerdir.

Benzing İranlılarla Türkler arasındaki eski ilişkinin dile yansıması hakkında 'hemen hemen yok denecek kadar az şey bilindiğine' işaret eder (1954). Bu ilişki ile ilgili birçok soru henüz cevaplandırılmamıştır. Eskiden başlamış bir yakınlaşma olduğu açıktır. Doerfer'e göre, Farsça çoktandır Türk dili tipine meyletmektedir ve 'bazı durumlarda hiç de Hint Avrupa olmayan bir görünüme sahiptir' (1967, s. 60). Yakınlaşma derecesi Farsçanın daha eski devirlerinde, özellikle sentaks dışında, dikkat çekici bir seviyeye ulaşmıştır. Orta Farsça zamanından bu yana, Farsça artan bir şekilde Türkçeyle birleşme noktasına doğru hareket etmektedir. Windfuhr Farsçanın ağızlarıyla birlikte özellikle morfoloji nedeniyle, en atipik İran dili olarak adlandırılabilceğini ve bunun Eski Farsçanın son zamanlarında başladığını vurgular (1990, s. 530). Gerçekten de Farsça Türkçeyle küçümsenemeyecek ortak hususiyetlere, Türkçe için çekici birçok özelliğe

sahiptir. İran dilleri ile Türk dillerinin yakınlaşması Doerfer tarafından “oluşmakta olan bir Türk dili” (1967, s. 57) olarak görülen Kuzey Tacikçede en ileri seviyeye ulaşır. (İrancanın Türkçeye etkisiyle ilgili olarak ayrıca bk. Johanson 1986a, 1988c.).

Tipolojik Açıdan Halaçça ve Farsça

Dil ilişkilerinde tipolojik yakınlık, kopyalamayı kolaylaştırmaktadır, çünkü sürecin kendisi, diller arası eşdeğerliliğin tespitine dayanıyor. Örnek alınan B öğeleri belli özellikleri açısından A öğeleriyle özdeşleşmektedir. Sesbilgisi, biçimbilimi, anlambilim ve sözdiziminde, yakın A karşılıklarına sahip görünen B unsurlarının tercihen kopyalandıkları sık sık gözlemlenmektedir. Kopyalar, her şeyden önce “ortak” yüzeysel yapılar çerçevesinde kolaylaştırılır. Örneğin belli bir gramatik B kategorisi bir A kategorisine benziyorsa ve her ikisi de analitik, bağımsız formlarla ifade ediliyorsa, bu genel kopyalamayı kolaylaştıracaktır (Johanson, 2007, s. 61-62).

Kopyalanan elementler, kopya alan dilin tipolojik profiline tamamen zıt olan modelleri taklit edebilir. Kod ilişkisinin düzenli olmadığı gruplarda evrensel tipolojik kurallar bile ters yüz olabilir. Sonkor Türkçesi, benzer iletişim durumlarında Türk dillerinin sergilediği sınırlandırmaları bırakarak kopyalanan yapılara karşı alışılmamış bir tolerans gösterir. Csátó diller arasındaki dış etkenlere bağlı yakınlaşmanın, orijinal tipolojik özellikler önemli ölçüde farklılaştığında çok şüpheli duruma geldiğini ifade etmektedir. Baltık ve Slav dillerinden kopyalama, Türk dili olan ve daha çok Litvanya’da konuşulan Karayımce’nin tipolojisini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Stilo’nun da belirttiği gibi yüksek kopyalama dili olan Gilyakçada (İng. Gilaki), Tahran Farsçasından etkilenmeyen fonolojik, morfolojik, sözdizimsel veya sözvarlığına ait çok az bölüm kalmıştır. Farsça, 100-200 yılı aşkın bir süredir Gilyakçayı, Mazenderani ve diğer Hazar bölgesi dillerini derinden etkilemiştir (Johanson, 2004, s. 15).

Türk dilleri ve İrani diller yüzyıllardır etkileşim içerisindeyler. Özellikle Oğuz dilleri ve Farsça arasındaki ilişkiler tipolojik yakınlaşmayı doğurmuştur.

Halaçça ve Farsça genel anlamda farklı tipolojik özelliklere sahip dillerdir. Bu özelliklerin bazıları kod kopyalama için çekicidir. (Türkçenin tipolojisi ile ilgili ayrıntılar için bk. Johanson, 2007, Yılmaz, 2016).

- Eskiçil özellikler barındıran Halaçça, etkisinde kaldığı Farsçaya göre farklı tipolojik özellik gösterir. Halaççada, Farsçada görülmeyen /ö/, /ü/ ve /ı/ sesleri bulunur.
- Söz başında bulunan akıcı ünsüzler Farsçada sıklıkla kullanılır. Halaççada bulunan bu tür sözcükler ya Farsçadan kopyalanmıştır ya başka seslerden gelişmiştir. Yine, sızıcı ünsüzler de az sayıda bulunabilir. Söz başında sızıcı ünsüzlerin kullanımı sınırlıyken Farsçada bu tür sözcükler daha yaygındır.
- Halaçça sözcüklerin sonunda bulunan ünsüzlerde de bir sınırlılık söz konusudur. /b/, /c/, /d/, /g/ ünsüzleri Halaççada sözcük sonunda yer almazken Farsçada bulunabilir.
- Bir sözcükte art veya ön sıradan seslerin bulunması önlük-artlık uyumunu oluşturur. Eklenmede sözcüğün son hecesindeki ünlü, sözcüğe eklenecek bağımlı biçimbirimin ünlülerinin de art ya da ön olmasını belirler. Bu uyum Halaççada genel olarak korunur. Farsçada ise önlük-artlık uyumu gelişmemiştir. Bu tipolojik farklılık Farsça etkisinde olan Halaççada önlük-artlık uyumunun bozulmasına neden olmuştur.
- Türk dilleri eklemeli dillerin en tipik olanlarıdır. Biçimsel tipoloji açısından eklemeli diller içerisinde yer alan Halaçça ile bükümlü diller arasında yer alan Farsça arasındaki bu fark kopyalama açısından çekici olmayan bir özelliktir.
- Türk dillerinde bağımlı biçimbirimler sadece sona eklenirler. Altay, Ural ve Dravit dillerinde söz konusu olan bu durum Farsça için geçerli değildir. Farsçada, çokluk ifade eden *-ha* gibi sözcük sonuna eklenen bağımlı biçimbirimler de bulunmasına rağmen sözcüğün önüne eklenen bağımlı biçimbirimlere de sahiptir. Bu özellik kopyalama için çekici değildir. Bu nedenle, bu tür birimlerin Halaççaya kopyalanması ve kullanımı çok sınırlıdır.
- Halaççada bağımlı biçimbirimler sınırları belli olacak biçimde art arda sıralanırlar. Farsçada ise biçimbirimlerin sınırları Halaççada olduğu kadar açık değildir. Ayrıca Farsçada biçimbirimlerin sınırları arasındaki kaynaşma

Halaççada çok sık görülmez. Halaççanın bağımlı biçimbirimleri daha kestirilebilirdir.

- Farsçada yapısal açıdan özel bir karşılaştırma kalıbı varken (*isim + âz + isim + -târ* gibi) Halaççada buna benzer özel bir karşılaştırma kalıbı yoktur.
- Türk dillerinin tipolojilerinin genel özelliği, sözdiziminde sola dallanma yönelimidir. Edimbilimsel durumlar dışında yüklem sonda bulunur. Yüklemin tamamlayan diğer ögeler yüklem solunda yer alır. Bu açıdan Farsça ile Halaçça benzer özellik göstermesine rağmen öbek yapılarında farklılık söz konusudur. Halaçça öbek yapılarında tamlayan öge solda yer alırken Farsçada tamlayan ögeler, öbeğin başının sağında yer alır.
- Farsçada, Hint-Avrupa dillerinin temel özelliği olarak, bağımlı cümleler ilgi sözcükleriyle kurulurken, Halaççada bu işlem eylemsilerle (sıfat-fiil, isim-fiil, zarf-fiil) gerçekleştirilir.
- Türk dillerinin temel özelliklerinin bir tanesi bağlaç azlığıdır. Halaççada da bu durum söz konusudur. Farsça ise bağlaçlar açısından zengindir.
- Türk dillerinde sadece sontakılar bulunurken Farsçada öntakılar ve sontakılar mevcuttur.

Tipolojik farklılıkların yanında Halaçça ile Farsça ortak tipolojik özelliklere de sahiptir. Bu özelliklerin bazıları dil ilişkilerinde kopyalamayı kolaylaştıran yapısal faktörlerdir.

- Halaççada kimi durumlarda diftonglar bulunmasına rağmen diğer Türk dillerinde olduğu gibi genellikle tek ünlülere eğilim ve ikiz ünlülerden kaçınma tipiktir. Farsçada benzer özellikler bulunur. Farsça da genel anlamda ikiz ünlülerden kaçınır. Örneğin öbek yapının tamlananı ünlü ile bittiği zaman kendisinden sonraki izafe yapısı bünyesine -y- sesini alır. Örneğin *daneşcu-ye Allame* “Allame’nin öğrencisi”, *ketāb-e man* “benim kitabım”. Biçimbirimlerin birleşmesi esnasında ünlüler arasında "bağlama" ünsüzü olarak görev yapan -y- sesinin, Batı Oğuz Türkçelerinde diğer Türkçe değişkelere göre daha yaygın olması, İran dilleri ile bir yakınlaşma örneği olarak değerlendirilir (bk. Johanson, 2006). Farsçada; *miad* > *miyad* “gelir, geliyor” vb. (Eker, 2009, s. 374).

- Birincil uzun ünlüler genel Türk dilleri için tipik değilken Halaçça için tipiktir. Halaçça, Türkmence ve Yakutça ile birlikte ünlü uzunluklarını düzenli bir şekilde olarak korur. Farsçada da ünlü uzunlukları tipiktir. Bu özellik Farsça sözcüklerin Halaççaya kopyalanmalarını kolaylaştırır.
- Diğer Türk dillerinde olduğu gibi Halaççada da dilbilgisel cinsiyet söz konusu değildir. *nānā*, *dādā* gibi doğal cinsiyet gösteren sözcükler mevcuttur. Hint-Avrupa dil ailesinin üyesi olan Farsçada da dilbilgisel cinsiyet yoktur. Dilbilgisel cinsiyetin olmaması sözcüklerin daha kolay algılanmasını sağlar ve kopyalamalar için çekici bir özelliktir.

4.1. HALAÇÇADAKİ FARŞÇA KOPYALAR

Günümüzde İran toprakları içerisinde Türk dillerinin Farşanın yoğun etkisi altında olduğu görülmektedir. Sosyal işlevi bazı köylerde devam etmekle birlikte Halaçça da bu yoğun etkinin altındadır (Johanson, 1998, s. 326). Sosyal işlevi her geçen gün azalan Halaççada birçok Farşça kopya olduğu tespit edilmiştir.

4.1.1. Genel Kopyalar

Dil ilişkilerinde en çok örneğin görüldüğü genel kopyalamada, B diline ait bir unsurlar, bütün yapısal özellikleriyle (ses, bitişme, anlam ve sıklık) birlikte A dilindeki çerçeveye kopyalanır. Bu yapılar bağımsız birimler olabilecekleri gibi bağımlı biçimbirimler de olabilirler. Halaçça metinlerimizde üzerine yapılan bu incelemede birçok genel kopya örneği tespit edilmiştir.

4.1.1.1. Basit Sözcüksel Kopyalar

Kod kopyalama modeline göre bağımsız biçimbirimlerin hem genel kopyalama hem de psikolinguistik açıdan desteklenen birimlerdir ve bu nedenle yukarıda işaret edildiği gibi dayanıklılık skalasının en tepesinde bulunurlar. Halaççadaki Farşça kopyaların çoğu, bağımsız biçimbirimlerdir. Bağımsız biçimbirimler arasında bekleneceği üzere anlamlı birimler en çok kopyalanan yapılardır. Temel söz varlığını oluşturan anlamlı birimler arasında bitişkenliğin ileri derecede olmadığı iki veya üç heceli somut isimler daha çok

tercih edilmiştir. Örneğin, THal. *lāşgār* “asker” (< Fars. *laşkar*), THal. *guldān* “vazo” (< Fars. *goldān*), THal. *hāktār* “hektar” (< Fars. *hāktār*), THal. *hāmān* (< Fars. *hamān*), THal. *gorāz* “domuz” (< Fars. *gorāz*), THal. *tōmān* (< Fars. *tūmān*) biçimbirimleri Farsçadan kopyalanmıştır:

(1)

mān lāşgār olduqta sōrā bi yir-kā varmadiqam
ben asker ol-ZFE sonra bir yer-YÖN git-OLZ-GEÇ-1TK
“Ben asker olduktan sonra bir yere gitmedim.”

(2)

çopanlar vārrattu kā bērilār gorāzlar
çoban-ÇK var-EKF.GEÇ.3TK ki kurt-ÇK domuz-ÇK
vārrattu ullariy çon bārrälāriy yēmāgā
var-EKF.GEÇ.3TK onlar-BEL çünkü kuzu-ÇK-BEL ye-OLZ.GNŞ-İST
“Kurtlar, domuzlar kuzuları yemesin diye çobanlar vardı.”

(3)

ū“n tōmān bizdā aldılar kārāk ūniy alıyax
on tümen biz-AYR al-GEÇ-ÇK gerek onu al-İST-1ÇK
“Bizden on tümen aldılar onu almalıyız”

Soyut kavramlar, konuşurların bilincinde çok fazla yer edinmeyen dil birlikleridir (Johanson, 2007, s. 57). Sürekli tekrar edilmeyen dil birlikleri, işlevleri sürekli azalan ve kullanım alanı daralan Halaççada Farsça eşdeğerleriyle ifade edilmektedir. Farsça soyut birimler sıklıkla Halaççaya kopyalanmıştır. Örneğin *hofsulasuz* “sabırsız” (< Fars. *housala*), THal. *gamqān* “üzgün” (< Fars. *gamqān*).

(4)

matallariy ki nāvälāriy hofsulasuz ārti
masal-ÇK-BEL ki torun-İYE.3ÇK sabır-YOK EKF-GEÇ
ullara hāyōrrätti
onlar-YÖN söy-ŞİM-EKF.GEÇ.3TK
“Sabırsız olan torunlarına masal okurdu.”

(5)

hāri hāldiktā sōrā xāyli gamgīn oldi
 eş-İYE.3TK öl-ZFE sonra çok üzgün ol-GEÇ.3TK
 “Eşi öldükten sonra çok üzüldü.”

Sıfatlar, anlamlı birimler arasında isimlerle birlikte en sık kopyalanan sözcük türüdür. Halaççada sıklıkla kullanılan birçok sıfatın Farsçadan kopyalandığı görülür. Bu birimler arasında niteleme (*āsān* “kolay” < Fars. *āsān*) unsurlarının yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir:

(6)

iç yıl işlättim ämmā bō āsān iş dāy
 üç yıl çalış-GNŞ-EKF.GEÇ-1TK ama bu kolay iş değil
 “Üç yıl çalıştım ama bu kolay bir iş değil.”

Telhab Halaççasında asıl sayı (*ākki* “iki”, *iç* “üç”) ve sıra sayı sözcükleri (*biyimci* “birinci”, *ākkinçi* “ikinci”) konuşurların sözcük dağarcığında bulunmasına rağmen birçok durumda Farsçadan kopyalanan birimler (*çehār* “dört” < Fars. *çahār*; *yāk* “bir” < Fars. *yāk*; *dowwomin* “ikinci” < Fars. *dowwomin*) kullanılır.

(7)

u nāfār çehār māzrā eydisirti
 o kişi dört tarla sahip-İYE.3TK-EKF.GEÇ.3TK
 “O kişi dört tarlaya sahipti.”

(8)

bō kūça yā ū dowwomin kūça
 bo sokak ya da o ikinci sokak
 ist-i-çä ū°na-r-attu-q
 üst-İYE.3TK-BUL oyna-GNŞ-EKF.GEÇ-1ÇK
 “Bu sokak ya da o ikinci sokak üstünde oynuyorduk

Telhab Halaççasında, isim öbekleri içerisinde yer alan sıfat öbeklerinin Farsçadan kopyalanan birimlerle oluşturulduğu gösteren örneklere sıklıkla tanıklık edilebilir.

(9)

xäyli kaşäng läbäslar kädärättik
 çok güzel elbise-ÇK giy-GNŞ-EKF.GEÇ-1ÇK
 “Çok güzel elbiseler giyerdik.”

(10)

bād bō sā boländ cuwānlar hoıruluqqa varmuş
 sonra bu üç uzun genç-ÇK hırsızlık-YÖN git-GEÇ
 “daha sonra bu üç uzun genç hırsızlığa gitmiş.”

Farsçadan yapılan basit sözcük kopyaları içerisinde zarflar da önemli yer tutar. Bu tür kopyalar, soru (*key* “ne zaman” < Fars. *key*, *çerā* “niçin” < Fars. *çerā*), yer-yön (*bālā* “yukarı” < Fars. *bālā*, *nezdīk* “yakın” < Fars. *nezdīk*, *dūr* “uzak” < Fars. *dūr*); tarz (*āhāstā* “yavaş” < Fars. *āhāstā*; *hergiz* < Fars. *hergiz*; *hāmīṣā* “daima” < Fars. *hamīṣā*), zaman (*bādān* “daha sonra” < Fars. *bādān*, *dīrūz* “dün” < Fars. *dīrūz*, *ālān* < Fars. *āl’ān*) zarfı gibi farklı işlevlere sahiptir.

(11)

bāba çerā xālāç tili mohimār
 ünl niçin Halaç dil-İYE.3TK önemli-BİL
 “Halaç dili neden önemlidir?”

(12)

holundu kaldi üniy hāvi nezdikār
 geri dön-GEÇ.3TK gel-GEÇ.3TK onun ev-İYE.3TK yakın-BİL
 “Geri döndü, onun evi (buraya) yakın.”

(13)

ālān Abdullah, Sāvā yovuy bī baluq vārar,
 şimdi Abdullah, Save yakın bir köy var-BİL
 uça yaşör o xālī toqör.
 Orada yaşa-ŞİM.3TK ve halı doku-ŞİM.3TK
 “Abdullah, şimdi Save’ye yakın bir köyde yaşıyor ve halı dokuyor.”

Genel kopyalar genellikle temel kodun gerçek morfosentaktik çerçevesine uyacak şekilde morfolojik olarak yerleştirilir. Farsça sözcük fiillerinin kopyaları

çoğunlukla geçmiş zaman ortaçağ formlarının genel kopyalarına dayanmaktadır. Bunları uyarlamak, yani yerleştirmeye hazırlamak için, *et-*, *ol-* gibi yardımcı fiiller kullanılır. İranda konuşulan diğer Türk dillerinde de görülen bu tür kopyalar (Johanson, 1998, s. 328). Halaççada da görülür: *pūšīdā 'et-* “örtmek” < Fars. *pūšīdan*, *oftādā ol-* “düşmek” < Fars. *oftādan*, *şikāstā 'et-* “kırmak” < Fars. *şikāstān* “kırmak”.

(14)

bə hikməkləriy puşidā 'etōm ki sowuq olmaya
bu ekmek-ÇK-BEL ört-ŞİM.1TK ki soğuk ol-OLZ-İST
“Bu ekmekleri soğumasın diye örtüyorum.”

4.1.1.1.2. Basit Dilbilgisel Kopyalar

Yapısı basit olan dilbilimsel birimler hem yapısal hem de işlevsel özellikleriyle Halaççadaki yeni koda kopyalanabilir. Bu birimler Halaççanın sözdiziminde geniş kullanım alanına sahiptirler ve bağımsız olabilecekleri gibi bağımlı da olabilirler.

4.1.1.2.1. Basit Bağımsız Dilbilgisel Kopyalar

4.1.1.2.1.1. *tā̄* takısı

tā̄ takısı, Farsçada amacı ya da son noktayı vurgulayan bir zaman işaretleyicisidir. Far. *raftam tā dāneşgāh* “okula kadar gittim.” Bu yapının Halaççaya ya kalıp ifadeler içinde ya da bağımsız olarak iki farklı şekilde kopyalandığı görülür. Aşağıdaki örneklerde *tā̄* biçiminin, *sār tā̄ sār* “baştan sona” kalıbıyla birlikte Halaççaya kopyalandığı tespit edilmiştir:

(15)

u baluqça sār tā̄ sār hävlär vārattu
o köy-BUL baştan sona ev-ÇK var-EKF.GEÇ.3TK
“O köyde baştan sona kadar evler vardı.”

(16)

sār tā sār nuxudlari yiğillār
 baştan sona nohut-ÇK-BEL yığ-GNŞ-3ÇK
 “Baştan sona nohutları yığarlardı”

Telhab Halaççasında *tā* takısının, Farsçada olduğu gibi kalıp ifadelerin dışında bağımsız bir yapı olarak da kullanıldığı görülür. Farsçada, bu tür yapılardan sonra gelen unsur bağımlı bir biçimbirim almazken Telhab Halaççasında *tā* takısından sonra gelen unsur -KA bağımlı biçimbirimini alır:

(17)

qalmuşattuq tā nowrūzqa unda'sōy
 kal-GEÇ-EKF.GEÇ-1ÇK ÖT nevrūz-YÖN ondan sonra
 holunmuşattuq
 geri dön-GEÇ-EKF.GEÇ-1ÇK
 “Nevruz’a kadar kalmıştık ondan sonra geri dönmüştük.”

(18)

tasmim tuttim hāvkā varām
 karar ver- GEÇ.3TK ev-YÖN git-İST-1TK
 “Nevruz’a kadar orada kalmıştım, ondan sonra eve gitmeye karar verdim.”

tā takısı Halaççada isimden önce de kullanılabilir. Bu kullanımda da kendisinden önce gelen yapıya -(K)A bağımlı biçimbirimi gelir:

(19)

mān dāq hişōrum bīş hāyqa tā Torkiyaqa kālgām.
 ben de iste-ŞİM-1TK beş ay-YÖN ST Türkiye-YÖN gel-İST-1TK
 “Ben de beş aya kadar Türkiye’ye gelmek istiyorum.”

(20)

yu'lqa tā māşīnla bilā kārāk yuvom
 yol-YÖN ST araba-ARÇ ile gerek git-EMİR.1TK
 “Yola kadar araba ile gitmeliyim”

(21)

Şirazqa tā vardum yorān tikām

Şiraz-YÖN ST git-GEÇ-1TK yorgan dik-İST-1TK
 “Şiraz’a kadar yorgan dikmek için gittim”

(22)

qizimiy ke yätdiler kârdim ke hıylör
 kız-İYE.1TK-İLG ki alıp götür-GEÇ-3ÇK gör-GEÇ-1TK ki ağla-
 men däq hävkä tã hıyladum.
 ben de ev-YÖN ST ağla-GEÇ-1TK
 “Kızımı götürdüklerinde ağladığını gördüm ve eve kadar ben de ağladım”

Halaççada $t\ddot{a}$ kopya biriminin özel bir kullanımı daha vardır. $t\ddot{a}$ takısı yapının her iki tarafına gelerek ya zamansal olarak sonuç noktasını ya da amacı ifade eder. Bu sadece bir örnekte tanıklanmıştır.

(23)

lâlasiy häydä ke tã şām tã
 kardeş-İYE.3TK söy-AYRki ÖT akşam ST
 mädresäçä dârs hoq’ur.
 medrese-BUL ders oku-ŞİM.3TK
 “Kardeşi akşama kadar medresede ders okuduğunu söyledi”

Farsça $t\ddot{a}$ takısı diğer Türk dillerinin yanısıra Türkiye Türkçesine de kopyalanmıştır. İrandaki diğer Türk dillerinde $t\ddot{a}$ edatının hem kalıp ifadeler içindeki kullanım hem de bağımsız bir yapı olarak kopyalandığı tespit edilmiştir. Buna karşılık Türkiye Türkçesinde sadece bağımsız bir yapı olarak kullanıldığı görülür.

Az.

ki bu Säyyäd o Säyyädinän ki Ğodrät tanırdi
 ki bu Säyyäd ve Säyyäd-ARÇ ki Ğodrät tanı-GNŞ-GEÇ.3TK
 zāmīn tã tāmam fāry-i var-īdī
 zemin ST tamamen fark-İYE.3TK var-KOP.3TK
 “Bu Seyyed, Ğodrat’ın tanıdığı Seyyed’den tamamen farklıydı.”
 (Kıral 2001: 10)

Az.

bizim evdän tã ora bîş kilomätirdi. (Kıral, 2001, s. 11)
 biz-İYE.1TK ev-AYR ta ora beş kilometre-KOP.GEÇ.3TK

“Bizim evden ta orası beş kilometreydi”

TTü.

seni ta oraya götürdüm.

Görüldüğü gibi *tā̄* takısının Halaççadaki kullanımı farklılık göstermektedir. Sontakı olarak kullanımı İran’daki diğer Türk dillerinde kullanılmazken Halaççada kullanılır. Bu işlev *tā̄* kopyasının orijinalinde de bulunmaz. Farsçada *ferda tā̄* gibi bir kullanım söz konusu değildir. Doerfer, *tā̄* takısının Halaççadaki kullanımı ile ilgili “Türkçe ile Farsça dil algısı arasındaki aykırılık” ifadesini kullanmaktadır (Doerfer, 1988, s. 99).

4.1.1.2.1.2. *vāra*

Halaççanın diğer ağızlarında olduğu Telhab Halaççasında da sıklıkla kullanılan bu sontakı Farsçadan (< Fars. *vāra*) genel kopyalanmıştır. Halaççanın tipik özelliklerinden bir tanesi de *-di-* iç ekine sahip olmasıdır. Aşağıdaki örneklerde (24, 26) görüldüğü gibi *vāra* sontakısı zamirlerden sonra kullanıldığında *-di-* iç eki de zamire eklenir.

(24)

mundi vāra yeyin hat yu^oqumuz qardaş
bunun gibi hızlı at yok-İYE.1ÇK kardeş
“Kardeş, bunun gibi hızlı atımız yok.”

(25)

nāçčā vāra hayrusiy vārar?
ne gibi ağrı-İYE.3TK var-BİL
“Ne gibi ağrısı var?”

(26)

undi`vāra kılākluy şikār karmādik
onun gibi gülünç av gör-OLZ-GEÇ-1ÇK
“Onun gibi gülünç bir av görmedik.”

4.1.1.2.1.3. *berāy*

Farsçadan kopyalanan *berāy* “için” hem öntakı hem de sontakı olarak kullanılabilir. Bu birim Halaççaya da genel kopyalanmıştır. Sözcüğün ilk hecesinde bulunan art ünlünün Telhab Halaççasında sıklıkla ön ünlüye değiştiği görülür.

(27)

nāsāy berāy hāmmu bōdā kīkārmōllar
ne için hepsi burada yeşer-OLZ.ŞİM-3ÇK
"Niçin burada tamamı yeşermiyor."

berāy biçimbiriminden önce kullanılan isim ya da isim soylu sözcük hem yalın halde kullanılabilir hem de yönelme durum işaretleyicisini alabilir. Aynı zamanda bazen *bārāy* biriminin de bir örnekte yönelme durum işaretleyicisini aldığı tespit edilmiştir (ayrıca bk. Doerfer, 1988, s. 97).

(28)

bilmōm nā berāyna yuqqarlayu
bil-ŞİM.OLZ-1TK ne için-YÖN yukarıya doğru
"Niçin yukarıya doğru olduğunu bilmiyorum."

berāy öntakısının kullanıldığı bazı Telhab Halaççası örneklerinde bu ekin bulunduğu görülür. Bu örnekler yetişkin iki erkekten alınmıştır. Kadınlarda kullanımı ise tespit edilememiştir.

(29)

kimdi berāyi yēgūlūk o kādīgūlūk yetmūš?
kimin için yiyecek ve içecek alıp götür-GEÇ.3TK
"Kimin için yiyecek ve içecek alıp götürmüştü?"

4.1.1.2.1.4. *sāvā*

Telhab Halaççasında sıklıkla kullanılmayan *sāvā* “-den başka, dışında” anlamındaki işlevli biçimbirim Farsçadan (< Fars. *savā*) genel kopyalanmıştır. Bu biçimbirim aşağıdaki örnekte tespit edilmiştir.

(30)

hāvidā sāvā bī yir bilmōr
 ev-İYE.3TK-AYR başka bir yer bil-ŞİM.OLZ.3TK
 “Evinden başka bir yer bilmiyor.”

4.1.1.2.1.5. *yā*

Farsçada işlek olarak kullanılan denkleştirme bağlaçlarından *yā*, Telhab Halaççasına da kopyalanmıştır. Bu genel kopya, hem cümleleri hem de öbekleri birbirine bağlar.

(31)

bucur zāndāgīluq 'etōriyz boyda hākōriyz
 Böyle yaşam et-ŞİM-1ÇK buğday ek-ŞİM-1ÇK
 yā arpa hākōriyz
 ya da arpa ek-ŞİM-1ÇK
 “Böyle yaşıyoruz, buğday ekiyoruz ya da arpa ekiyoruz.”

(32)

ū tunōr tākārrātti dāyī yā
 o tandır dök-GNŞ-EKF.GEÇ.3TK dayı ya da
 şifa vīrrātti her kim marīz olatti
 şifa ver-GNŞ-EKF.GEÇ.3TK her kim hasta ol-EKF.GEÇ.3TK
 ūna varrattu
 ona git-GNŞ.EKF.GEÇ.3TK
 “Dayı, o tandır dökerdi ya da şifa verirdi, kim hasta olursa onun yanına giderdi”

(33)

kālmāci yā nānām ūniy hāymuşattu
 gelinbaci ya da annem-İYE.1TK onu söyle-GEÇ-EKF.GEÇ.3TK
 “Yenge(m) ya da annem onu söylemişti.”

(34)

ālān baluqça xālācī yā torqī hāyōriz
 şimdi köy-BUL Halaçça ya da Türkçe konuş-ŞİM-1ÇK
 “Şimdi köyde Halaçça ya da Türkçe konuşuyoruz.”

4.1.1.2.1.6. *çon, çonke*

Bu bağlaç Farsçada, kendisinden sonra gelen bitimli cümleyi kendisinden önce gelen bitimli cümleye sebep işleviyle bağlar. Bu bağlaç, hem Batı Türkçesine, hem de Doğu Türkçesine (Çağatay Türkçesi) kopyalanmıştır. Halaççanın tüm ağızlarında olduğu gibi Telhab Halaççasında da sıklıkla kullanılır:

(35)

Tehrānda hişāmāzāttim kālgām çon
Tahran-AYR iste-OLZ-EKF.GEÇ-1TK gel-İST-1TK çünkü
kāşavārzlikgā īzim hişāmāzāttim varyām
çiftçilik-YÖN kendi-İYE.1TK iste-OLM-EKF.GEÇ-1TK git-İST-1TK
“Çiftçilik yapmak istemediğim için Tahran’dan dönmek istemiyordum.”

(36)

hatlari dāq kālābilmāzdi ki çon zāmāstānātti
at-İYE.3ÇK da gel-YET-OLZ-GEÇ ki çünkü kış-EKF.GEÇ
“Atları da gelemezdi çünkü kıştı.”

(37)

undila bī sāri hişōm dānişam çonke qādim
onunla bir kez iste-ŞİM-1TK konuş-İST-1TK çünkü eski
zāmān toylari ū havul bilōr
zaman düşün-İYE.3ÇK o iyi bil-ŞİM.3TK
“Onunla bir kez konuşmak istiyorum çünkü eski düşünleri o iyi bilir.”

(38)

çonke sārībāzluqta ilgār pūlum yu°qattu
çünkü askerlik-AYR önce para-İYE.1TK yok-EKF.GEÇ
“Çünkü askerlikten önce param yoktu”

4.1.1.2.1.7. *vālī*

Farsçada sıklıkla kullanılan bağlaçlardan biri olan *vālī*, Halaççaya da genel kopya biçiminde geçmiştir. Bitimli cümleleri başka bitimli cümleler bağlarken “zıtlık ve uyarı” işlevlerinde kullanılır.

(39)

kāliniy nānāsi vārrattu vālī dādāsiy
 gelin-İLG anne-İYE.3TK var-EKF.GEÇ fakat baba-İYE.3TK
 yu°qattu
 yok-EKF.GEÇ

“Gelinin annesi vardı fakat babası yoktu.”

(40)

mosafer kaldi bizkā vālī qolaq
 misafir gel-GEÇ.3TK biz-YÖN fakat kulak
 hasmaduq ki nā hāyör
 as-OLZ-GEÇ-İÇK ki ne söyle-ŞİM.3TK

“Bize misafir geldi ama ne söylediğine kulak asmadık”

(41)

yeyin baluqqa varsa havul oliya vālī varabilmör
 hızlı köy-YÖN git-ŞART iyi ol-BÜ-GEL fakat git-YET-ŞİM.OLZ

“Köye hızlı ulaşırsa iyi olacak, fakat gidemiyor”

4.1.1.2.1.8. $\phi \sim o$

Halaççada işlek olarak kullanılan *o* bağlacı, Farsçadan kopyalanmıştır. Bu bağlacın seçiminde birlikte hareket eden birimlerin anlambilimsel bağımlılığı ve özellikle de konuşma durakları (Sprechpausen) önemli rol oynar (Kıral, 2001, s. 13). Yapılan kayıtlarda, *o* bağlacının Halaççaya iki şekilde kopyalandığı tespit edilmiştir. Bu bağlaç ya genel kopyaların içerisinde kalıplaşmış olarak ya da bağımsız bir birim olarak kopyalanmıştır.

Halaçlar arasında kaydedilmiş bu metinlerde *o* bağlacı genellikle aynı ya da yakın anlama sahip biçimbirimlerin arasında kullanılır.

(42)

nān o xoreştlāri tāktilār bī surfa istiyā
 ekme ve yemek-İYE.3ÇK dök-GEÇ-3ÇK bir sofra üst-İYE.3TK-YÖN
 "Ekme ve yemeklerini bir sofra üstüne döktüler."

(43)

ālām o ādām āgār istimä hançar çäk'gä
 alem ve insan eğer üst-İYE.1TK-YÖN hançer çek-GEL
 “Eğer âlem ve insan, üstüme hançar çekecek olursa”

Bu bağlaç bağımsız bir genel kopya olarak da Halaççaya kopyalanmıştır. Farsçada olduğu gibi genellikle sıfatların ve isimlerin arasına gelir.

(44)

qīz qardaş irkāgi hāyumuz kirākān o
 kız kardeş erkek-İYE.3TK söyle-GEN.1ÇK damat ve
 hirkāk kârdāši xātūniy hāyumuz kâlinbācu.
 erkek kardeş-İLG kadın-İYE.3TK söyle-GEN.1ÇK gelinbacı
 “Kız kardeşimizin erkeğine (eşine) *kireken* ve erkek kardeşimizin eşine *gelinbaci* diyoruz.”

(45)

mān Fārmāhin o Tālhābça yūriyūrūm.
 ben Fermehin ve Telhab-BUL yaşa-ŞİM-1TK
 “Ben Fermehin ve Telhab’da yaşıyorum.”

(46)

iç qīzim o ākki oylum vārar
 üç kız-İYE.1TK ve iki oğul-İYE.1TK var-BİL
 “Üç kızım ve iki oğlum var.”

Telhab Halaççasındaki *o ~ o* bağlacı, sıralı şekilde yapılan birbirine bağlı eylemler (parataktisch Verben) arasında ilişki kurmak, birbirine bağlama işlevinde kullanılır:

(47)

yāyāllār o çalōllār o ū°naōllār
 ye-ŞİM-3ÇK ve çal-ŞİM-3ÇK ve oyna-ŞİM-3ÇK
 “Yiyorlar ve çalıyorlar ve oynuyorlar.”

Telhab Halaççasında *o ~ o* bağlacı, iki ana cümleyi birbirine bağlama işlevinde de bulunur:

(48)

yovayn Qom-qa o bir mǎşin yitkǎyn
 git-EMİR.2ÇK Kum-yön ve bir araba al-EMİR.2ÇK
 “Kum’a gidin ve bir araba getirin.”

Halaççada da *o ~ o* bağlacı bazen iki cümleyi birbirine bağlamaktan ziyade konuşurun yeni cümleye geçmek için kullandığı bir “dil duraksaması”nı ifade eder:

(49)

kāldi Seferali yāniya o hāydi ke
 gel-gçz.3tk Seferali yan-iyē.3tk-yön ve söyle-gçz.3tk ki
 bā’lī hekāyāt bulāri
 evet hikaye böyle-koş
 “Seferali’nin yanına gelip dedi ‘evet hikaye böyledir.’”

4.1.1.2.1.9. *ägär*

Türkçede şart bildiren ifadeler, fiilin sonuna *-sA* şart kiplik işaretleyicisinin getirilmesiyle yapılır. *pūl ossa kārāk kālgām* “para olursa gelmeliyim” örneğinde olduğu gibi bu yapı Halaççada da yaygındır. Bununla birlikte Farsçadan genel kopyalanmış *ägär* (< Farsça *agar*) bağlacı da diğer Türk dillerinde olduğu gibi (bk. Tuğlacı, 2019, s. 29) Halaççada şart ifadeleri için kullanılır. Bu kopya bağlaç çoğunlukla *-sA* zarf-fiil işaretleyicisi ile şart işlevli bir altasıralama kodlamaktadır. Başka bir ifadeyle bu yapı çifte altasıralama kodlaması söz konusudur (Aydemir, 2020, s. 71). Kayıtlarımızda bu birimin bitimsiz cümlelerin başında kullanıldığı tespit edilmiştir.

(50)

ägär bānā zāng vursa yāgulük hişāgām
 eğer ben-YÖN telefon et-ŞART yiyecek iste-GEL-1TK
 “Eğer bana telefon ederse yiyecek isteyeceğim

(51)

ägär yeyin varsaq imqān vār unā dāq hāyōriyz
 eğer çabuk git-ŞART-1ÇK imkan var ona da söyle-GNŞ-1ÇK
 “Eğer çabuk gidersek ona da söyleyebiliriz.”

Türkiye Türkçesi yazı dilinde genellikle kullanılmamakla birlikte örneklerine konuşma dilinde karşılaştığımız *ägär* + *ki* + ...*SA* yapısı, Farsçanın etkisiyle Telhab Halaççasında çok sık kullanılmaktadır.

(52)

ägär ki u yäkkä çäkmä mänä yara-sa üniy kārāk yietgārim
eğer ki o iri çizme ben-YÖN uy-ŞART onu gerek alıp götür-1.TK
“Eğer ki iri çizme bana uyarsa onu alıp götürmeliyim.”

(53)

ägär ki bōdā cuwānlar ossa γustamam
eğer ki burada gençler ol-ŞART kederlen-OLZ-1TK
“Eğer ki gençler burada gençler olsa kederlenmem”

Telhab Halaççasında *ägär* bağlayıcısının bazı örneklerde iki bitimsiz cümleyi birbirine bağladığı tespit edilmiştir. Burada çifte değil altasırlama değil şart işlevli tek altasırlama söz konusudur.

(54)

ägär bī zād hālir hālīsāhabiy cār vurar
eğer bir kişi öl-GNŞ.3TK ölü sahibi ilan et-GNŞ.3TK
“Bir kişi ölürse, ölü evi (ölümü) duyurur.”

(55)

ägär qizimiz oγlumiz mariz olur
eğer kız-İYE.1ÇK oğul-İYE.1ÇK hasta ol-GNŞ-.3TK
ät yētürürrättik
et yedir-GNŞ-EKF.GEÇ.1ÇK
“Eğer kızımız (ya da) oğlumuz hasta olursa et yedirirdik.”

4.1.1.2.1.10. İkili Bağlaçlar

Farsçada kullanılan *hām.... hām...., yā... yā...* gibi bazı iki bağlaçların Telhab Halaççasına yapı ve işlev özellikleriyle kopyalandığı ve sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

(56)

āre hām hadaḳiy xina qoyullar hām āllāri
 Evet hem ayak-BEL kına koy-GEN-ÇK hem el-İYE.3ÇK
 xina qoyullar.
 kına kına-GEN-ÇK
 “Evet hem ayaklarına hem de ellerine kına sürerler.”

(57)

māsālān hām Molla Nāsroddin hām Qōruyli bil-imiz
 Mesela hem Molla Nasrettin hem Kōroğlu bil-GNŞ.1ÇK
 “Hem Nasrettin Hoca’yı hem de Kōroğlu’nu biliyoruz.”

(58)

yā hizimlāri yā bādamlāri yietgān!
 Ya üzüm-ÇK-BEL ya badem-ÇK-BEL getir-EMİR.2ÇK
 “Ya üzümleri ya da bademleri getirin!”

(59)

yā yovqaq baluqqa yā qalqaq bōdā
 ya git-EMİR.1ÇK köy-YÖN ya kal-İST-1ÇK burada
 “Ya köye gidelim ya burada kalalım”

4.1.1.2.1.11. ez, be, ba

Halaçça ve Farsçanın isim çekim tipoloji büyük ölçüde farklıdır. Halaççada isim çekim birimleri Türkçe dil tipolojisine uygun olarak ismin arkasına gelir. Buna karşın Farsçada ise isim çekimi genellikle takılarla yapılır. Farsçada bağımsız biçimbirimlerin kullanılması kopyalama için görece çekicidir. Buna karşın Halaçça çekim birimlerinin genellikle korunduğu görülür. Bazı durumlarda farklı dil tipolojilerine rağmen kopya birimlerin kopyalandığı tespit edilmiştir. Farsça etkinin yoğun olduğu Feyzabad köyü ile birlikte yaygın iki dilliliğin söz konusu olduğu Telhab’da da Farsça isim çekim birimlerinin kopyalandığı örnekler kaydedilmiştir. Halaçça ayrılma durum eki *-DA* işlek bir şekilde kullanılır. Bununla birlikte aşağıdaki örnekte Farsça *āz* biriminin kullanıldığı görülür:

(60)

bā'li āz mutur tüştü

evet ÖT motor düş-GEÇ.3TK

“Evet motorsikletten düştü.”

Halaçça çıkma/ayrılma durum eki *-DA* ile Farsça ayrılma/çıkma işaretleyici *āz*, bazen birarada kullanılmaktadır. Her iki dilin de aynı işlevdeki işlek yapılarının bir arada kullanılması Telhab'daki yaygın iki dilliliğin sonucudur.

(61)

āz dār-e mādrāsādā hünārrättik o

ÖT kapı-İZF medrese-AYR çık-GNŞ-EKF.GEÇ-1ÇK ve

tunōrda hikmāk alirrattuq

tandır-AYR ekmek al-GNŞ-EKF.GEÇ-1ÇK

“Okulun kapısından çıkardık ve tandırdan ekmek alırdık.”

Halaççada yönelme durum işaretleyicisi *-KA*, Telhab Halaççasında da sıklıkla kullanılır. Bununla birlikte özellikle yirmi beş yaş altındaki Telhab Halaçlarında Farsça *be* yönelme durumu işaretleyicisinin kullanıldığı örnekler de tespit edilmiştir.

(62)

şā Abbās bī kinī varmuş be Esfahan

şah Abbas bir gün-TAN git-GEÇ ÖT İsfahan

“Şah Abbas bir gün İsfahan'a gitmiş.”

Halaçça yönelme durum işaretleyicisi *-KA* ile, Farsça *be* bazen birarada kullanılmaktadır.

(63)

be teşirmänkā tā hār yir taşluqarti

ÖT değirmen-YÖN ST her yer taşlık-EKF.GEÇ.3TK

“Değirmene kadar her yer taşlıktı.”

Telhab Halaççasında araç durum işaretleyicisi genellikle *-lA(n)*, *-nAn* birimleridir. Bununla birlikte Farsça *ba* öntakısının da Telhab kullanıldığı bir örnek tespit edilmiştir.

(64)

ba torpaq havul olattu... dukturq(a) varibilmädi
 ÖT toprak iyi ol-EKF.GEÇ.3TK doktor-YÖN git-YET-OLZ.3TK
 bilyōriy?
 bil-ŞİM.2TK
 “Toprak ile iyileşti... Doktora gidemedi biliyor musun?”

4.1.1.2.1.12. *bī*

Halaççada yokluk eki *-sUz* çoğu durumda korunur. Bununla birlikte Farsça *bī* öntakısının da yoksunluk işlevinde birçok örnekte kullanıldığı tespit edilmiştir.

(65)

ū bī tik ki mänim bozorgbābām şikārçiri ha,
 o ÖT saç ki benim büyükbaba-İYE.1TK avcı-BİL ÜNL
 xäyli şahudu vārar
 çok şahit-İYE.3TK var-BİL
 “Saçı olmayan adam büyükbabamdır, avcıdır, çok şahidi var.”

(66)

bī top bō oyiniy ū^onabilmäyz
 ÖT top bu oyun-BEL oyna-YET-GNŞ.OLZ-1ÇK
 “Topsuz bu oyunu oynayamayız.”

(67)

kişi ki bī hār olur nānāsiy yā dādāsiy
 kadın ki ÖT erkek ol-GEN.3TK anne-3TK ya da dede-İYE.3TK
 komāk ietōr
 yardım et-ŞİM.3TK
 “Eşsiz kalan kadına babası ya da annesi yardım eder.”

4.1.1.2.2. Basit Bağımlı Dilbilgisel Kopyalar

4.1.1.2.2.1. *-ī*

Diğer Türk dillerinde olduğu gibi Halaççada da isimlerin bilinmez ya da belirsiz olduğu göstermek için özel bir tanımlık yoktur. Bununla birlikte *bī* “bir” (< *bir*) biriminin belirsiz ve bilinmez isimleri işaretlediği görülür.

(68)

bī kin bī tāvānin xāyli yīki vāramuş
TAN gün TAN deve-İLG çok yük-İYE.3TK var-EKF.GEÇ.3TK
“Bir gün bir devenin çok yükü varmış.”

Bunun dışında diğer Halaç ağızlarında da olduğu gibi Farsça belirsiz tanımlık *-ī* birimi de sıklıkla kullanılmıştır. Bu işaretleyici isimlerin sonuna eklenerek ismin belirsiz olduğunu gösterir. Bu birimin yer aldığı örneklere baktığımızda sıklıkla soru sözcükleriyle birlikte kullanıldığı görülür (diğer ağızlardaki örnekler için bk. Doerfer, 1988, s. 95).

(69)

nāçčā kinī qār yayōr
kaç gün-TAN kar yağ-GNŞ.3TK
“Birkaç gündür kar yağıyor.”

Türk dillerinin tipik özellikleri düşünüldüğünde *bir* biriminin nitelediği isim çokluk eki almaz. Halaççada ise *bī* biriminden sonra isimlerin çokluk işaretleyicisini alabildikleri görülür. Bu durum Farsça *yek* sayı sözcüğünün etkisiyle gelişmiştir. Farsçada *yek* işaretleyicisinden sonra isimler çoğul alabilir. Fars. *yek çizhā* “bir şeyler” (bk. Doerfer, 1988, s. 94-95).

(70)

ū moyay ki hāvkā kālmiş, körmüş o
o zaman ki ev-YÖN gel-GEÇ.3TK gör-GEÇ.3TK ve
hāvčā bī zādlar yurqamuş
ev-BUL TAN şey-ÇK yok-EKF.GEÇ

“Eve geldikleri o anda görmüşler ki evde bir şeyler yokmuş.”

(71)

Mullā bī hādiyālār dāq ullarqa vīrmış
Molla TAN hediye-ÇK de onlar-YÖN ver-GEÇ.3TK
“Molla birkaç hediyeyi da onlara vermiş.”

Farsçadan kopyalanan belirsizlik işaretleyici *-ī*, kendisinden sonra bir biçimbirimin gelmesi halinde kısalabilir.

(72)

nā cūr kiniri bāba?
ne çeşit gün-TAN-BİL baba
“Baba, nasıl bir gündür?”

Halaçça belirsizlik işaretleyicisi *bī* ve Farsçadan kopyalan *-ī* biriminin bir arada kullanıldığı görülür. Dolayısıyla bu tip örneklerde çift kodlaşma söz konusudur.

(73)

bī kiniçā bī māmlākātikā bī
TAN gün-TAN-BUL TAN memleket-TAN-YÖN TAN
qarru kişi vārattu
yaşlı kadın var-EKF.GEÇ
“Bir gün, bir memlekette bir yaşlı kadın varmış.”

(74)

bī nāfārī bī rūzigārça pādīšāhiy
TAN kişi-TAN TAN devir-BUL padişah-İLG
nökārätti
hizmetkar-EKF.GEÇ.3TK
“Bir kişi bir zamanlar padişahın hizmetkarıydı.”

4.1.1.2.2.2. -tār

Türkçe karşılaştırma yapıları ile Farsça arasında tipolojik farklar vardır. Farsçada yapısal açıdan özel bir karşılaştırma kalıbı varken (*isim + āz + isim + -tār* gibi) diğer Türk

dillerinde olduğu gibi Halaççada da özel bir karşılaştırma kalıbı yoktur. Farsçanın yoğun etkisi sonucunda Farsçanın karşılaştırma kalıplarının Halaççaya kopyalandığı tespit edilmiştir.

Farsçadan genel kopya olan *-tār* biçimbirimi, karşılaştırma yapılarında sıfatlara eklenir. Bu kopya birim, Halaççanın tüm varyantlarında olduğu gibi Telhab Halaççasında da işlek bir şekilde kullanılır.

(75)

bi qīz vārum yētār bīṣ oylumda
 Bir kız var-İYE.1TK daha iyi-ÜST beş oğul-İYE.1TK-AYR
 “Bir kızım var beş oğlumdan daha iyi”

(76)

munaʔı häyvān ātu artuqtarar ämmā
 bunun gibi hayvan isim-İYE.3TK fazla-ÜST-BİL ama
 yādumqa tūšmōr ke
 yad-İYE.1TK-YÖN düş-OLZ.ŞİM.3TK ki
 “Bunun gibi, hayvan ismi daha çoktur ama aklıma gelmiyor ki”

(77)

qādim matallari mändä yētār bilōr
 eski masal-ÇK-BEL ben-AYR daha iyi-ÜST bil-ŞİM.3TK
 “Eski masalları benden daha iyi biliyor.”

(78)

hottuz ākki yāšum vārrätti ya’ni ke ū zāmān
 otuz iki yaş-İYE.1TK var-EKF.GEÇ.3TK yani ki o zaman
 sändä cāwāntārättim.
 sen-AYR genç-EN-EKF.GEÇ.1TK
 “Otuz iki yaşıyordım yani ki o zaman senden daha gençtim.”

4.1.1.2.2.3. *-tārin*

Farsça *-tārin*, karşılaştırma yapılarında sıfatlara eklenir. Sıfatı derecelendirir ve sıfata “en üstünlük” anlamı katar. Örneğin *dāneşgāh-ä bozorgtārin āst* “en büyük üniversitedir.”

Halaçça en üstünlük ifadelerinde (superlative) *varuda* biçimbiriminin kullanıldığı görülür. Örneğin *tāru vāruda yākkāri* “tanrı en büyüktür”. Dil ilişkileri sonucunda Farsçanın karşılaştırma yapısı Telhab Halaççasına kopyalanmıştır. Halaççada genel bir kopya olan *-tārin* hem Farsça kökenli sözcüklere hem de Halaçça sözcüklere eklenir.

(79)

bä’lî kârdin Sägärcuq yu’liy dâq havul day ke
 evet gör-GEÇ-2TK Segercuk yol-İYE.3TK de iyi değil ki
 män fikr ietöm Tälxāb kaşāngtārin yirār.
 ben fikir et-ŞİM.1TK Telhab güzel-ENÜST yer-BİL
 “Evet Segercuk yolunu da gördün, iyi değil, ki ben Telhab’ın en güzel yer olduğunu düşünüyorum.”

(80)

bö hāy böztārinār kārāk bāhārda sōre kālim
 bu ay soğuk-EN-BİL gerek bahar-AYR sonra gel-İST-1TK
 “Bu, en soğuk aydır, bahardan sonra gelmeliyim”

4.1.1.2. Karmaşık Yapılı Genel Kopyalar

Farsçada bir kavramın, duygunun ya da hareketin göstergesi biçimsel olarak karmaşık bir yapıya sahip olabilir. Bu tür yapıların temelinde genel olarak izafe yapısı yer alır (Johanson, 1998, s. 329-330). Bu tür yapılar, Farsçanın yoğun etkisi altındaki Halaççaya da kopyalanır. Halaççadaki ‘*eyd-e nowruz* “bahar bayramı, nevrüz” (< Fars. ‘*eyd-e nowruz*) yapısı bu duruma örnek gösterilebilir.

(81)

‘eyd-e nowrüz tāmām olduqi varratuq
 bayram-İZF nevrüz tamam ol-ZFE git-EKF.GEÇ-1ÇK
 Erāq çon uça işlätirrättik
 Erak çünkü ora-BUL çalış-GNŞ-EKF.GEÇ-3TK
 şoyl-e ĩzimiz ūçar
 iş-İZF kendi-İYE.1ÇK ora-BUL-BİL
 “Nevruz Bayramı tamamlandığında Erak’a giderdik çünkü çalışırdık, kendi işimiz oradadır.”

Yapısı karmaşık olan bazı sözcüksel birimlerin oluşumunda Farsçadaki öntakılar ya da zaman belirteçleri de etkili olur (Johanson, 1998, s. 330). Bu tür karmaşık sözcüksel yapılar, İran'daki diğer Türk dillerinde olduğu gibi Halaççada da görülür. Bu tür yapılar, (THal. *qäbl äz in* “bundan önce” < Fars. *qäbl äz in*, THal. *bäd äz un* “bundan sonra” < Fars. *bä'd äz un*) Halaççaya genel kopya olarak geçmiştir:

(82)

bäd äz un xoläsa boydalariy hākārrättik
bundan sonra özetle buğday-ÇK-BEL ek-GNŞ-EKF.GEÇ-1ÇK
“Bundan önce, özetle buğdayları ekerdik.”

(83)

qäbl äz in bullar tōmān vīriller
bundan önce bunlar tümen ver-GNŞ-3ÇK
“bundan önce bunlar tümen² verirler”

4.1.1.3. Karmaşık Yapılı Genel Dilbilgisel Kopyalar

Halaççada isimlerin bulunma durumu isimden sonra gelen –ç(A) bağımlı biçimbirimiyle işaretlenir. Örneğin, *sizçä gorbä varur?* “Sizde kedi var mı?”. Telhab Halaççasında isimlerin bulunma durumu için Farsçadan kopyalanmış *där* yapısı da bazen kullanılır.

(84)

där rah-e Ezmend täylariy kârdin
ÖT yol-İZF Ezmend dağ-ÇK-BEL gör-GEÇ-2TK
“Ezmend yolunda dağları gördün.”

Bu birim, Telhab Halaççasında sözcükselleşmiş *därbare* “hakkında” ve *der mored* “hakkında” yapılarında da kullanılır. Bu sözcükselleşmiş birimler, izafe yapılarının ilk ögeleri olurlar. Bu kalıp ifadeler Telhab Halaççasında *ū* “o” zamiriyle birlikte iki örnekte tespit edilmiştir.

(85)

² İran para birimi

där mored-e ü mändä yētärätti,
 hakkında-İZF o ben-AYR daha iyi-ÜST-EKF.GEÇ.3TK
 xäyli zād bilör!
 çok şey bil-ŞİM.3TK
 “Onun hakkında benden daha iyiydi, hayli şey bilir”

(86)

därbare-ye ü tehqiqat şuru’ olmuşattu
 üzerine-İZF o araştırma başlama ol-GEÇ-EKF.GEÇ.3TK
 “Onun hakkında araştırma başladı.”

Telhab Halaççasında ayrılma/çıkma durumu isimlerden sonra gelen –DA bağımlı biçimbirimiyle yapılır. *bi nafar fāmālin-da ilçilikkā yu’llār*. “Ailesinden bir kişiyi elçiliğe gönderir.” Bununla birlikte Farsçanın yoğun etkisiyle bu birimin yerine Farsçadan *āz* bağımsız biçimbirimi kopyalanmıştır. Farsçadaki *āz* biçimbirimi isimlerden önce gelerek isimlere ayrılma/çıkma işlevi kazandırır. Örneğin *āz kāşvār* “ülkeden” gibi. Telhab Halaççasında da bu yapı aynı işlevde kullanılmaktadır.

(87)

āz in ketāb bilōriy Kārbālā şā’riy
 ÖT bu kitap bil-ŞİM-2TK Kerbela şiir-İYE.3TK
 hoqurätti
 oku-GNŞ-EKF.GEÇ-3TK
 “bu kitaptan biliyor musun Kerbela şiiri okurdu”

āz bağımsız biçimbirimi Farsçada olduğu gibi Telhab Halaççasında da izafe yapılarının ilk ögesi olabilir.

(88)

āz zāmīn-e Tālxāb suw kälir çon suwi
 ÖT zemin-İZF Telhab su gel-GNŞ.3TK çünkü su-İYE. 3TK
 tālx olur qādim zāmān hāymuşallar Tālxāb
 acı ol-GNŞ.3TK eski zaman söyle-GEÇ.1ÇK Telhab
 “Telhab’ın zemininden su gelir, suyu acı olduğu için ona eski tarihlerde Telhab demişler.”

Farsçada *az* biriminin kullanım alanı daha geniş ve kullanım sıklığı daha yoğundur. Farsçanın kalıplaşmış *bā'd az inkā* ve *qābl az inkā* gibi bazı yapıları Halaççaya da genel kopyalanmıştır. Bu birimlerin kullanımı yirmi yaşın altındaki Halaç gençleri tarafından daha sık kullanılmaktadır. Farsçayı daha iyi konuşan Halaç gençleri, konuşma sırasında ya sıklıkla kod değiştirmesine gitmekte ya da çoğunlukla Farsça kopyaların yer aldığı bir Halaç varyantı konuşmaktadırlar.

(89)

qābl āz inkā sän bā Torkiyā varsan kārāk
BAĞ sen ÖT Türkiye git-ŞART-2TK gerek
bø aşiy yēsän
bu aş-BEL ye-ŞART-2TK
“Türkiye’ye gitmeden önce bu yemeği yemelisin”

(90)

qābl āz inkā hävkä kārāk yovyaq mährāqa
BAĞ ev-YÖN gerek git-EMİR.1ÇK tarla-YÖN
“Eve gelmeden önce tarlaya gidelim.”

Halaççada sıklıkla kullanılan *be nāzār-e män* “bana göre” Farsçadan bir bütün olarak genel kopyalanmıştır (Diğer zamirlerle kullanılan örnekler için bk. 4.3.1. *Birleşme kopyaları*). Bu yapının içerisinde, durum bildiren bir biçimbirim ve izafe ile oluşturulmuş bir tamlama yer almaktadır.

(91)

tāyda ärä bī mähra vār be nāzār-e män
dağ-AYR ötesi bir tarla var ÖT bakış-İZF ben
mu-n-da bidik-tār-är
bu-ZN-AYR büyük-ÜST-BİL
“Dağın ötesinde bi tarla var, bana göre bundan daha büyüktür.”

(92)

be nāzār-e män sāat äkkikā tā haya käl-mōriyz
bana göre saat iki-YÖN ST geri dön-ŞİM.OLZ.1ÇK
“Bana göre saat ikiye kadar gelmeyeceğiz.”

4.1.2. Seçilmiş Kopyalar

Verici dildeki yapıların tüm özellikleri alıcı dile kopyalanmayabilir. Anlam, yapı, birleşme vs. özelliklerinden herhangi birinin de Farsçadan Halaççaya kopyalandığı tespit edilmiştir. Bu kopya örneklerinin sayıları genel kopyalar kadar olmamakla birlikte azımsanmayacak kadar çok ve çeşitlidir.

4.1.2.1. Sesbilgisel Kopyalar

Halaççanın sesbilimsel özellikleri Türkoloji ve Altayistik çalışmaları açısından önemli veriler sunar. Bünyesinde eskicil özellikler barındıran Halaçça, etkisinde olduğu Farsçaya göre farklı ses özelliklerine sahiptir. Halaççada, Farsçada görülmeyen: /ö/, /ü/ ve /ı/ sesleri bulunur. Farsçada bu tür sesler bulunmaz. Dil ilişkilerinde ses özelliklerinde de çekici yapılar bulunabilir. Dil ediniminde /a/, /i/, /u/ ünlüleri, /ö/, /ü/, /ı/ ünlülerine tercih edilir. Bu anlamda kısa ünlüler, uzun ünlülere; ağız ünlüleri, geniz ünlülerine; tek ünlüler, ikiz ünlülere; kelime başında patlamalılar, sızıcılara, yarı kapantılı ünsüzlere ve akıcılara vb. göre önceliklidir (Johanson, 2007, s. 57-58). Bu ifadeye göre yüzlerce yıllık kesintisiz Farsça etkisi Halaççanın ses sisteminin değişmesine neden olmuştur. Halaççanın /ö/, /ü/ ve /ı/ sesleri zamanla yerini /o/, /u/ ve /i/ gibi daha çekici seslere bırakmıştır. Bu etki halen devam etmektedir.

/ı/

Türk dillerinin tipik seslerinden biri olan dar, arkadamak /ı/ sesi, Halaçça için de tipik bir sestir. Farsçadan yapılan kopyalarda bulunmayan bu ses zamanla Halaçça sözcüklerde de /i/ sesine değişmiştir: *qiç* < *qıç* “kıç”, *qarri* < *qarrı* “yaşlı kadın”, *qız* < *qız* “kız”

/i/

Halaçça ve Farsçada sıklıkla kullanılan bu ses, Halaççada çoğunlukla korunmaktadır. /i/ sesi söz sonunda bazen dudak uyumuna girer. Bu ses değişimi Halaççanın etkisiyle ortaya çıkmıştır. Dudak uyumu Halaççanın diğer varyantlarında sıklıkla görülürken Telhab Halaççasında yüksek seviyede değildir: *öççü* ~ *äççi* “keçi”.

/a/, /ā/

Johanson'un kod kopyalama modeline göre hiçbir dil başka bir dilden aldığı kopyayı aynı şekilde kullanmaz. Diller, iç yapıları nedeniyle kopyaladıkları unsurları kendi kodlarına sokar, uyumlu hale getirir. Farsça ve Halaççanın farklı seslere sahip olması kod kopyalamalar için çekici bir durum oluşturmaya da baskın dil Farsçadan sürekli olarak yapılan kopyalar Halaççanın ses sisteminde kuralların sapmasına neden olmuştur. Her iki dilde de mevcut olan ve dil ilişkileri açısından çekici olan /a/, /ā/ seslerinin birçok örnekte korunmakla birlikte Farsçanın etkisiyle yuvarlaklaşma eğilimi gösterdiği tespit edilmiştir. *qāš < qāš* “kaş”, *qor < qar* “kar”, *boş < baş* “baş”

Farsçanın etkisiyle çoğunlukla /a/ > /ā/ değişimi görülmüş, tam tersi durum çok nadiren gerçekleşmiştir: *āčām < āčam* “açım”, *būzār < buzār* “soğuktur” (Doerfer, 1988, 32-33). Bu etki Telhab Halaççasında tespit edilmiştir: *baluqār < baluqar* “köydür”.

/ü/

Halaççanın tipik seslerinden biri olmakla birlikte Farsçada bulunmayan bir sestir. Bu ses ilk hecede /ş/ sesinin önünde genel olarak korunur. Örneğin *tüştüm* “düşüm” (Doerfer, 1988, 12). Bu durumun dışında, Farsçanın etkisiyle bu sesin ilk hecede /i/ sesine değişerek düzleştiği görülür. *kin < kün* “gün”, *hirin < hürün* “beyaz”, *ist < üst* “üst”, *hizim < hüzüüm* “üzüm”

/ö/

Türk dillerinin genel tipolojik özelliklerinden biri de /ö/ sesinin varlığıdır. Bu sesin Farsçada olmaması sesin zamanla değişmesine yol açmıştır. Farsçanın etkisiyle Halaçça /ö/ sesi ilk hecede genel olarak /ä/ ~ /ā/ seslerine değişmiştir: *kör- > kār-* “görmek” *söz > säz* “söz”

Ses Uyumunun Bozulması

Bir sözcükte art veya ön sıradan seslerin bulunması önlük-artlık uyumunu oluşturur. Eklenmede sözcüğün son hecesindeki ünlü, sözcüğe eklenecek bağımlı biçimbirimin art

damak ya da ön damak seslerden olacağını da belirler. Bu uyum Halaççada genel olarak korunur. Farsçada ise önlük-artlık uyumu gelişmemiştir. Bu tipolojik farklılık Farsça etkisinde olan Halaççada önlük-artlık uyumunun bozulmasına neden olmuştur. Eklenme sırasında Halaçça sözcüklerde de uyumun bozulduğu tespit edilmiştir. *hālā-m-iy* “halamın”, *hāy-ar-rātti* “söylerdi”, *haç-ul-di* “açıldı”, *qāl-āttim* “çocuktum”.

Özetle, Farsçanın ses dizgesi Halaçça üzerinde etkili olmuştur. Halaçça, tipolojik olarak farklı olan Farsçanın ses dizgesine eğilim göstermiştir. Farsçanın çekici olan seslerini kullanmaya devam ederken bünyesinde koruduğu çekici olmayan sesleri (/ö/, /ü/, /ı/) değiştirme eğilimine girmiştir. Farsçanın etkisiyle /ö/ > /ä/, /ü/ > /i/ sesleri arasında dağınık bir değişim söz konusu olmuştur. Bütün etkiye rağmen ses uyumunun birçok durumda korunduğu tespit edilmiştir.

4.1.2.2. Anlam Kopyaları

Anlam kopyaları genel kopyalar gibi kolaylıkla fark edilebilen yapılar değildir. Bu birimler örtülü bir görünüme sahiplerdir: THal. *yāḍumqa tüş-* “hatırlamak” < Fars. *be yād oftādan* “akla düşmek, hatırlamak”. Halaççadaki Farsça seçilmiş kopyalar incelendiğinde bazı fiillerin anlam içeriklerinin Halaççaya sıklıkla kopyalandığı görülür. Bu fiillerin başında *zadan* “vurmak” fiili gelmektedir (bk. Doğan, 2017, s. 178-200). Farsçada *zadan* fiilinin birçok birleşik fiilde kullanıldığı görülür. Bu fiille kurulan yapıların anlamsal özelliklerinin diğer Halaç varyantlarında olduğu gibi Telhab Halaççasına da kopyalandığı şu örneklerde görülebilir: THal. *hot vur-* “yakmak” < Fars. *āteş zadan* “yakmak”, THal. *şoxm vur-* < Fars. *şoxm zadan* “tarla sürmek”, THal. *kün ~ kin vur-* “güneş doğmak” < Fars. *āftāb zadan* “doğmak”, THal. *boş vur-* “uğramak” < Fars. *sār zadan* “uğramak”.

(93)

kin vurduqi äşkä bilä varöm mährä o kin
gün vur-ZFE eşek ile git-ŞİM.1TK tarla ve gün
battiqi kälöm
bat-ZYE gel-ŞİM.1TK

“Gün doğduğunda eşek ile tarlaya gidiyorum ve gün doğduğunda geliyorum”

Yukarıdaki örnekler dışında kullanımlar tespit edilmiştir. Özellikle tütün ve uyuşturucu gibi maddelerin kullanımı Farsçada *kaşıdan* “çekmek” fiiliyle ifade edilir. Bu fiilin anlam içeriği ve kullanım alanları Halaççaya kopyalanmıştır.

(94)

baluqça cuwānlar yıyışillär o ūniy hār vayt çākällär
köy-BUL genç-ÇK toplan-GNŞ-ÇK ve onu her zaman çek-GNŞ-3ÇK
“Köyde, gençler toplanırlar ve (onu) her zaman içerler.”

4.1.2.3. Sözdizimsel Birleşme Kopyaları

Halaççada genel olarak iyelik yükleme ifadelerinde, Türkçenin tipolojisine uygun olarak *var/yok* birimleri yüklem işlevindeyken iyelik işaretleyicisi ile kullanılmaz.

(95)

sāniy hānīmiy vār?
sen-İLG hanım-İYE.2TK var
“Senin eşin var mı?”

(96)

mānim hāvim yu^oqar
Ben-İLG ev-İYE.1TK yok-BİL
“Benim evim yok.”

var/yok yapısı, Farsçada cümlelerin sonuna gelen *dāšten* fiilinin çekimlenmesiyle ifade edilir:

Fars.

mān xāne dārām
ben ev sahip ol-1TK
“Benim evim var.”

Fars.

men xāne nādārām
ben ev OLZ-sahip ol-1TK

“Benim evim yok.”

Halaçça-Farsça dil ilişkilerinin yoğunluğu var/yok ifadeleri ile kurulan cümle yapısı üzerinde de etkili olmuştur. Türk dillerinin tipolojisine uyan *var/yok* ifadelerinin de kullanıldığı Halaççada, Farsçanın yoğun etkisiyle İran’daki diğer Türk dillerinde olduğu gibi (Atıcı, 2018, s. 165-180) Farsça tipi *var/yok* ifadeleri de sıklıkla kullanılır:

(97)

bā’lī xālācī matal yādimça vārum
 evet Halaçça masal hatıra-.İYE.1TK-BUL var-İYE.1TK
 “Evet Halaçça masal, aklımda var”

(98)

siziy dāq bō kābāb vāriyz?
 siz-İLG de bu kebab var-2ÇK
 “Sizde de bu kebab var mı?”

(99)

bō mānim ‘āksimār āmmā ālān hat yu^oqum
 bu ben-İLG foto-İYE.1TK-BİL ama şimdi at yok-İYE.1TK
 “Bu benim fotoğrafım ama şu an atım yok”

4.1.2.4. -mXş

Halaççada korunan -mXş ve olumsuz biçimi -mĀdXk’ün bitimsiz kullanımı, *geçmiş zaman ortacı + kopuladan* oluşan Farsça karşılığının birleşimsel ve anlamsal yapısal özelliklerini gösterir Fars. *gofte ast* “dedi” (Kıral, 2000, s. 92).

Farsça, çıkarımsal, anlatımcı, kulaktan dolma vb. nüansları dilbilgiselleştirmemiştir, ancak bu tür okumalar mümkündür. Türkiye Türkçesinde *öncelik* (anteriority) ve eylemin kritik sınırının aşıldığı bir kesiti gözlemleyen sınır sonrası bakışı (postterminality) ifade etmenin yanı sıra dolaylı nüansları da aktarabilen -mXş, Halaççada kesinlikle bir sınır sonrası bakış işaretleyicisi olarak kullanılıyor görünmektedir; dolaylı çağrışımlar, çoğunlukla Farsçadan kopyalanan kiplik zarflarla ifade edilir (Kıral, 2000, s. 93). Aşağıdaki örnekte -dX temelli bir anlatım söz konusudur.

(100)

ävvāl ätiy yēmišām o udumušām

ilk tavuk-BEL ye-GEÇ-1TK o uyu-GEÇ-1TK

“İlkin eti yedim ve sonra uyudum.”

Yukarıda örnek, Johanson’un (1971, s. 272) “anlatı perspektifinin tanısai boyutu” olarak adlandırdığı, İngilizce veya Farsça postterminale (perfect tense) benzer bir şekilde *-mXş* biriminin *postterminal* kullanımını göstermektedir. Türkçe bu durumlarda *-dX* geçmişini kullanır. Halaççada hiçbir dolaylılık izi göstermemesi, Farsça etkisine işaret ediyor (Kıral 2000, s. 95).

Halaççada *ä(r)miş* koşacı, *postterminal* kullanımını göstermektedir ve dolaylılık ayrıntıları içermez. Halaç konuşurları, *ä(r)miş* biçimini, Farsça *bude ast* “-imiş” biçimine benzer şekilde kullanırlar.

(101)

ū bizim xāyli ‘āzīz rāfiyimiz āmiş

o bizim hayli aziz arkadaş-İYE.1ÇK EKF.GEÇ.3TK

“O bizim çok değerli arkadaşımızdı.”

4.1.2.5. Modal Yapılar

Kipsellik anlambilimle ilgili, dünyada açık ve örtük bulunan anlamların dille ifadesi üzerine yoğunlaşan kavramdır. Bu anlamlar, belirli bir anlamsal süreçten sonra dilsel birimlerle kodlanır. Bu doğal anlamların dil anlamlarına dönüşümü kipselliğin inceleme alanına girer. Doğal anlamlar dil anlamlarına dönüşürken bireyin algılama sürecinde bireye ait tutum ve yargıları da bünyesine katar. Birey, ifade edeceği durum, olay ve bilginin gerçekliğine şüpheyile yaklaşabilir, durumun gerçekleşmesinin olası veya belirli koşullara bağlı olduğunu düşünebilir. Bu düşüncelerini dile yansıtır. Kipsellik, bireyin aktardığı bilginin gerçeklik değerine dair yargısını gösteren tahmin, çıkarım, varsayım, gerçekliğine dair delillerini gösteren görsel işitsel delil, söylenti, birinci el kişisel tecrübe vb.; koşullarına ve gerçekleşme potansiyeline yönelik beklentilerini gösteren zorunluluk, gönüllülük, istek vb. anlam kategorilerinin ifadesini sağlar (bk. Palmer, 2001).

Kipliğin anlambilimsel çatı ulamları zorunluluk, olasılık ve istektir. Bu ulamlar dillerde değişik işaretleyicilerle ifade edilmektedir.

4.1.2.5.1. İstek

İstekler, henüz gerçekleşmeyen, ancak çeşitli derecelerde gerçekleşme potansiyeli bulunan ifadelerdir. İstekler olay öncesi söylemlerdir; konuşma zamanıyla eylem zamanı arasındaki sonralık ilişkisi çerçevesinde biçimlenirler. Şikâyet etme, özür dileme vb. ise olay sonrası söylemler olarak değerlendirilir (Trosborg, 1995, s. 187). İsteklere, konuşma zamanıyla eylem zamanı arasındaki sonralık ilişkisi nedeniyle geleceğin atfedildiği, gelecek ve istek kategorileri arasındaki organik bağların konu edinildiği çalışmaların varlığı bilinmektedir (bk. Fleischman, 1982; Pagliuca & Bybee, 1987, 1991).

Bizim metinlerimizde “istemek” anlamındaki *hişā-* ve *şā-* fiilleri genellikle istek bağımlı biçimbirimiyle (optative) çekimlenmiş bir fiille birlikte kullanılır. Bu kullanım Farsçanın etkisiyle oluşmuştur. Farsçada isteme kipliği *xastan* “istemek” ile devamında gelen bir fiille ifade edilir. Örneğin *be dāneşgāh mixam beram* “üniversiteye gitmek istiyorum.” Telhab Halaççasından derlenen metinlerde bu ifade biçimi seçilmiş kopya şeklinde görülür.

(102)

mān	şāyō-m	‘āks-ā	vaqam
ben	iste-ŞİM-1TK	fotoğraf-YÖN	bak-İST-1TK

“Ben fotoğrafa bakmak istiyorum.”

(103)

mundi-bāray	hişōrāttim	varam
bunun için	iste-ŞİM-EKF.GEÇ-1.TK	git-İST-1TK
Feyzabad-qa	kā	Hasan u-ça Hālāci daniş-sa.
Feyzabad-YÖN	ki	Hasan ora-BUL Halaçça konuş-ŞART

“Hasan orada Halaçça konuşsun diye Feyzabad’a gitmek istiyordum.”

(104)

ū	bilālārikā	hāydi	ke	hişōm	bī sāri dāq
---	------------	-------	----	-------	-------------

o diğlerleri-YÖN söyle-GEÇ.3TK ki iste-İST-1TK bir kez de
 dārbāre-ye qādim tātālariy tā'rif 'etgām
 hakkında-İZF eski ata-ÇK-BEL tarif et-İST-1TK
 “O diğlerlerine dedi ki bir kez de eski atalar(ımız) hakkında anlatmak istiyorum.”

Bu tür ifadelerin olumsuzluk yapısı da Farsçadaki istek kipliğinin olumsuzluk ifadesiyle benzer şekilde yapılır. Yapının olumsuzluk ifadesi de Farsçadan seçilerek kopyalanmıştır. İsteme kipliğinin olumsuzluk biçiminde, yapının ana eylemi *hişā-* “istemek” olumsuzluk işaretleyicisini alır.

(105)
 çonke āre hişāmōm ūniy yāniça
 çünkü evet iste-OLZ.ŞİM-1TK o-İLG yan-İYE.3TK-BUL
 yaza yēpyām
 yemek ye-İST-1TK
 “Çünkü, evet, onun yanında yemek yemek istemiyorum.”

(106)
 şām olduqi hişāmōrdum hinām tāşyar
 akşam ol-ZFE iste-OLZ.ŞİM-GEÇ-1TK çık-İST-1TK dışarı
 “Akşam olduğu zaman dışarı çıkmak istemiyordum.”

Halaçça istek yapılarında, *hişā-* eyleminden sonra gelen *ki* biçimbirimiyle yan cümle de oluşturulabilir. Bu yapı, Telhab Halaççasında çok işlektir. *hişārāttim ki...* “istiyorum ki...” gibi. Bu tür ifadelerde *ki* biçimbiriminden önce gelen *hişā-* eyleminin öznesi ile *ki* biçimbiriminden sonra gelen ve -GA istek biçimbirimini alan eylemin öznesi aynı ya da farklı olabilir.

(107)
 dādām dāq oçāy hişārātti ke muāllim oļyam
 baba-İYE.1TK de o an iste-EKF.GEÇ.1TK ki öğretmen ol-İST-1TK
 “O zamanlar babam da öğretmen olmamı istiyordu.”

(108)
 mān hişōrum ke kālgili yilça
 ben iste-ŞİM-1TK ki gel-ORT yıl-BUL

Anqaraqa kalgām
 Ankara-YÖN gel-İST-1TK
 “Gelecek yıl Ankara’ya gelmek istiyorum.”

4.1.2.5.2. Gereklilik

Palmer’in (2001) sınıflandırmasında eylem kipliği (event modality) arasında yer alan zorunluluk/gereklilik, Halaççada değişik yöntemlerle kodlanabilir: Halaççada çoğunlukla gereklilik kiplik ifadesi için kişisiz (impersonal) *kārāk* ve *istek/emir* ile çekimlenmiş yüklem kullanılır. Burada kullanılan kiplik işaretleyicisi *kārāk* Farsadaki *bāyad* ile aynı işlevdedir. *bāyad* birimi Halaççada genel kopya şeklinde de görülür.

Telhab Halaççası metinlerinde gereklilik ifadesi aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi herhangi bir ek almayan *kārāk* biçimbirimi ve istek birimi (optative) almış çekimli bir fiille oluşturulur. Gereklilik kipliğinin bu tarz ifade biçimi Farsçadan seçilerek kopyalanmıştır. Farsçada *bāyad* bağımsız biçimbiriminden sonra gelen eylem, emir/istek biçimbirimiyle çekimlenmiştir.

(109)

kārdik kārāk bilāsiyā bī māšīn alıyax
 gör-GEÇ-1ÇK gerek ANA-İYE.3TK-YÖN bir araba al-EMİR-1ÇK
 “Kendisine bir araba alması gerektiğini gördük.”

(110)

kārāk mānim pūlumu vīrgāyn
 gerek ben-İYE.1TK para-İYE.1TK-BEL ver-İST-2TK
 “Benim paramı vermeli”

(111)

āz yāniçā hāydi mān kārāk
 kendi yan-İYE.3TK-BUL söyle-GEÇ.3TK ben gerek
 bi işki vuryām
 bir iş-BEL vur-İST-1TK
 “Kendi kendine söyledi: ben bir işi yapmalıyım.”

(112)

nānāmiz kaldi hāydi kārāk
anne-İYE.1ÇK gel-GEÇ.3TK söyle-GEÇ.3TK gerek
qiz būda alıay
kız bu-AYR al-İST-2TK

“Annemiz geldi, dedi: burada köyden kız almalısın ...”

(113)

kārāk sän mänä kōmāk ietkay.
gerek sen ben-YÖN yardım et-İST

“Sen bana yardım etmelisin.”

Yapısında *kārāk* biçimbirimi bulunan kiplik ifadelerinin olumsuzluk yapıları *kārāk* biçimbiriminden sonra üzerine istek/emir işaretleyicisini alan fiile eklenerek yapılır.

(114)

kārāk hiçgār kālmägä.
gerek iç-YÖNG gel-OLZ-İST.3TK

“İçeri gelmemeli.”

Farsçada gereklilik ifadesi için kullanılan *bāyād* biçimbirimi, dil ilişkilerinin yoğunluğu nedeniyle Halaççaya genel olarak da kopyalanmıştır. Bu birim de istek/emir kipiyle çekimlenmiş bir fiil ile birlikte gereklilik ifade eder.

(115)

āl’ān män bāyād Fārmähinkä varyam
şimdi ben gerek Fermehin-YÖN git-İST-1TK

“Şimdi Fermehin’e gitmeliyim”

(116)

ägär hişōriy ū baluqlariy kārsän
eğer iste-ŞİM-2TK o köy-ÇK-BEL gör-ŞART-2TK

bāyād māşin alıay

gerek araba al-İST-2TK

“Eğer köyleri görmek istiyorsan araba almalısın.”

(117)

‘eyd-i nowrüz-ça bāyad hālā qīz-iy kār-gā-m
 bayram-İZF nevrüz-BUL gerek hala kız-İYE.3TK gör-İST-1TK
 “Nowruz bayramında halamın kızını görmeliyim.”

Gereklilik kipinin olumsuz biçimleri farklılık gösterir. Yukarıda görüldüğü gibi *kārāk* ile kurulan gereklilik yapılarında olumsuzluk işaretleyici, istek/emir biçimbirimini alan fiile gelirken, *bāyad* ile kurulan gereklilik kipi yapılarında olumsuzluk işaretleyici *nā-*, (Farsçadan genel kopya) *bāyad* yapısından önce gelir.

(118)

mārdī nābāyād hāmišā xānumiy dādāsiy
 kişi-TAN OLZ-gerek sürekli eş-İLG baba-İYE.3TK-İLG
 hāvikā kālsā
 ev-İYE.3TK-YÖN gel-ŞART
 “Bir kişi sürekli kayınbabasının evine gelmemeli”

4.1.3. Karışık Kopyalar

İçlerinde seçilmiş kopyaların bulunduğu genel kopyalar, Johanson tarafından *karışık kopya* olarak adlandırılmıştır. Bu tür kopyalar, dil ilişkisinin yoğun olduğu ortamlarda ortaya çıkar. Telhab varyantından derlenen metinlerde de karışık kopyaların çeşitli örnekleri tespit edilmiştir.

4.1.3.1. Birleşme Kopyaları

Fiiller, anlamlı biçimbirimler arasında olmasına rağmen görece daha zor kopyalanan yapılardır. Farsça fiiller yapı bakımından basit ve birleşik fiiller olarak ikiye ayrılmaktadır. Farsçanın yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiilleri çoğunlukla karışık kopya biçiminde Halaççaya geçmiştir. Bu tür kopyalarda Farsça yardımcı fiillerin yerine Halaçça karşılıkları kullanılır.

Aşağıdaki örneklerde Farsça *tasmim giriftan* “karar kılmak, karar vermek”, *tark kardan* “terk etmek”, *yad avaradan* “hatırlamak”, *zang zadan* “telefon etmek”, *fekr kardan*

“düşünmek”, *tûl çäk*- “sürmek” < Fars. *tûl kaşīdan*) anlamlarında kullanılan birleşik fiillerin Halaççaya karışık kopyalandığı görülür.

(119)

bād tāsmim tuttiy ki şām olduqi hāvkā varta!
sonra karar ver-GEÇ.3TK ki akşam ol-ZFE ev-YÖN git-EMİR.3TK
“Sonra karar verdi ki akşam olduğunda eve gitsin”

(120)

bø yu'l tāqribān bist o pānç dāyīyā tûl çākār
bu yol yaklaşık yirmi beş dakika sür-GNŞ.3TK
"Bu yol yirmi beş dakika sürer"

(121)

āzdāvaç hişāmāzāttim o baluqi tārķ şādim
evlilik iste-GNŞ.OLZ-EKF.GEÇ-1TK ve köy-BEL terk et-GEÇ-1TK
“Evlenmek istemezdim ve köyü terkettim”

(122)

yād vārōm kālāttum tāqribān ū'n yāşum
hatırla-ŞİM-1TK çocuk-EKF.GEÇ-1TK yaklaşık on yaş-İYE.1TK
vārrattu bi alim zād kālmişātti baluqa
var-EKF.GEÇ-3TK bir alim kişi gel-GEÇ.3TK köy-YÖN
“Aklıma geliyor, çocuktum, yaklaşık on yaşımdaydım, bilge bir kişi köye gelmişti.”

(123)

zāng vurdum obisi soray aldum
Telefon aç-GEÇ-1TK diğeri soru sor-GEÇ-1TK
“Diğerine telefon açtım, sordum”

Farsça *be nazar* “-e göre” yapısı kendisinden sonra bir zamir alarak öznenin yüklemde gerçekleşen duruma ya da olaya bakışını ifade eder. Zamirler mutlaka izafe ile yapıya bağlanır.

Fars.

be nazar-e to āb talx ast
ÖT bakış-İZF sen su acı BİL

“Sana göre su acıdır.”

Telhab Halaççasında da bu yapının genel kopyalandığı ama Farsçanın zamirleri yerine Halaçça zamirlerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

(124)

be nâzâr-e sân xâlâçlâr yeyin danişöllar
ÖT bakış-İZF sen Halaç-ÇK hızlı konuş-ŞİM.3ÇK
“Sana göre Halaçlar hızlı konuşuyorlar.”

(125)

be nâzâr-e üllar tã axure yu°lqa hãv yu°qar
ÖT bakış-İZF onlar ÖT son-İZF yol-YÖN ev yok-BİL
“Onlara göre yolun sonuna kadar ev yoktur.”

4.1.3.2. İzafe Yapısı

Farsçada, izafe yapıları iki isim arasında sahiplik ilgisi ya da isim tamlaması oluşturur. Örneğin *ketâb-e ostâd* “profesörün kitabı”, *barnâmâ-ye tâlâvizyon* “televizyon programı”. Anlamsal farklılıkların yanında bu tür yapılar arasında biçimsel yönden de farklılıklar vardır. Örneğin aralarında sahiplik ilgisi bulunan yapılarda, yapının bileşenleri arasına işaret sıfatları girebilir. Örneğin *ketâb-e in ostâd* “bu profesörün kitabı” ya da *in ketâb-e ostâd* “profesörün bu kitabı”. Aralarında sahiplik ilgisi bulunmayan isim tamlamalarında, işaret zamirleri tamlamanın ancak önüne gelebilir. Örneğin *in bârnâmâ-ye tâlâvizyon* “bu televizyon programı”. Aralarında sahiplik ilgisi bulunmayan isim tamlamalarında yapının tamamı birlikte hareket eder. Yapının önüne gelen biçimbirim yapının tamamını niteler. Bu tür yapılar beraber hareket ettiği için yapının arasına nadiren biçimbirimler girebilir. Bu tür yapıların ilk unsuru çokluk eki *+ha*’yı alabilir. *barnâmâhâ-ye tâlâvizyon* “televizyon programları” (Kıral, 2001, s. 43).

Halaçça, Farsçanın yoğun etkisi sonucunda *isim + -(y)e + isim* yapılarını kopyalamıştır. Aralarında sahiplik ilişkisi bulunmayan tamlama yapılarının Telhab Halaççasında daha çok kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin:

(126)

şoyl-e äslim äz uşâqluyta yorğân tikmāk
 iş-İZF kendi-İYE.1TK ÖT çocukluk-AYR yorgan dikmek
 mānim işimidi.

ben-İLG iş-İYE.1TK-EKF-GEÇ-3TK

“Benim işim, çocukluktan (beri) yorgan dikmek benim işimdi.”

Kişilerin isimleri ile ön isimleri, lakapları ya da soy isimleri arasında izafe -(y)e yapısının gelmesiyle kurulan tamlama yapıları da Halaççada çok sık kullanılır.

(127)

Muhammād-e Tālhābi hām Cāmṛāsi şā'rlāriy hoqumuş
 Muhammed-İZF Telhabi hem Cemrasi şiir-İYE.3TK-BEL oku-GEÇ
 o āziy şiir yazmuş.

ve öz-İYE.3TK şiir yaz-GEÇ.3TK

“Telhablı Muhammed, hem Cemrasi’nin şiirlerini okumuş hem de kendi şiir yazmıştır.”

(128)

Şirāzçā bi zād vārrattu o uniy hati

Şiraz-BUL bir kişi var-EKF.GEÇ.3TK ve o-İLG ad-İYE.3TK

Ali-ye Kaşkayitti

Ali-İZF Kaşkayi-EKF.GEÇ.3TK

“Şiraz’da bir adam vardı onun adı Kaşkayili Ali’ydi.”

Farsçadan kopyalanmış *āyā* “bey” biçimbirimi de bir isimle birlikte kullanılır. Bazı örneklerde ise isim ile *āyā* arasındaki izafe yapısının kullanılmadığı görülür:

(129)

āyā -ye Farahāni bizkā dāq hēç kālmāz ke

bey-İZF Farahani biz-YÖN de hiç gel-GNŞ.OLZ ki

“Farahani Bey bize hiç gelmez ki”

(130)

muharrām hāyiça āgār āyā-ye Hāsān kālsā Kārbālā

Muharrem ay-İYE.3TK-BUL eğer bey-İZF Hasan gel-ŞART Kerbela

mārāsimiy ācra ʾetōriyz
 merasim-İYE.3TK icra et-ŞİM-1ÇK

“Muharrem ayında eğer Hasan Bey gelirse Kerbela merasimini gerçekleştireceğiz”

Farsça sıfat tamlamaları isim ve sıfat türündeki sözcüklerin arasına giren izafe yapılarıyla oluşturulur. Örneğin, *dāneşgāh-e bozorg* “büyük üniversite”. Bu yönüyle Farsça sıfat tamlamasındaki öğelerin dizilişi ile Türkçe tipi sıfat tamlamalarındaki öge dizilişi birbirinden farklıdır. Türk dillerinde sıfat türündeki sözcük isimden önce gelir. Ayrıca Türkçe tipi sıfat tamlamalarında iki öge arasına izafe gibi bir unsur girmez. Örneğin, Halaçça *qaşang q̄z* “güzel kız”. Farsçadan etkilenen diğer Türk dillerinde olduğu gibi Halaççada da Farsça tipi sıfat tamlaması yapıları tespit edilmiştir.

(131)

ū kâşvārça bi mārde bolānd vārattu.
 o ülke-BUL bir adam-İZF uzun var-EKF.GEÇ.3TK
 “O ülkede bir tane uzun boylu adam vardı”

(132)

bişyōriy māşīnlār çe qādr ke hişōrum
 bil-ŞİM-2TK araba-lar ne kadar ki iste-ŞİM-1TK
 bi māşīn-ā arzān alıyam
 araba-İZF ucuz al-İST-1TK

“Arabaların ne kadar olduğunu biliyor musun? Ucuz bir araba almak istiyorum.”

Kıral, İran’da konuşulan Azericede bazı yapıların çok kullanıldığını ifade eder. Bunun nedeni olarak bazı sıfat yapılarının orijinal dilde (B dili-Farsça) çok işlek olmasını gösterir. Örneğin *maxsus* “özellikle” sıfatının bu tür yapılarda çok kullanıldığını ifade eder. Azr. *ājl-e maxsus* “özel ājl” (2001, s. 46) İran Azericesindeki bu işlek durum Doerfer’in de belirttiği gibi Halaççada aynı şekilde görülür: *balu’x-i diyārçā varilar* “başka köye gidiyorlar” (Dorfer, 1988, s. 99).

Farsçada yıllar söylenirken sayısal ifade tamlama oluşturmaz. Bu durum Halaççada şöyle ifade edilir: *mān dār sal-ā hāzār ō sād ō çihilçe dunyāqa kâldim* “ben 1940’da dünyaya geldim”. Yılların söylenişi gibi sayısal ifadelerin aksine sıra sayılar, Farsçada sıfat

tamlamalarının niteleyen ögesi olurlar. *täbä-ye-ye sävvom* “ikinci kat”. Bu yapı Halaççaya da kopyalanmıştır:

(133)

Mohsän-e Tälhābi hām boça täbä-ye-ye dowwumça
 Mohsen-İZF Telhabi hem bu-BUL kat-İZF ikinci-BUL
 yüriōriy
 yaşa-ŞİM-3TK

“Mohsen Telhabi de burada ikinci katta yaşıyor.”

(134)

mān källattum bād kilās-e sävvomça dādām
 ben çocuk-EKF.GEÇ-1TK sonra sınıf-İZF üçüncü-BUL baba-1TK
 rāhmātkā vardu
 rahmet-YÖN git-GEÇ.3TK

“Çocuktum, sonra üçüncü sınıfta babam rahmet etti”

(135)

rüz-e ävväldä kârdim ke Tährānça xäyli
 gün-İZF evvel-AYR gör-GEÇ-1TK ki Tahrān-BUL çok
 kaşāng māşinlār vārrattu
 güzel araba-ÇK var-EKF.GEÇ.3TK

“İlk günden gördüm ki Tahrān’da çok güzel arabalar vardı”

Farsçada sıra sayı ifadeleriyle kurulu tamlama yapıları sıra sayı ifadesinin isimden önce kullanılmasıyla da kurulur. Bu tür yapılarda sıra sayı sözcüğü ve isim arasına herhangi bir izafe birimi gelmez. Örneğin *sävvomin dars* “üçüncü ders”. Bu tür yapılar Halaççaya da kopyalanmıştır. Halaççadaki *biyimçi ders* “birinci ders” yapısına daha uygun olan bu ifadeler yukarıdaki yapı kadar işlek değildir. Metinlerimizde sadece bir kez tanıklanmıştır.

(136)

ūça dowwomin māzrāça boyda hākārrättik
 ora-BUL ikinci tarla-BUL buğday ek-GNŞ-EKF.GEÇ-1ÇK

“İkinci tarlada buğday ekerdik.”

Farsçada izafe yapıları ikiden fazla unsur da alabilir. İzafe yapılarının unsurları Farsçada genel olarak yalın biçimdedir. Örneğin *dāneşcū-ye dāneşgāh-e Allameh* “Allameh üniversitesinin öğrencisi”. İkiden fazla ögeye sahip izafe yapıları Halaççada da görülür. Bu yapılar Farsçada olduğu gibi yalın haldedir.

(137)

şoyl-e dohtār-e Abdullah daq dārs irgātmāk ārti
iş-İZF kız-İZF Abdullah da ders öğretmek EKF-GEÇ.3TK
“Abdullah’ın kızının işi de ders öğretmekti.”

İzafe yapısı Farsçanın temel sözdizimsel özelliklerindendir. Bu yapının birimleri genel olarak Farsçadan yapılmış genel kopyalardır. Halaççada izafe yapılarında bazen izafeyi oluşturan birimlerin A dilinden yani Halaççadan seçildiği görülür. Örneğin, aşağıdaki yapının dört birimi vardır.

(138)

ägār sän hişōriy ū daq dārbārā-ye īʔimiz-iy
eger sen iste-ŞİM-2TK o da hakkında-İZF kendi-İYE.1ÇK-İLG
oynlariy sänä hāyir.
oyun-İYE.3ÇK-BEL sana söyle-GNŞ.3TK
“Eğer sen istiyorsan o da kendi oyunlarımız hakkında sana (bir şeyler) söyleyebilir.”

Aşağıdaki yapıda ise Halaççanın ve Farsçanın tamlama oluşturma özelliği birarada kullanılmıştır. *dār* (1.) + *maḡaze* (2.) + *hala* (3.) + *bala* (4.) birimlerinden oluşan yapının 1.-2. ve 3. öğeleri arasındaki ilişki Farsçanın tipolojisine uygunken 3. ve 4. birimler arasındaki ilişki A dilinin yani Halaççanın tipolojisine uygundur

(139)

hişōrrāttim ki dār māyazā-ye hālam-iy
iste-ŞİM-EKF.GEÇ-1TK ki ÖT mağaza-İZF hala-İYE.1TK-İLG
balasiy dār Tāhrān xānumqa libās alyam
çocuk-İYE.3TK ÖT Tahran eş-YÖN elbise al-İST-1TK
“Teyzemin oğlunun Tahran’daki mağazasında, hanıma elbise almak istiyordum”

4.1.3.3. -*LUK* birimi

Halaççadaki -*LUK* bağımlı biçimbirimi diğer Türk dillerinin birçoğunda olduğu gibi soyut sözcükler türetir. *uşāqlıxta* “çocukluktan”, *qarrūluq* “yaşlılık” gibi. Farsçada bu işlevi –*i* bağımlı biçimbirimi üstlenir. Örneğin *āzādī* “özgürlük” gibi. Halaççada -*LUK* biçimbirimi çok işlek kullanılmasına rağmen bu biçimbirimle birlikte bazen Farsçada soyut sözcükler türeten –*i* biçimbirimi karışık kopya biçiminde kullanılır.

(140)

ullariy bi dana sârgârmiluqlari vâratu
onlar-İLG bir tane hobi-İYE.3ÇK var-EKF.GEÇ.3TK
“Onların bir tane hobileri vardı

(141)

bucur zândâgiluq 'etōriyz boyda hākōriyz
Böyle yaşa-ŞİM-1ÇK buğday ek-ŞİM-1ÇK
yā arpa hākōriyz
ya da arpa ek-ŞİM-1ÇK
“Böyle yaşıyoruz, buğday ekıyoruz ya da arpa ekıyoruz.”

(142)

bī nāfâr āgâr ki rāfīyine hokkebaziluq 'etōr
bir kişi eğer ki dost-İYE.3TK-YÖN hilebazbalık et-ŞİM.3TK
kārāk hēçkim varmaya ūniy boş vurmaqqa
gerek hiç kimse git-OLZ-İST onu görmek-YÖN
“Bir kişi eğer arkadaşlarına hilebazca davranıyorsa hiç kimse onu görmeye gitmemelidir.”

4.1.4. Birleşik Cümlelerin Seçilmiş ve Karışık Kopyaları

4.1.4.1. İlgi Cümleleri

Bu cümle tipleri ad türü bir sözcük ve bu sözcüğün referansını sınırlayarak niteleyen bir yan cümleden oluşur (Comrie, 2017, s. 212). Lehmann’a göre farklı tipolojilere sahip diller söz konusu olsa bile genel olarak dünya dilleri üç aşamada ilgi cümlesi oluşturur.

1. Bağımlılaştırma (subordination) – adlaştırma (nominalization)

2. Anafora – boş alan oluşumu
3. Niteleme (attribution) / baş oluşumu (Lehmann 1986: 4)

İlgi cümlelerinin niteledikleri unsurlar dillere göre farklılık gösteririr. Comrie ve Keenan tarafından yapılan (1977: 66) ve adına *erişilebilirlik hiyerarşisine* (accessibility hierarchy) adını verdikleri işlev dizisi şu şekildedir:

SU (subject) > DO (direct object) > IO (indirect object) > OBL (oblique) > GEN (genitive)
> OCOMP (object of comparison)

Öznenin, bu diziye göre en kolay nitelenen işlev olduğu görülür. Farsça ve Latince gibi bazı diller bütün işlevleri nitelerken (Lehmann, 1986, s. 6), Malagasy dilinde ilgi cümleleri sadece özneleri niteler (Comrie, 2017, s. 231-232). Erkman-Akerson ve Özil'e göre ilgi cümleleri gereksiz olan tekrarları aza indirmek ve isimleri daha akıcı nitelemek için kullanılır. Böylelikle ilgi cümlelerinin iki başat görevi daraltma ve donatmadır (2015, s. 106). Örneğin Türkiye Türkçesi ilgi cümleleri genel olarak daraltma işlevine sahiptirler. Bitimli ve *ki* biçimbirimi ile kurulan ilgi cümleleri ise çoğunlukla donatma işlevindedir (bk. Göksel-Kerslake, 2005, s. 387-397).

İlgi cümlelerinin diğer önemli bir sözdizimsel özelliği de, bağlı oldukları üst cümleye göre konumlanmasıdır. Türk dillerinin sözdizimi yapısında *rectum-regens* (yönetilen-yöneten) kuralı söz konusudur, yani sözdizimsel anlamda bağımlı öge (yönetilen) bağlı olduğu üst ögenin (yöneten) önünde yer alır (Johanson, 1992, s. 254). Diğer bir deyişle genel olarak donatma işlevine sahip olan ilgi cümleleri öncüdürler (prepositive). Farsçanın yoğun etkisi görülmesine rağmen İran'daki Türk dillerinde genellikle ilgi cümleleri *rectum-regens* kuralına uyar, yani öncüllerdir.

Halaçça ilgi cümleleri açısından Türk dillerinin genel tipolojisinden farklılaşma eğilimindedir. *-an*, *-duk* gibi ilgi cümlesi kuran yapılar Halaççada genel olarak isimleşmiştir. *-miş* işaretleyicisinin ise oldukça kısıtlı bir yüklemleştirci işlevi vardır. Halaççada, Farsçanın yoğun etkisiyle temel sözdizimsel kuraldan sapmalar olduğu tespit edilmiştir. Halaççada, Farsçadan kopyalanan *ki ~ ke* (< Farsça *ke*) biçimbirimi ile kurulan ve sözdizimsel açıdan soncul olan, yani temel cümleden sonra gelen ilgi cümleleri vardır.

Genel Türkçenin aksine bu yapıda bir üst cümleye altasıralı olarak bağlanma söz konusudur.

Farsçada daraltılmış (restrictive) ilgi cümlelerinin temel yapısı *-i* işaretleyicisi ile sağlanır. *in mādādi ke āz u giriftām* “ondan aldığım kalem”. Halaçça ilgi cümleleri Farsçanın tipolojisine çok yakındır. Halaççada genel olarak kopyalanan *-i* işaretleyicisi Farsçadaki işleviyle kullanılır. Bu işaretleyici hem Halaçça sözcüklere hem de Farsçadan kopyalanmış sözcüklere eklenerek ilgi cümlelerinin temel yapısını sınırlar.

(143)

bö qarru ke Ezmendça yürürrätti bizkâ
 bu yaşlı ki Ezmend-BUL yaşa-GNŞ-EKF.GEÇ.3TK biz-YÖN
 matal hoqudu.
 masal oku-GEÇ.3TK

“Ezmend’de yaşayan bu yaşlı kadın dün bize masal okudu.

Farsçadan kopyalanmış Halaçça ilgi cümleleri, genel olarak cümlede *başın* (head) nasıl temsil edildiğini gösterir. Eger ilgi cümlesinin ilk *eyleyeni* (actant) ile *baş* eşgöndergesel ise öncül zamir (resumptive pronoun) genellikle cümlede boştur, kullanılmaz (bk. Kırıl, 1999).

(144)

bö tili ki män danışiyōm Hälâçläriy tili
 bu dil-BEL ki ben konuş-ŞİM-1TK Halaç-ÇK-İLG dil-İYE.3TK-BİL
 “Konuştuğum bu dil, Halaçların dilidir.”

(145)

bö qarru kişi ki bizkâ matal hâydu kâlmâciri
 bu yaşlı kişi ki biz-YÖN masal söyle-GEÇ.3TK gelinbacı-BİL
 “Bu yaşlı kadın ki bize masal söyledi gelinimizdir.”

Halaçça ilgi cümlelerinde eger temel yapı ilgi cümlesinin üçüncü eyleyenine gönderim yapıyorsa öncül zamirin kullanımı Farsçada olduğu gibi zorunludur.

(146)

bö bālāyi ki sän ūna şuqulat vīrdiy
 bu çocuk-BEL ki sen o-YÖN çikolata ver-GEÇ-2TK
 hālāmiy uyluru
 hala-İYE.2TK-İLG oğul-İYE.3TK-BİL
 “Senin çikolata verdiğin bu çocuk, halamın oğludur.”

4.1.4.2. Tümleç Yan Cümleleri

Temel yargının bütünleşmesini sağlayan bir yan cümce türüdür. Eylemi çekimli olan yan cümlelerde, aynı bir temel cümlede olduğu gibi zaman, görünüş, kip karşıtlıkları ve kişi ekleri eylemin üzerinde gösterilebilir; başka bir deyişle, bunlar tam donanımlı cümlelerdir. Bu tür cümlelerde öznenin hisleri, ifadeleri, düşünceleri vb. açıklanır. Bu yapılar Almancadaki “dass-Sätzen” (Inhaltssätzen) ile aynı işlevdedir (Kıral, 2001, s. 120). Bu yapılarda Halaçça eylemden sonra gelen *ki*, yan cümceyi temel cümleye bağlar, ilişki kurar. Bu tür yapılarda ana cümlelerin öznesi ile yan cümlelerin öznesi farklıdır.

(147)

bozorgbābām kārdi ki bo kidānār
 büyükbaba-İYE.1TK gör-GEÇ.3TK ki bu düğün-BİL
 “Büyükbabam düğün olduğunu gördü (anladı)”

(148)

mān fākrättim ki sän Estanbolça yaşōriy
 ben düşün-EKF.GEÇ-1TK ki sen İstanbul-BUL yaş-ŞİM-2.TK
 “Muhammed senin İstanbul’da yaşadığını düşündü.”

4.1.4.3. Dolaysız Aktarım Cümleleri

Dolaysız aktarma cümleleri, Halaççada genellikle Farsçanın etkisiyle *hāy-* + *kā/ki* yapısıyla ifade edilir. Bu tür yapılarda aktarılan cümle, Türkçenin gerek tarihsel dönem metinleri gerekse günümüz Türk dillerinde olduğu gibi ana cümlelerin nesnesi ya zarfı işlevinde kullanılabilir. Halaççada genel olarak dolaysız anlatım cümleleri temel cümlede nesne işlevinde kullanılır.

(149)

kāl-di Molla yāniya hāydi ki ū kişi
 gel-GEÇ.3TK Molla yan-İYE.3TK.YÖN söyle-GEÇ.3TK ki o kişi
 ki hāldi sāniy nāvānār
 ki öl-GEÇ.3TK sen-İLG torun-İYE.2TK-BİL
 “Molla yanına gelip ‘senin torunudur.’ dedi”

(150)

bībisi hāydi ke bībi mānim qīçima
 hala-İYE.3TK söyle-GEÇ.3TK ki hala ben-İLG k1ç-İYE.1TK-YÖN
 tikān batmış bōniy hipigāy
 diken bat-GEÇ bu-BEL çıkar-İST-2TK
 “Halasına ‘Hala benim k1çıma diken battı. Bunu çıkar.’ dedi.”

(151)

hāydu ki yu°qar
 söyle-GEÇ.3TK ki yok-BİL
 “‘yoktur’ dedi.”

(152)

hāydu ke mār mosafārām hişōm kālām
 söyle-GEÇ.3TK ki ben misafir-BİL iste-GNŞ-1TK gel-İST-1TK
 siziy yāniyzqā
 siz-İLG yan-İYE.2ÇK-YÖN
 “Dedi ki ben misafirim, sizin yanınıza gelmek istiyorum.”

4.1.4.4. Neden Cümleleri

Yapısında nedensellik birimleri bulunan ve kendilerinden sonra gelen temel ya da bir başka yan cümlelerin yapılış ve oluşundaki nedeni belirten, belirteç görevli cümlelerdir. *Patron evine gittiği için hesapları yaparken, yalnız kalmıştım.* cümlesinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde neden yan cümlesi kuran ulaçlar, genellikle ortaç eklerinden gelişme eklerle türetilir ve çoğu kez neden ilgeçlerine bağlanmış olarak kullanılır (-mek/-mesi için ulaçları bu kurala uymaz) (Aydın, 2004, s. 52). Bununla birlikte Türkiye Türkçesinde Farsçadan kopyalanmış *çünkü* (< Farsça *çonke*) birimi ile kurulmuş Hint-Avrupa dilleri tipolojisine uygun birleşik cümle türü de mevcuttur: *Dün okula gitmedim, çünkü hastaydım.*

Neden cümlelerindeki Farsça etkisi Halaççada yoğundur. Telhab Halaççasından derlediğimiz malzemede neden cümlelerinin tamamında Farsçadan kopyalanmış yapıların kullanıldığı tespit edilmiştir.

Farsça etkisinin söz konusu olduğu diğer dillerde olduğu gibi Halaçça yan cümlelerin kuruluşunda da Farsçadan kopyalanmış birimlerin kullanımı söz konusudur. Neden cümlelerinde *çon*, *çonke*, *vā'li çonke*, *vā'li çon*, *ki*, *zîrā* gibi kopyalar kullanılır. *çon* ~ *çonke* kopyasının Halaçça ve Türkçedeki kullanımı genellikle farklılık gösterir. Halaçça *çon* ~ *çonki* kullanımı Farsça orijinaliyle benzer şekilde öncüdür (prepositive). Bu birimlerden sonra gelen cümle ana cümlemin yüklemine oluşturur.

(153)

vā'li çon sän Tälhābqa kälidiy män xäyli xoşhālām
fakat çünkü sen Telhab-YÖN gel-GEÇ-2TK men çok mutlu-BİL
“Sen Telhab’a geldiğin için ben çok mutluyum.”

Halaççada neden cümlelerinin ifadesinde *ki* birimi de kullanılır. Ana cümledeki eylemin nedeni *ki* biriminden sonra gelen cümlede açıklanır.

(154)

män dāq xäyli xoşhāl olum ke nānā tili
ben de çok mutlu ol-1TK ki ana dil-İYE.3TK
hadru kâşvārça dāq hoqunur
ayrı ülke-BUL de oku-DÖN-GNŞ
“Anadilim başka ülkede de okunduğu için ben de çok mutlu oluyorum.”

(155)

biz dāq xäyli xoşbaxtaq ke sāniy vāra tâyārlık
biz de çok mutlu-BİL ki sen-İLG gibi değer-İSYE
rāfīyimiz vārar
arkadaş-İYE.3ÇK var-BİL
“Senin gibi bir arkadaşımız olduğu için biz de çok mutlu olduk.”

Yukarıdaki birimler kadar olmasa da *orda ki* yapısının da neden bildirmek için kullanıldığı görülür.

(156)

kālibilmāy çõn sāniy hāviy
 gel-YET-GNŞ.OLZ-2.TK çünkü sen-İLG ev-İYE.2TK
 yirāqtur
 uzak-BİL
 “Gelemezsin çünkü senin evin uzaktır.”

(157)

hoyruluq yap-rātti orda ki pūluy
 hırsızlık yap-ŞİM-EKF.GEÇ.3TK çünkü para-İYE.3TK
 yu°qqattu, fāmili dā yu°qqattu
 yok-EKF.GEÇ.3TK aile-İYE.3TK de yok-EKF.GEÇ.3TK
 “Parası ve ailesi olmadığı için hırsızlık yapıyordu.”

4.1.4.5. Zaman Cümleleri

Halaçça zaman cümlelerinde *ke*, *vaqti (ke/ki)*, *qabl āz inke*, *ba'd az inkā*, *tā*, *moqey (ki)* gibi Farsçadan kopyalanmış bağlayıcılar sıklıkla kullanılır. Bu birimlerle kurulan yan cümleler, bulundukları temel cümlenin yüklemiyle ifade edilen kılış ya da oluşu zaman açısından belirleyip sınırlarlar.

Halaççada sıklıkla kullanılan *ki* kopyasının farklı işlevleri vardır. Bu işlevlerden biri de zaman cümleleri kurmaktır. Farsçadan kopyalanan bu birimin kullanımı, İran'daki diğer Türk dillerinde olduğu gibi orijinal dildeki işlevine çok yakındır (bk. Kırıl, 2001, s. 122).

(158)

Tālhābça birsi ke rāhmātkā varmuş bōniy māsālān
 Telhab-BUL birisi ki rahmet-YÖN git-GEÇ bu-BEL mesela
 sibā yā ubirsi kün hātmōllar
 yarın ya da diğer gün göm-ŞİM.OLZ-3ÇK
 “Telhab'da birisi ölürse bunu mesela yarın ya da öbür gün gömerler.”

(159)

tābāstān ke kālir māzrāqa varratuq
 yaz ki gel-GNŞ.3TK tarla-YÖN git-EKF.GEÇ-1ÇK
 “Yaz geldiğinde tarlaya giderdik”

Yan cümle ile temel cümlede ifade edilen eylemlerin eşzamanlı yapıldığını vurgulamak için Telhab Halaççasında *vaxti* (*ke/ki*) birimi kullanılır. Bu birim Farsçadan kopyalanmıştır.

(160)

vaqti ki mǎn tāqribān ū'n bī'ş yāş vārrāttim
vakit ki ben tahminen on beş yaş var-EKF.GEÇ-1TK
bo işiy ürgāndim
bu iş-BEL öğren-GEÇ-1TK
“Bu işi öğrendimde, tahminen on ben yaşıyordum.”

(161)

şādīlār nāhār vāqti ke oldi bullar kāldīlār
iste-GEÇ-3ÇK öğle yemeği vakit ki ol-GEÇ bunlar gel-GEÇ-3ÇK
“İstediler, öğle yemeği vaktinde bunlar geldiler.”

Temel cümlede yapılan eylemin yan cümlede yapılandan daha önce yapıldığını ifade etmek için Farsçada da aynı işlevde kullanılan *qābl āz* (*inke*) yapısı kopyalanmıştır.

(162)

qābl āz inkā āzdāvaç i'ettim bō hāvçā
BAĞ evlilik et-GEÇ-1TK bo ev-BUL
zāndāgiluq i'etōrrāttik
yaşa-ŞİM-EKF.GEÇ.1ÇK
“Evlenmeden önce bu evde yaşadık”

Temel cümlede yapılan eylemin yan cümlede yapılandan sonra yapıldığını ifade etmek için ise Farsçada da aynı işlevde kullanılan *bād āz* (*inke*) yapısı kopyalanmıştır.

(163)

‘ākslāriy bād āz inkā u matal hāydu alyam.
foto-İYE.3ÇK BAĞ o masal söyle-3TK al-İST-1TK
“O masal okuduktan sonra fotoğraf alırım (çekerim)”

(164)

bād āz nāççä kini äşkây balasiy
 BAĞ birkaç gün-TAN eşek-İLG yavru-İYE.3TK
 helmişätti
 öl-GEÇ-EKF.GEÇ.3TK
 “Birkaç gün sonra eşeğin yavrusu ölmüştü.”

Halaçça zaman yan cümlelerinde, hem Farsça hem de Halaçça zaman ifadesinin bir arada kullanıldığı görülür. Örneğin aşağıdaki örnekte, yan cümle hem *bād āz* “-den sonra” hem de *sōy* “sonra” birimlerini alarak çift kodlanmıştır.

(165)

bād āz iç sāt sōy qolaqiy hiştiti
 BAĞ üç saat sonra kulak-İYE.3TK işit-GEÇ.3TK
 o kâzi kârdi
 ve göz-İYE.3TK gör-GEÇ.3TK
 “Üç saat sonra kulağı işitti ve gözü gördü.”

Halaççada, Farsçadan kopyalanan *tā* birimi zamansallık bildiren bir işaretleyici olarak da kullanılır. Bu birimin kullanıldığı yan cümle, temel cümlelerin “nereye kadar devam edeceğini” bildirmektedir (bkz. Aydemir, 2020: 72-73).

(166)

tā ke uniy kârdi nārāhāt olattı.
 BAĞ o-BEL gör-GEÇ rahatsız ol-EKF.GEÇ.3TK
 “Onu görene kadar mutsuzdu.”

Günlük konuşma dilinde Halaççada sıkça karşılaşılan *o mōqe ki*, *mōqey ki*, *mōqay ki*, *vaqti (ke/ki)* gibi işaretleyiciler eşzamanlı durumlar için kullanılır. Farsçadan kopyalanan bu yapı, İran’daki Azericede olduğu gibi hem genel kopya (6), hem de *o mōqe ki* ~ *(o) moqay* (< Fars. *moqei ki*) gibi karışık kopya (7) biçiminde görülür. Bu yapıda *o* morfemi, Farsa *-ī* yerine kullanılır (Kıral, 2001, s. 123-124). Bu yapının kurduğu yan cümle, temel cümleden genellikle önce kullanılır, yani öncüdür. Bununla birlikte yapının soncul olarak kullanıldığı örnekler de (8) tespit edilmiştir.

(167)

mōqay ki kâlin tūz o hikmäki epärätti,
 BAĞ gelin tuz ve ekmek-BEL öp-GNŞ-EKF.GEÇ.3TK
 tāmām'su hayl'örrätti.
 tamam-İYE.3TK-İYE.3TK ağla-ŞİM-EKF.GEÇ.3TK
 “Gelin tuz ve ekmeği öptüğü zaman hepsi ağlıyordu.”

(168)

o moqe ki şäörrättik hävkä varaq
 BAĞ iste-ŞİM-EKF.GEÇ-1ÇK ev-YÖN git-İST-1ÇK
 yayış yayörrätti
 yağmur yağ-ŞİM-EKF.GEÇ.3TK
 “Eve ulaşmak istediğimiz anda yağmur çok yağıyordu.”

4.1.4.6. Amaç Cümleleri

Yan cümlelerin içeriği temel cümledeki eylemin ne amaçla, niyetle yapıldığını ifade edebilir. Türk dillerinin tipolojisi ile Farsçanın tipolojisi bu tür cümlelerde farklılık gösterir. Örneğin Türkiye Türkçesinde amaç cümleleri genellikle fiilimsi eklerinden sonra gelen neden ilgeçlerine bağlanmış olarak ifade edilir. Örneğin TTü. *Okula gitmek için erken uyandı*. Bununla birlikte emir yapılarından sonra gelen *diye* biçimbirimiyle kurulan yapılar da amaç cümlesi ifade edebilir (Kıral, 2001, s. 126). Örneğin TTü. *Annesi onu bağışlasın diye çiçek aldı*.

Farsçada amaç cümleleri, *ki/ke* ve *tā* biçimbirimleri ile birlikte yükleme istek işaretleyicisinin eklenmesiyle oluşur. Halaçça, amaç cümlelerinin oluşumunda Türk dillerinin tipolojisinden uzaklaşmıştır (bk. Aydemir, 2020, s. 405-414; Bosnalı, 2010, s. 77). Amaç cümleleri Türk dilleri tipolojisine uygun olarak yükleme eklenen istek işaretleyicisinin yanısıra, Farsçadan yapısal kopyalamalarla ifade edilir. Diğer Halaç ağızlarında olduğu gibi Telhab Halaççası amaç cümlelerinde *ki* ve *tā* biçimbirimleriyle birlikte yükleme, istek kipi işaretleyicisinin kullanılması çok yaygındır.

(169)

mān Eraqqa vardum ki uça yoryān tikām
 ben Erak-YÖN git-GEÇ-1TK ki o-BUL yorgan dik-İST-1TK
 “Yorgan dikmek için Erak’a gittim.”

(170)

bī nafar fāmīlida ilçilikkā yu'llar ki
 bir kişi aile-İYE.3TK-AYR elçi-YÖN yol-ÇK ki
 qīziy fāmīliqa sohbāt 'etgāy
 kız-İLG aile-İYE.3TK-YÖN sohbet et-İST-3TK

“Kızın ailesiyle sohbet etsin diye ailesinden bir kişiyi görücüye gönderir.”

4.1.4.7. Koşul Cümleleri

Koşullu ifadeler, mantıkta “iki önerme, protasis (p) ve apodosis (q) arasındaki ilişki” olarak tanımlanır (Comrie, 1986). Koşullu yapılar, bir ana cümle ve bu ana cümleye bağlanmış bir belirteç yan cümlesi içeren karmaşık bir yapı biçiminde tanımlanmaktadır. Diller koşullu yapı oluşturmak için pek çok farklı yapısal araç kullanmaktadırlar. Halaççada koşul ifadeleri genellikle yan cümle eyleminin sonuna -sa biçimbiriminin eklenmesiyle oluşur.

(171)

yağuş kâlsā torpaq havul olur
 yağmur gel-ŞRT toprak iyi ol-GNŞ.3TK

“Yağmur yağsa toprak iyi olur.”

Bununla birlikte Farsça koşul cümle tipolojisi Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibi (bk. Bulut, 2009, s. 64-75; Menz, 2009, s. 186-187) Halaçça üzerinde de etkilidir. Farsçada geçmiş zaman temelli olmayan gerçek koşullar *agar* birimiyle oluşturulur.

Fars.

agar kāsñī talx ast, az būstān ast
 eğer marul acı BİL, ÖT bostan BİL
 “Eğer beyaz hindiba acıysa, bostandan gelmiştir.”

(Bulut, 2009, s. 65)

Bu tip gerçek koşul cümleleri Farsçaya da kopyalanmıştır. Bu tür cümleler Halaççada da *agar* birimi ve geçmiş zaman almayan yüklemelerden oluşur.

(172)

ägär mǎṣīniy vār, pūluy dāq vārar
 eğer araba-İYE.3TK var, para-İYE.3TK de var-BİL
 “Eğer arabası varsa parası da vardır.”

Farsça gerçek koşul cümleleri, *agar* ve geçmiş zaman alan yüklemelerden de oluşabilir. Bu tür ifadeler Halaççaya da model olmuştur.

(173)

ägär äzdāvāç hişörrätti nānā
 eğer evlenmek iste-ŞİM-EKF.GEÇ.3TK anne
 o dādāsiy qızıy hişörrätti
 ve baba-İYE.3TK kızı-BEL iste-ŞİM-EKF.GEÇ.3TK
 “Evlenmek isterse anne ve babası kızı istiyordu.”

İstek biçimbirimi –GA ile ifade edilen koşul cümleleri de Halaççada çok yaygındır. Bu tür ifadeler de Farsçanın etkisiyle ortaya çıkan ifade türleridir.

(174)

bo kin şansi olay yılqimizi kār-ir-sāy
 bu gün şans-İYE.2TK ol-İST-2 sürü-İYE.1ÇK-BEL gör-GNŞ-2TK
 “Bugün şansın varsa, sürümüzü görürsün.”

Halaçça koşul cümleleri sözlüksel işaretleyicilerle de ifade edilebilir. Kayıtlarımızda, iki örnekte *hār kim*, bir örnekte *hār nā* yapısının koşul cümlelerinde kullanıldığı görülmüştür. Sözlüksel işaretleyiciler ile kurulan bu koşul yapıları da Farsçanın etkisiyle gelişmiştir.

(175)

hār kim tiezi vardu dāmça turıyulu kuşlariy körür
 her kim erken git-GEÇ.3TK dam-BUL duran kuş-ÇK-BEL gör-GNŞ.3TK
 “Her kim erken giderse, damda duran kuşları görür.”

(176)

hār nā kārüngili olur hirāq olmaz
 her ne görünür ol-GNŞ.3TK uzak ol-GNŞ.OLZ

"Her ne görünür olursa, uzak olmaz."

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

İran coğrafyasında yüzyıllardır yaşayan Halaçlar ve dilleri, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimsel çalışmaların ilgi odağı haline gelmiştir. Save, Hemedan ve Kum şehirleri arasındaki irili ufaklı onlarca köyde yaşayan bu halk ayırt edici özelliklere sahip bir Türk dilini konuşmaktadır. Sosyal ve kültürel özellikler açısından İran'daki diğer Türk halklarına benzeyen Halaçlar, konuştukları dil açısından –her ne kadar uzun yıllar Kuzey İran'da yaşayan Oğuz Türklerine benzetilseler de- Oğuzlardan farklılaşırlar.

Yüzyıllarca kırsal bir bölgede görece izole bir şekilde yaşamını sürdüren bu halk coğrafyanın da etkisiyle dillerini bugüne kadar korumuşlardır. Bununla birlikte son elli yıl içerisinde İran coğrafyasında gerçekleşen sosyo-kültürel değişimlerle birlikte Halaçça konuşurlarının azaldığı tespit edilmiştir. Doerfer'in öncülüğünü yaptığı Göttingen Türkoloji ekibinin verilerine göre Halaçça 60 köyde konuşuluyordu. Günümüzde Halaççanın konuşulduğu köy sayısı 35-40 aralığındadır.

Nüfus verilerine göre Telhab, Halaçların en kalabalık olduğu köydür. Bölge halkıyla yapılan görüşmelerde bu bölgeye daha önce herhangi bir araştırma grubunun gelmediği tespit edilmiştir. Göttingen Türkoloji ekibi Telhab'dan anadili konuşurlarıyla görüşme imkanı bulsalar da bu köye gitmemişlerdir.

Konuşur sayısı açısından Telhab'ın diğer Halaç köylerine göre daha iyi bir seviyede olduğu tespit edilmiştir. Köy alanında, okul bahçesinde, pazar alanında yapılan gözlemlerde Farsça ile birlikte Halaççanın da kullanıldığı görülmüştür. Bununla birlikte Halaççanın işlevi köyde her geçen gün azalmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında bireysel ve toplumsal faktörler etkili olmuştur.

Dilin işlev alanının geniş olması kuşkusuz dilin devamlılığını sağlayan en önemli unsurdur. Telhab Halaççasının kullanım alanı her geçen daralmaktadır. Bunun temel nedeni İran'da resmi dilin sadece Farsça olması ve diğer dillerin işlevlerinin geliştirilmemesidir. Katılımcılardan elde edilen kayıtlara göre merkezden uzak bir köy olan Telhab'da kısa bir süre önceye kadar yaşamın her alanında Halaçça sıklıkla kullanılırken sosyo-ekonomik nedenlerle köy ve şehir arasındaki kopukluk, göçler vs. etkenlerle ortadan kalkmış ve Halaççanın işlevi giderek azalmıştır. Köyün sosyalleşme

alanı olan köy meydanlarında, mezarlıklarda vs. Halaçça duyulsa da her geçen gün bu durum gerilemektedir. Köy yaşamında da Farsçanın kullanımı yaygınlaşmaktadır

İran’da yayınlar genellikle tek resmi dili olan Farsça ile yapılmaktadır. Anayasal düzende yerel dillere özgürlük verilmesine rağmen bu dillerin işlevlerinin geliştirilmesi için herhangi bir teşvik yapılmamış ve dillerin yavaş yavaş yok olmasının önü açılmıştır. Telhab Halaççası için de aynı durum söz konusudur. Sadece son yıllarda internet ortamında Halaçça ile ilgili bilgilendirici paylaşımlar yapılmaktadır. Fakat bu girişimler genellikle bireysel çabalaradır.

İran’da, Farsça dışında, konuşurların ana dilleriyle üretim yaptıkları özel bir alfabe yoktur. Bireysel çabalarla yapılan çalışmalarda Arap alfabesi ya da Latin alfabesi kullanılmaktadır. Ortaya konan ürünler de genellikle dil öğretimine yönelik değildir. Ali Asgar Cemrasi ve Abdullah Vaşgani özel Halaçça çalışmalar yapmaktadırlar. Halaççanın diğer varyantlarında olduğu gibi Telhab Halaççasında da dilin öğrenimine yönelik yazılı materyallerin yok denecek kadar az olması Telhab Halaççasının öğretilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasını olumsuz yönde etkilemiştir.

Kırsal alanda yaşayan Halaçlar eğitim ve iş olanakları nedeniyle büyük şehirlere göç etmektedir. Tahran’da yapılan görüşmelerde Telhab Halaçları arasında Halaççanın neredeyse hiçbir işlevinin kalmadığı tespit edilmiştir. İran toplumunda Farsça dışında herhangi bir dilin öğretilip işlevlerinin yaygınlaştırılmaması nedeniyle göç ve kentleşme Halaççayı olumsuz şekilde etkilemiştir.

İran’da, prestijli Fars kültürü, çoğu zaman diğer kültürler üzerinde baskı kurmaktadır. Günümüzde gençlerin gündelik yaşamda Farsçayı tercih etmeleri bunun bir göstergesidir. Telhab Halaçlarının anadillerine karşı oldukça kuvvetli bir dil bilincine sahip oldukları söylenemez. Halaç dili, Farsça karşısında alt kimliğin ifade biçimi sayılır. Telhablı genç Halaçlar, Farsça öğrenmenin daha yararlı olduğunu düşünmektedir. İşlevleri gittikçe azalan Halaçça bu durumdan önemli ölçüde etkilenmektedir.

Bununla birlikte, Telhab Halaçları geleneksel geniş aile yapısına sahiptir. Geniş bir aileye sahip olma ve Halaç ailelerin iş birliği içinde yaşamaları Halaççanın edinilmesini kolaylaştırmakta ve geleceğini (en azından yakın bir gelecekte) bir ölçüde koruma altına almaktadır. Halaçça ile başlayan dil edinim süreci çocuk yaşlarda Halaçça ve Farsça öğrenmekle devam etmektedir.

Telhab'da Halaçlar ve Farslar dışında Oğuzca bir varyant konuşan Türkler de vardır. Bu nedenle bu köyde Halaçça-Farsça-Türkçe dil etkileşiminin yoğun olduğu gözlenmiştir. Günlük yaşamda konuşurların bu köyde Halaççadan Farsçaya, Farsçadan Türkçeye ya da Türkçeden Halaççaya kod değiştirdiği (code swicthing) görülmüştür.

En basit anlamıyla, dil ilişkisi, aynı anda aynı yerde birden fazla dilin konuşulduğu durumda gerçekleşir. Batı dilleri üzerine birçok araştırma yapılmasına rağmen, hem alıcı hem verici konumunda, İran, Moğol ve Slav dilleriyle yoğun ilişkide olan Türk dilleri merkezli çalışmalar yeterince yapılmamıştır. Lars Johanson, Türk dillerinden yola çıkarak diller arasındaki ilişkilerin araştırılmasında kullanılabilecek bir model geliştirmiştir. Bu modele göre, herhangi iki dilin etkileşimde bulunduğu, sosyal olarak baskın dilden (B), sosyal olarak zayıf olan dile (A) dilin her boyutundan unsurlar kopyalanır. Kopyalanan unsurlar alıcı dilin koduna uyarlanır. Bu unsurların alıcı dilin sistemine uygun hale gelmeleri belirli süreçlere bağlıdır. Bu süreç içerisinde alıcı dilini sistemine uymayan gereksiz ses, biçim ve sözdizimsel özellikler bırakılır, alıcı dilin sistemine uyum için gerekli olan eklemeler yapılır.

Dil ilişkilerinde tipolojik yakınlık kopyalamayı kolaylaştırmaktadır, çünkü sürecin kendisi, diller arası eşdeğerliliğin tespitine dayanıyor. Sesbilgisi, biçimbilimi, anlambilim ve sözdiziminde, yakın A karşılıklarına sahip görünen B unsurlarının tercihen kopyalandıkları sık sık gözlemlenmektedir. Türk dilleri ve İranî diller yüzyıllar boyunca etkileşim içerisinde olmuşlardır. Özellikle Oğuz dilleri ve Farsça arasındaki ilişki tipolojik yakınlaşmayı doğurmuştur. Bununla birlikte Halaçça ve Farsça arasında genel anlamda tipolojik farklılıklar çok fazladır. Bu durum yapısal olarak kopyalamaları olumsuz yönde etkilemiştir.

Yüzyıllar boyunca Farsça ile Halaçça arasındaki asimetric ilişki nedeniyle Halaçça Farsçadan dilin her boyutunda kopyalamalar yapmıştır. Telhab Halaççaları arasında yapılan kayıtlarda Farsçanın ses dizgesinin Halaçça üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Halaçça, Farsçanın ses dizgesine eğilim göstermiştir. Farsçanın çekici olan seslerini kullanmaya devam ederken bünyesinde koruduğu çekici olmayan sesleri (/ö/, /ü/, /ı/) değiştirme eğilimine girmiştir. Farsçanın etkisiyle /ö/ / /ü/ > /ä/ / /i/ sesleri arasında sporadik bir değişim söz konusu olmuştur. Buna rağmen ses uyumunun birçok durumda korunduğu da tespit edilmiştir.

Halaççadaki Farsça kopyaların çoğu, bağımsız biçimbirimlerdir. Bağımsız biçimbirimler arasında anlamlı birimler en çok kopyalanan yapılardır. Temel söz varlığını oluşturan adlar ve sıfatlar arasında bitişkenliğin ileri derecede olmadığı iki veya üç heceli somut anlamlı birimler daha çok tercih edilmiştir. Örneğin, THal. *lāšgār* “asker” (<Fars. *laškar*), THal. *guldān* “vazo”. Farsça soyut birimler de Halaççaya kopyalanmıştır. Örneğin *hoşsulasuz* “sabırsız” (< Fars. *housala*), THal. *gamgīn* “üzgün” (< Fars. *gamgīn*).

İşlevli bağımsız biçimbirimler arasında yer alan ve görece kolay kopyalanan bağlaçların da Telhab Halaççasına genel kopyalandığı tespit edilmiştir. Kendisinden sonra gelen bitimli cümleyi kendisinden önce gelen bitimli cümleye sebep işlevinde bağlayan *çon*, *çonke* bağlacı, hem öbekleri hem de cümleleri birbirine bağlayan *yā* bağlacı, bitimli cümleleri başka bitimli cümleleler bağlarken “zıtlık ve uyarı” işlevlerinde kullanılan *vālī* bağlacı Telhab Halaççasında sıklıkla kullanılan genel kopyalardır. Bundan başka iki ana cümleyi ve öbekleri birbirine bağlama işlevinde kullanılan *o* bağlacı Telhab Halaççasına kopyalanmıştır.

Basit bağımlı biçimbirimler, bağımsız biçimbirimlere göre görece daha zor kopyalanan yapılar arasında yer alır. Farsçada karşılaştırma yapıları ifade edilirken *-tā* ve *-tārin* gibi bağımlı biçimbirimler kullanılır. Farsçanın yoğun etkisi sonucunda Farsçanın karşılaştırma kalıplarının Telhab Halaççasına genel kopyalandığı tespit edilmiştir.

Bir kavramın, duygunun ya da hareketin göstergesi biçimsel olarak karmaşık bir yapıya sahip olabilir. Yapılarında izafe bulunan bu karmaşık birimler, Farsçanın yoğun etkisi altındaki Telhab Halaççasına kopyalanmıştır: *‘eyd-e nowruz* “nevruz bayramı”. Telhab Halaççasında karmaşık sözcüksel kopyaların yanında karmaşık dilbilgisel kopyalar da mevcuttur. Dilbilgisel bir birim olan *dār* , Telhab Halaççasında sözcükselleşmiş *dār bare* “hakkında” ve *dār morād* “hakkında” yapılarında kullanılır. Bu sözcükselleşmiş birimler, izafe yapılarının ilk ögeleri olurlar. Yine, *āz* kullanım alanı geniş bir dilbilgisel birimdir. Bu birim, Farsçanın kalıplaşmış *bā’d az inke* ve *qābl az inke* bazı yapılarında kullanılır. Bu karmaşık dilbilgisel yapılar Telhab Halaççasında sıklıkla kullanılmamakla birlikte genel kopyalanmıştır.

Anlam kopyaları genel kopyalar gibi kolaylıkla fark edilebilen yapılar değildir. Bu birimler örtülü bir görünüme sahiptir. Halaççadaki Farsça seçilmiş kopyalar incelendiğinde bazı fiillerin anlam içeriklerinin Halaççaya sıklıkla kopyalandığı görülür.

Bu fiillerin başında *zādān* “vurmak” fiili gelmektedir. Bu fiille kurulan yapıların anlamsal özelliklerinin diğer Halaç varyantlarında olduğu gibi Telhab Halaççasına da kopyalandığı şu örneklerde görülebilir: THal. *hot vur-* “yakmak” < Fars. *āteş zadan* “yakmak”, THal. *şoxm vur-* “tarla sürmek” < Fars. *şoxm zadan* “tarla sürmek”

Halaççada iyelik yükleme ifadelerinde, var/yok birimleri yüklem işlevindeyken iyelik işaretleyicisi ile kullanılmaz. Farsçanın yoğun etkisi bu ifadelerin de yapısını değiştirmiştir. Farsça var/yok ifadelerinde cümlelerin sonunda kullanılan *dāšten* fiilinin etkisiyle Halaççada da *hat yu^oq-um* “atım yok” gibi Farsça tipi yapılar ortaya çıkmıştır.

Kipliğin anlambilimsel çatı ulamları zorunluluk, olasılık ve istektir. Bu ulamlar dillerde değişik işaretleyicilerle ifade edilmektedir. Telhab Halaççasında bu yapılar Farsçanın tipolojisine eğilim göstermiştir. Telhab Halaççasında, *hişā-* ve *şā-* “istemek” anlamındaki fiiller genellikle istek bağımlı biçimbirimiyle (optative) çekimlenmiş bir fiille birlikte kullanılır. Bu kullanım Farsçanın etkisiyle oluşmuştur. Telhab Halaççasında gereklilik ifadesi herhangi bir ek almayan *kārāk* biçimbirimi ve istek birimi (optative) almış çekimli bir fiille oluşturulur. Gereklilik kipliğinin bu şekilde ifade biçimi Farsçadan seçilerek kopyalanmıştır. Bununla birlikte Farsçada gereklilik ifadesi için kullanılan *bāyād* biçimbirimi dil ilişkilerinin yoğunluğu nedeniyle Halaççaya genel olarak da kopyalanmıştır.

Genel ve seçilmiş kopyalar gibi karışık kopyaların da Telhab Halaççasında mevcut olduğu tespit edilmiştir. Farsça *tasmim giriftan* “karar kılmak, karar vermek”(> THal. *tāsmim tut-*), *tark kardan* “terk etmek”(> THal. *tārk şā-*), *yād avardan* “hatırlamak” (> THal. *yād vār-*), *zang zadan* “telefon etmek” (> THal. *zāng vur-*) vb. birleşik fiillerin Halaççaya karışık kopyalandığı görülür.

Farsça sıfat tamlamaları isim ve sıfat türündeki sözcüklerin arasına giren izafe yapılarıyla oluşturulur. Bu yönüyle Farsça sıfat tamlamasındaki öğelerin dizilişi ile Türkçe tipi sıfat tamlamalarındaki öge dizilişi birbirinden farklıdır. Farsçadan etkilenen diğer Türk dillerinde olduğu gibi Farsça izafe yapılarıyla oluşturulan bu tamlama yapıları Telhab Halaççasına karışık kopyalanmıştır.

Halaççadaki *-lUK* bağımlı biçimbirimi diğer Türk dillerinin birçoğunda olduğu gibi soyut sözcükler türetir. Farsçada bu işlevi *-i* bağımlı biçimbirimi üstlenir. Halaççada *-lUK*

biçimbirimi çok işlek kullanılmasına rağmen bu biçimbirimle birlikte bazen Farsçada soyut sözcükler türeten –i biçimbirimi karışık kopya biçiminde kullanılır:

Farsça birleşik cümle yapılarının Halaççaya seçilmiş ya da karışık kopya biçiminde kopyalandığı görülür. Halaçça ilgi cümleleri açısından Türk dillerinin genel tipolojisinden farklılaşma eğimindedir. Halaççada, Farsçanın yoğun etkisiyle temel sözdizimsel kuraldan sapmalar olduğu tespit edilmiştir. Halaççada, karışık kopya *ki ~ ke* (< Farsça *ke*) biçimbirimi ile kurulan ve sözdizimsel açıdan soncul olan, yani temel cümleden sonra gelen ilgi cümleleri vardır.

Eylem yan cümleleri, ana cümlede ifade edilen eylemin durumunu, amacını, nedeni vs. belirten yapılardır. Bu tür yan cümlelerin zaman, neden, sonuç, amaç gibi anlamsal içeriği vardır. Halaççada bu tür ifadeler daha çok Farsçadan kopyalanan yapılarla oluşturulur.

Sonuç olarak, Halaçça konuşurları her geçen gün azalmaktadır. Diğer Halaç köyleriyle karşılaştırıldığında Halaç konuşur sayısının görece çok olduğu Telhab'da Halaççanın işlevi her geçen gün azalmaktadır. Ali Asgar Cemrasi gibi araştırmacıların kişisel çabalarına rağmen bu konuda umutlu bir tablo çizilememektedir. Alan araştırmasına dayanan bu çalışma sonucunda Telhab Halaççasının sesbilimsel, biçimbilimsel ve sözdizimsel özelliklerinin Farsçanın yoğun etkisi altında olduğu görülmektedir.

METİNLER

1. Metin

K1: hottuz säkkiz yāş vārum. mān dāq šāyōm dārbāre-ye xānāvādā-ye īʿzim sizkā hāyyam. mānim ākki bācum o ākki lālam vārrattu. āmmā mānim bidik lālam rāhmātkā vardu. ūniy iç kāliy vārar. xudā saqlata ālān tāmāmusiy yaşōr. sān ū suwi ki kārđin hāvlāriy ūniy yāniça... hā bil'oriy āz zāmīn-e Tālxāb suw kālir. çon suwi tālx olur qādim zāmān hāymuşallar Tālxāb. bō baluqqa hāymuşallar Tālxāb. hā ūllariy hāviy o suw yāniça. lālamiy kiçiktārin kāliy ki mādrāsākā varōr. fikr ʿetōm ki kilās-e dowwominçe yā sāvvominçe. ‘āks-e kāllāriy bāyād sizkā yuʿllāyām. bidik kāllāriy tīʿmi bist o du yā bist o yāk yāşlariy vārar. vayte ki lālam rāhmātkā vardu lālamiy kāllāriykā dāq mānim dādām kōmāk ʿetti... hā mān Qomqa varduqı işlārāttim tā şām tā. bād lālamiy bidik kāli mānā hāydu " kākşki mān sāndilā varsattum. çon mān bāyād Tālxābça işlāmāgām bāyād Qomça işlāgām” mān hāydum xāyli xōb, sibā yākā varax Qomqa. tīʿmi ū Qomça işlōr. sal-e gozāştā toyi olmuş. xānumiy xālāç dayar ha! xānumiy xānāvādāsiy dāq dār rustā-ye Aştiyān zindāgāniluq ʿetōr, mārđi nābāyād hāmişā xānumiy dādāsiy hāv'kā kālsā āmmā hāmişā īʿziy nānāsiy ziyārāt ʿetōr. bācularum dāq Tālxābça zindāgāniluq ʿetōllar, hāvlāriy hırāq dayar. ū mānim kiçik lālam ki ātu Rezā'ri munda ākki yil ilgar Qomqa vardu o bād holundu. hā mānim fāmīlim munayı... bil'oriy şuyı-e mārđum-e Xālāç xāyli çātinār? biz kāllattuq, boyda hākārāttik, arpa hākārāttik. māsālān bō māzrāça arpa vārrattu o ūça dowwomin māzrāça boyda hākārāttik. xāyli çātin ārti. īʿzim xāyli qorqarrattim... çon dār māzrā zārıluq gilānlar vārrattu, qorqarrāttim gilān māniy vurıya. yılq otlaturrattuk, sīt sayarrattuq. māşinimiz yuʿqattu, tāviliçe hatlarumuz vārrattu. hatla māzraqa varrattuq o tā şām olduqı kāllāttik... sān rah-e Ezmend taylariy kārđin, māzrālariy kārđin ūça xāyli işlāttik, bozorgbābam ki rāhmātkā varmuş ūniy hizim baylariy vārrattu o biz varrattuq ūra hizimlāri yıyarattuq. xāyli çātin işşātti ha!... baluqça zindāgāniluq ʿetōriy o zābān-e hālāci o farisi bilōmuz. bō zābāniy ki mān dānişiyōm xālāç tiliri. çon baluqça xāyli tork vārar bā'lı torki dāq kāmı bilōmuz. ūllar dāq xālāci fāhm ʿetōllar āmmā dānişābilmōllar ki. xōb, bizim kāllārimiz xālāci bilmōr, kolli birbirkā farisi hāyor. bā'lı imqān vārar ki fāhm ʿetsālār āmmā hāyābilmōllar. hā mān dāq ālān xāyli xālāci zād fārāmuşşāttim. āmmā māsālān mānim bībim xāyli havul xālāci dānişābilōr. āgār sān hişōriy ū dārbārā-ye īʿzimizi o yinlariy sānā hāyir. ābām dāq xāyli o yin o matal bilirrātti, rāhmātkā vardu. mān

kāllattum bād fikr ʾetōm ki kālās-e sāvvomça ābām rāhmātkā vardu. ū bizkā xəyli xālāci matal hoquratti... bāʾlī xālāci matal yādumça vārum āmmā bībim xəyli matal bilʾōr. kārāk ū sənā kōmək ʾetyāy. biz kāllattuq ūniy tunoriy vārrattu... āz dār-e mādrāsādā hünārrättik ʔ tunorda hikmāk alirrattuq. hā bībim bizkā xəyli kōmək ʾetti. xudā saqlata. mən soray alyam ū hər nā zād hāyir kārāk berā-ye zābān-e xālāci ʔ berā-ye tʔ zābt ātyām...

K2: mən āz in kātāb Kārbālā şāʾriy hoqurrättim ha! Kārbālā bilʾōriy nāsār? mäsälān mārāsīm-e Kārbālā vārumuz. muharrām hāyiça āgār āyā-ye Hāsān sən kālsān Kārbālā mārāsīmiy ācrā ʾetōriyz... xālāci ketāb yuʔqumuz ha! sal-e gozāştā vayte ki Şirāzqa vardum dār Şirāz bī rāfīyim vārrattu ʔ ūniy ātu ʾAliyitti. Qaşqayitti. mənā bi ketāb kārşätti. ketābiy vaqtum hāydum bʔ nāsār? buniy hoqʔbilmōm ki. ū hāydu ki bʔ dār zābān-e Qaşqayī bī şāʾr ketābār. in kātāb dār Tāhrān çap ʾetmişşāllār ʔ bācusu Aliʾkā vīʾrmiş. şoyl-e bācu-ye ū dārs ırgātmākkāmiş ha! xəyli ketāblariy vārrattu dār zābān-e Torkī yā Qaşqayī. mäsälān dār zābān-e Torkī yā Qaşqayī vārar āmmā zābān-e Xālāci ketāb yuʔqumuz. hā ālān bilʾōriz çon sən hāydun ketāb-e āyā-ye Cāmṛāsī vārar, ketāb-e āyā-ye Vaşgānī vārar. āyā-ye Vaşgānī tälāgramça kārmişättim. āyā-ye Vaşgānī bizkā hēç kālmāz, kārmedik... hadru... mäsälān Muḥammād-e Tālxābī vārar. Muḥammād-e Tālxābī hām Cāmṛāsī şāʾrlariy hoqumuş ʔ hām ʾezziy şāʾr yazmuş. āmmā mäsälān Qaşqay tilidā artuq dayar. mən ālān xəyli xoşhālām ki xālāç tili hadʔru kəşvārça dāç hoqunur. kārāk biz dāç kōmək ʾetkāy... K1: sən mändā sārgüzāşt soray aldun. hişōm bī sārgozāşt hāyḡam. vayte ki kāllattum bābānlariy baluqlariy tāmāmisu ātlaru bilirättik. āmmā varabilmāzzättik ki. mäsälān sāgārcoq, mäsälān Ezmend, mäsälān Fārmāhin, āmmā māşinimiz yuʔqarti ki, āgār mäsälān hişōriy ū baluqlariy kārşān bāyād māşin satun alyay ha. biz kāllattuq ʔ tā şām tā hər yirçā tolyannurrattuq. bī kin biyābānça tolyannurattuq rāfīylār vārrattu. rāfīyim bī dāna gilān kārđi. gilānqa vurdu ʔ tizdi vardu. mən gilān yāniça ārtim. mən xəyli qorqarattim çon gilān ḡelmādük ārti. kāllattum ha! çon gilān mənā vaqarrattu xəyli qorqaqan olmuşättim. yā bī hāy yā ākki hāy hāyʔbilmāzzättim. dʔkturqa dāç varduq āmmā hāyʔbilmāzzättim. bād hāydum...

1. Metin Çeviri

otuz sekiz yaşımdayım. Ben de size kendi ailem hakkımda konuşmak istiyorum. Benim iki kız kardeşim ve iki erkek kardeşim vardı. Ama benim büyük erkek kardeşim vefat etti. Onun üç çocuğu var. Allah korusun şimdi hepsi yaşıyor. Evleri o gördüğün suyun yanında. Evet biliyorsun Telhab'ın zemininden su gelir. Suyu acı olduğu için eski dönemlerde (ona) Telhab demişler. Bu köye Telhab demişler. Evet onların evi o suyun yanında. Kardeşimin en küçük çocuğu okula gidiyor. İkinci ya da üçüncü sınıfta olduğunu düşünüyorum. Çocukların fotolarını size yollamalıyım. Büyük çocuklar da şimdi yirmi bir ya da yirmi iki yaşındalar. Erkek kardeşim öldüğünde kardeşimin çocuklarına babam yardım etti. Evet, Kum'a gittiğimde akşama kadar çalışıyordum. Sonra kardeşimin büyük çocuğu bana dedi ki "keşke ben de seninle gelseydim. Çünkü ben Telhab'da çalışmamalıyım, Kum'da çalışmalıyım". Ben "çok iyi, yarın gel Kum'a gidelim" dedim. O şu an Kum'da çalışıyor. Geçen yıl evlendi, eşi Halaç değil. Eşinin ailesi de Aştiyan'ın bir köyünde yaşıyor. Bir kişi eşinin babasının evine sürekli gitmemeli ama kendi annesini sürekli ziyaret ediyor. Kız kardeşlerim de Telhab'da yaşıyor, evleri uzak değil. Benim Ali adındaki küçük erkek kardeşim, bundan iki yıl önce Kum'a gitti ve sonra geri döndü. Benim ailem bu şekilde...

Halaç halkının işi çok zordur, biliyor musun? Biz çocuktuk, buğday ekerdik, arpa ekerdik. Mesela bu tarlada arpa vardı ve orada ikinci tarlada buğday ekerdik. Çok zordu. Çok korkardım çünkü tarlada yılanlar vardı, yılanın beni sokmasından korkardım. Sığır otlatırdık, süt sağardık. Arabamız yoktu. Ahırda atlarımız vardı. Atla tarlaya giderdik, akşam olduğunda gelirdik... Sen Ezmend yolunda dağları tarlaları gördün, orada çok çalışırdık. Vefat eden büyükbabamın üzüm bağları vardı ve biz oraya giderdik üzümleri (koparır) yığardık. Çok zor işti... Köyde yaşıyorum, Halaçça ve Farsça biliyoruz. Konuştuğum bu dil Halaççadır. Köyde Türkler de olduğu için evet Türkçe de biraz biliyoruz. Onlar da Halaççayı anlıyorlar ama konuşamıyorlar! Bizim çocuklarımız Halaçça bilmiyorlar hepsi birbiriyle Farsça konuşuyor. Evet, muhtemelen anlıyorlar ama konuşamıyorlar. Evet ben de şimdi çok fazla Halaçça unsuru unuttum ama mesela halam çok iyi Halaçça konuşabiliyor. Eğer sen istiyorsan o sana oyunlarımız hakkında (bir şeyler) söyler. Ninem de çok fazla masal bilirdi, öldü. Ben çocuktum, üçüncü sınıf olduğunu düşünüyorum, ninem öldü. O bize çok fazla Halaçça masal anlatırdı. Evet Halaçça masal hatırlarım ama halam çok fazla masal biliyor. O sana yardım etmeli. Biz

çocuktuk onun tandırı vardı. Okul kapısından çıkardık ve tandırdan ekmek alırdık. Evet halam bize çok fazla yardım etti. Allah onu korusun. Ben sorayım ve her ne söylerse senin kitabın için kaydedeyim...

K2: Ben bu kitaptan Kerbela şiirleri okurdum. Biliyor musun Kerbela nedir? Mesela Kerbela merasimimiz var. Hasan Bey, eğer gelirsen Muharrem ayında Kerbela merasimleri icra ediyoruz. Halaçça kitabımız yok. Geçen sene Şiraz'a gittim. Şiraz'da bir arkadaşım var, onun adı Ali Kaşkayı'dır. Bana bir kitap gösterdi. Kitaba baktım ve dedim "Bu nedir? Ben bunu okuyamıyorum." O, "bu Kaşkayca şiir kitabıdır" dedi. Bu kitap Tahran'da basılmış ve kız kardeşi Ali'ye vermiş. Onun kız kardeşi öğretmendir. Türk dilinde ya da Kaşkayca çok kitapları vardı. Mesela Kaşkayca ya da Türkçe kitaplar var ama Halaçça kitaplarımız yok. Evet şimdi biliyoruz çünkü sen Cemrasi Bey'in kitaplarının olduğunu, Vaşgani Bey'in kitaplarının olduğunu söyledin. Vaşgani Bey'in kitaplarını telegramda görmüştüm. Vaşgani Bey bize hiç gelmez, görmedik. Mesela Muhammed Telhabi var. Muhammed Telhabi hem Cemrasi Bey'in şiirlerini okumuş hem de kendisi şiir yazmış ama (bunlar) Kaşkayca kadar çok değil. Ben şimdi çok mutluyum ki Halaçça başka ülkede okunur. Sen bize yardımcı olmalısın...

K1: sen başımdan geçen bir olay sormuştun. Başımdan geçen bir hikaye anlatmak istiyorum. Köylerin tamamının adlarını bilirdik, ama gidemiyorduk. Mesela Segerçuk, mesela Ezmend, mesela Färmähin, ama arabamız yoktu. Mesela sen eğer o balıkları görmek istiyorsan araba satın alman gerekiyor. Biz çocuktuk ve her yerde akşama kadar dolanırdık. Bir gün açık alanda dolanıyorduk, arkadaşlarımız vardı. Arkadaşım bir yılan gördü. Yılana vurdu hızla gitti. Ben yılanın yanındaydım. Yılan ölmediği için çok korkuyordum. Çocuktum! Yılan bana baktığı için (yılanla göz göze geldiğim için) ben çok korkmuştum. Bir ay ya da iki ay konuşamamıştım. Doktora da gittik ama konuşamıyordum. Sonra konuştum.

2. Metin

K3: bə mənim ‘əksimər əmmā əlān hat yu^oqum. bə bācum oyluru ɔ bəllar kollisiy mənim yovuɣ fāmīllər. bəllar Təlxābça tirilük ʔetōrlar. yu^oqqar hirin hatluy mənim āmu oyluru. bəllariy kolliɣ xālāç ɔ kolliɣ mənim lālalarumar. alta lāla ɔ ākki bācu vārum. xudā saqlata əlān kolliɣ yaşōr. bācularum ɔ bī^əş lālam tirilük ʔetōrlar, bə lālam dəq munda iç yīl ilgār həvlätti ɔ Erāqqa vardu. tī^əmi ōça dār mayaze-ye rāyānāçā işlōr... na mən Təlxābçā yūrīōriym. çon xānumiy dādāsiy Fərmāhinçā yūrīōriy, biz dəq ūniy ziyārat ʔetōriyz, u marīzār bilīōriy? əmmā Fərmāhin Təlxāb yānuçar, yirāq dayar. mən dəq bəra kālmādā ilgār Erāqqa iş kārättim ɔ bād kāldim çon cuwānnättik ɔ hofsulasuzzättik. hə mən sändā ke cāvāntārrättim ha. cuwānlər kollisiy varur işlāmāgā. Məsələn Erāqqa yu^l haçarrattuq ha! xāyli yāşluy bī nāfār vārrattu... dār mored-e ū mändā yātārätti, xāyli zād bilirrätti ha! hə mən ūnda xāyli zād ūrganirrättim ha! şoyl-e mən bā’lī imkān vārrattu çātīn olattı, yā xāyli çātīn olmazzattu. hə munayū...

mən dəq hişōriym sənā bizim nişān mārāsimpləriɣ xālāç tiliçā hāyyam. hər oɣul ke bī qīziy həşāya, bācusiy yā nānəsi yā bi nāfār fāmīlida ilçilikkā yu^ollər. qīz həviy āgār həşāyālar qīziy oɣulqa vāryālār bī kiçā yovuɣ fāmīllar yiyışillər varullar qīziy həviy ki sāzləriɣ tikātillər. boşluq tikātillər. nākāh kiçāsiy cār vurullar. nākāh nişān şāmuça sabt olur. munda-sorā ayut şāmuça vā āvvāl kiniçā nişānluqqa ya’ni ke kālin pāi yātirlər. sāniy xānumiy əlān yu^oqqar. xudā sənā dəq bī qāşāng qīz nasīb ʔettā. hə bizim mārāsimplər munayū. bizim kidān mārāsimleri vārar. kidān bilōrsiy nāsār? bilaxarā ūniy dā hāyyam.

K4: fāmīl ātlariy Təlxābça nāsār hāyōrsiyz? məsələn āmu yā tātā...

K3: tātā ya’niy ke bidik bāba. bābaqa biz hāyumuz dādā yā bāba. Farsī mādār biz hāyumuz nānā. ūniy nānāsikā hāyumuz ābā. nānāy qīz qardaşiy xāla, nānāy hirkāk qardaşiy hāyumuz dāyi ɔ bāba hirkāk qardaşiy āmu. bāba qīz qardaşikā bībi yā āmā hāyumuz. qardaş balasiy lāla cāli, lāla qīzi yā lāla oɣli. qīz qardaş hirkāgi hāyumuz kirākān ɔ hirkāk qardaşiy xātuniy hāyumuz kālinbācu. qīz qardaşqa hāyumuz bācū, hirkāk qardāş lālā yā dādāş. kālin bācusu hāyumuz baldūz ɔ hirkāgi bācānaq hāyumuz. hər, āş, kişi, qoca qadīn ɔ hər kişi tā varar. xōb toyqa hāyumuz kidān.

K4: tātā yā nānā sizkā xālāci darb’ul məsāl hāydu?

K3: bā’lī tātālār hər da’im hāyollar... əmmā yādumqa bī zād kālīyōr. məsələn tātām hāyōrrätti ki “āgār bābasuz adamiy şansiy ossa bābasiy həlmāz ārti.”. buniy hoqudum ke “tāpā tāpākā irmāz, əmmā adam adamqa irār.”... it sāsiy kālyōr... mən ūniy ‘āksləriy

kärdim it tolyanturör... bä'li it saqlamaq İrança āzādār ämmā it tolyanturmaq havul dayar. it oynatmaq İrança havul bilmāzlār... mäsälän ü, ölaq o kākärçik saqlör. kākärçik İrança xäyli vārar. bō häyvān ātlariy nātār bil'yoriy? āškā vārar, qōdaq ya'ni kākā āškā balasi, sūpā ya'ni ke cuvān āškā, hirkāk āškā, tişi āškā, gumuryāç, gowsala, gorāz, mundıvāra... irdāk, tülkü, siçyan, qaçaqān, tavuşyān, bāqa, çaqqāl, av ya'ni ke Farsī āhu yā cāyrān. mäsälän biz häyumuz av balasi yu'llar harasiça yātmuş. Hä munayı häyvān ātu artuqtarar ämmā yādumqa tüşmör ke. ātlariy yādumda hinmiş. mäsälän hä munayı.

K4: Häsän bizkā sormuşattı ki uzv-e endāmlariy ātlariy näsär?

K3: ya'ni mäsälän bō'dā... tāmām ātlariy fārāmuşşattım. mäsälän ki biz bilāviz häyumuz tiş, Farsī häyöllar dāndān yā biz häyumuz säqqal Far'si häyöllar rış. mäsälän biz häyumuz biāl mäsälän häyumuz. bō bōn, ayız, boyaz, bō qolaq, baş, bō tik, bō hāl, burın, çana, somoq, äl, qol, barmaq, şā barmaq, çel barmaq, tärnaq, . mäsälän boqa tirsäk yā arānc häyumuz. Far'si nāf biz häyumuz qondoq. Biz häyumuz hadaq Far'si pā vāra yā bō tāpān, Far'si başne, bō tiz, tiz toqaqe.. Torki-ye Estanbōli dāq munayı?...

K5: bä'li

K3: hişōriym kālgili yil Ankaraqa kālsām kārāk. sāniy xātiri 'āzizār.

2. Metin Çeviri

K3: Bu benim fotoğrafımdır. Bu, kız kardeşimin oğludur ve bunların tamamı benim yakın akrabalarım(dır). Bunlar Telhablı'dır. Yukarıdaki beyaz atlı (kişi) benim halamın oğludur. Bunların tamamı Halaç ve hepsi benim kardeşlerimdir. Benim altı erkek kardeşim ve iki kız kardeşim var. Allah korusun ki şu an hepsi yaşıyor. Kız kardeşlerim ve beş erkek kardeşim yaşıyor, bir kardeşim de üç yıl önce evlendi ve Irak'a gitti. Şimdi orada bilgisayar mağazasında çalışıyor. Ben Fermehin ve Telhab'da yaşıyorum. Eşimin babası Fermehin'de yaşadığı için biz de onu ziyaret ediyoruz, o hasta, biliyor musun? Ama Fermehin Telhab'ın yakınında, uzak değil. Ben de buraya gelmeden önce Irak'ta çalışıyordum ve sonra (buraya) geldim; çünkü gençtik ve sabırsızdık. Ben senden daha gençtim. Gençlerin hepsi çalışmaya gider. Mesela Irak'ta yol açardık! Çok yaşlı bir kişi vardı. O, çalışma konusunda benden daha iyiydi, çok şey bilirdi. Evet ben ondan çok şey öğreniyordum. İşimin bazen çok zor olabiliyordu (ve) bazen çok zor olmayabiliyordu. Bunun gibi... Ben de sana bizim nişan törenlerini Halaçça anlatmak istiyorum. Bir kızla evlenmek isteyen erkek, kız kardeşi, annesi ya da ailesinden bir kişiyi görücüye gönderir. Kız evi, eğer isterse kızı erkeğe verir. Sözler verildikten sonra bir akşam yakın akrabalar kız evine giderler toplanırlar. Başlığı tamamlarlar. Nikah gecesini belirlerler. Nikah, nişan gecesi (ne zaman gerçekleştirileceği) kararlaştırılır. Ondan sonra bayram akşamında ve bayramın ilk gününde nişanlıya yani geline hediye yaparlar. Senin eşin şimdi yok. Allah sana da güzel bir kız nasip etsin. Evet bizim merasimler böyle. Kidān (düğün) merasimleri var. Kidān'ın ne olduğunu biliyor musun? Birara onu da anlatırım.

K4: akraba adlarını Telhab'da nasıl söylüyorsunuz? Mesela *āmu* (amca) ya da *tātā* (dede).

K3: *tātā* yani büyükbaba. Babaya *dādā* ya da *bāba* diyoruz. Farsça *mader*, biz *nānā* diyoruz. Onun annesine *ābā* diyoruz. Annenin kız kardeşine *xāla*, annenin erkek kardeşine *dāyi* ve babanın erkek kardeşine *āmu* diyoruz. Babanın kız kardeşine *bābi* ya da *āmā* diyoruz. Kardeşimizin çocuğuna *lālā cālī*, *lālā qāzi* ya da *lālā uylī* diyoruz. kız kardeşimizin eşine *kirākān* ve erkek kardeşimizin eşine *kālinbācū* diyoruz. Kız kardeşe *bācū*, erkek kardeş *lālā* ya da *dādāş* diyoruz. Gelinin kız kardeşine *baldūz* ve eşine *bācānaq* diyoruz. *hār*, *āş*, *kişi*, *qoca qadın* ve *hār kişi* de var. Düğüne *kidān* diyoruz.

K4: Büyük baba(nız) ya da anne(niz) size Halaçça atasözleri söyledi mi?

K3: Evet dedeler her zaman söylerler. Ama aklıma bir şey geliyor. Mesela dedem “eğer babasız adamın şansı olsa babası ölmezdi” derdi. Bunu (bir yerde) okudum: “Tepe tepeye

erişmez, ama adam adama erişir”... Köpek sesi geliyor.. ben onun fotoğraflarını gördüm köpek dolaştırıyor. Köpek beslemek İran’da serbesttir ama köpek dolaştırmak iyi (bir şey) değildir. Mesela o, oğlak ve güvercin besliyor. İran’da çok güvercin var. Bu hayvan adları nedir biliyor musun? *âşkâ* (eşek) var, *qōdaq* yani eşek yavrusu, *sūpā* yani genç eşek, *hirkāk âşkâ* (erkek eşek), *tişi âşkâ* (dişi eşek), *gumurāç* (karınca), *govsala* (inek), *gorāz* (domuz), *siçyan* (sıçan, fare)... *irdāk* (ördek), *tülkü*, *tavuşyān* (tavşan), *baqa* (kaplumbağa), *çaqqāl* (çakal), *av* yani Farsça *ceyrān* (ceylan). Mesela biz “av yolların arasında yatmış” diyoruz. Hayvan adları daha fazladır ama aklıma gelmiyor. Adları aklımdan çıkmış. evet bunun gibi.

K4: Hasan, bize organ adları neler olduğunu sormuştu?

K3: Yani mesela buradan... Bütün vücut uzuvlarının adlarını unuttum. Mesela biz *tiş* deriz Farsça *dendan* diyorlar ya da biz *sāqqal* diyoruz Farsça *riş* diyorlar. Mesela biz *biāl* (bel) diyoruz. Bu *bōn* (boyun), *ayız* (ağız) *bōyaz* (boğaz), bu *qolaq* (kulak), *bāş* (baş), bu *tik* (kıl, saç), bu *hāl* (alın), *burın* (burun), *çana* (çene), *somoq* (kemik), *āl* (el), *qol* (kol), *barmaq* (parmak), *şā barmaq* (baş parmak), *çel barmaq* (küçük parmak) *tārnaq* (tırnak)... Mesela buna *tirsek* ya da *arenc* (dirsek) diyoruz. Farsça *nāf*, biz *qondoq* (göbek) diyoruz. Biz *hadaq* (ayak) diyoruz Farslar *pā* gibi diyor ya da bu *tāpān* (topuk). Farsça *başne*, bu *tiz* (diz), *tiz toqaqe* (diz kapağı)... İstanbul Türkçesinde³ de böyle mi?

K5: Evet

K3: Gelecek yıl Ankara’ya gelmek istiyorum. Gelirsem seni ziyaret etmeliyim. Senin hatırın yücedir.

³ Bu terim, İran’da Türkiye Türkçesini ifade etmek için kullanılır.

3. Metin

K5: mānim hāvim bu baluqça ārti. mān kārāk muniyā hāyyam ke sān xālāç baluqlaru ātlaru sārādun āmmā baluqlar iççā Tālxāb kəşāngtārin yirār ha. sān kārāk bōdā kātābiy yaziya. bōdā mādrāsāçā hoqi'yubildim. baluqça arpa o boyda hākārrättik. qābl āz inke mādrāsākā vardum, meydānça oynarättim. kollisiy källär oynarrätti. bādān Qomqa vardum.. bārāy şoyl. bā'li lālarum vārratttu tāmām'si bisi bisidā yiātār āmmā hişōrättim işkā varyam. çonke yāşum haz ārti Tāhrānqa varmadum. xōb, tüört yıl Qomça kār xānāçā işlārrättim bād işimiz tāmām olattı Qomda hindim. xāyli zāmān kəşāvārzlik ıettim o baylarda hizim biçārrättim o boyda biçārrättim. bī rāfiyim varrattu, biz şārikkättik. ūdā sorā işimiz tāmām olattı. rāfiyim ke ātu Abdullah ārti, vardu Tāhrānqa mān tā vardum lālamiy yāniy. ālān Abdullah, Save yovuı bī baluq vārar, uça yāşōr o xāli toqōr. mān Tālxābqa kāldim. āmmā ālān Tālxāb iççā işlōm.

K6: mān uniy vāra qādim hāqayāt bilmōm āmmā hişōm hāyyam ke ayut kiniy nā ıetoriyz. ayut ya'ni ke bāyrām... qādim zāmān bā'rā bā'li biz cāşn tutaruq. xalq-e tālxāb hām ayut kiniçā cāşn tutallar. xalq-e dūnyā vāriçā yiliy āvvāl kiniy cāşn tutallar, ālān tā cāşn tutaruq. tāmām bō cāşnlār kollisiy kəşāngār. bizim kəşvārçā yiliy āvvāl kini, fārvārdiniy āvvāl kiniri. bō kinkā nowrüz hāyillār. nowrüz bāhāriy āvvāl kiniy ha o tābiyātiy kəşāng kinisiri. bōda min yıl ilgār ke biz İranluqlar nowrüz hāyduq o cāşn tuttuq ālān dā cāşn tutaruq. ayut kinidā āvvāl hāvimiziy tärtāmis ıetōruq o hāvimiz çirpōruq. sāat-ā tāhvīl tā surfa-yā hāft sin haçōllar. tāhvīl-ā sal ke āski yıl tikānār o yāngi yıl boşlanōr. bō vayt ādāmhā-yā xānāvādā, bāculār tāmām surfa-yā hāft sin yāniçā yıyışillār o du'ā ıetārlār ke xudāqa hişlāri havul olta. baluqumiziy artuqu xalq surfa-ye hāft sinkā kur'an, āyna, şāmdān, şām... ū'çaq yıätti zād ātlaru "sin"lā boşlanıya tāmām surfaqa qoyullar. bō yıätti dāna zād ke ūllar sirkā, sābzā, sumaq, sāmānū, sincid, sumsaq vā alumla ya'ni ke sibri. bidik kişiler dāq surfaqa şīrīnī, yumurtxa-yā rāngān o pūl dāq qoyullār. āmmā bī dāna qabqa suw qoyullār ke bī dāna māhi ūniy iççā kāziyā. māhi ūniy iççā kāzār ūniy dāq qoyullār. nowrüz kiniçā bidiklār källārkā ayudluq vīrāllār. ō'çay varullar birbiri y hāv kā birbiri y kārāllār. bō kinlārcā xalq varur imamzādālāriy ziyārāt ıetōllar. şāhitlār qābriy ziyārāt ıetōllar, ıez hēlilāriy qābriy kā varullar du'ā vīrāllār... munayı... in sal māsālān... ayut kiniçā Qomça bī kin montāzār qallattum o lālalarumiy ūça kārdim. şādim ke ūllari dāq ziyārāt ıetyām. dādāmkā hāydum o ū dāq ecāze vīrrätti. lālam ke marīzzätti Qomça

ün̄iy ziyārät ʔettim. m̄än x̄äyli n̄ārahat olmuşattum ke ayut kiniçä baluqqa k̄aliybilmäd̄im...
 ägär vaytiy oliya d̄är sal-e äyändä ayut kiniçä bizk̄ä yäk̄ä!...

K7: m̄än biläm t̄ä hişōm s̄änä bir matal h̄äyyam. hişōm derbäre-ye nuxud q̄āyurmaqqi ʔ d̄ärmäkki h̄äyyam. m̄änim d̄ādām x̄äyli havul matal hoqurätti f̄äqät ü matal ȳādumça yu°qqar. iç yıl munda ilgär d̄ādāmlä varattuq nuxud d̄ärrättik. hişōm ün̄iy mataliy s̄änä h̄äyyam. iç yıl munda ilgär qonşumuz nuxud h̄äkmişätti. nuxud d̄ärmäk v̄āytiy h̄ēç kim d̄äq nuxud q̄āyurmaqqa varmazzätti. b̄ʔ nuxudlar qalmuşattu yirçä ʔ heçkim bilm̄äzzätti n̄äbär ʔeti-yä? ü k̄ällätti ʔ d̄ādāmā soray aldi. d̄ādām b̄ōniy yu°lqa viärdi ʔ h̄äydu ‘olta varumuz qavuriyz’. b̄ōda s̄ōrā d̄ādāmlä äkki ȳāniy varattuq nuxud d̄ärrättik. älimizi ozaturrattuq nuxudlarqa ʔ nuxudlariy d̄āna d̄āna yirdä çäkärättik. älimizçä ke nuxudlar d̄ästälänätti tollattu ʔllariy qoy qoy yiyarrättik bir bir ȳāniy. t̄ēzdä turrattuq hadaqqä ʔ ʔbaşda kin çaldiki tüşärrättik yu°lqa varattuq. s̄ä’ät d̄äh k̄ällättik. h̄är vayt h̄äv s̄ärin ʔlattı tüşärrättik yu°lqa varattuq ʔ kin battıqı k̄ällättik. b̄i h̄äy b̄ʔ bizim işimizzätti. qavurduqi s̄ōrā b̄ʔ qonşumuziy ke t̄äräqtuli v̄ärrattu t̄äräqtul bilä k̄ällätti. biz b̄ʔllari hik̄ärädik bu t̄äräktuli tirilä. axūrça bu tirili d̄äq yetärrättik ʔ q̄äbristānlıq ȳāniçä b̄i yu°l v̄ärrattu ūda boşatturratti. yovuy iç tiril ȳā t̄üört tiril nuxud putası olattı. sabah tiäzi t̄äräqtulla b̄ʔ putalariy haraladi ʔ nuxudlariy hadurundi. l̄ālalarum t̄ä k̄äldilär. n̄ānām t̄ä b̄ācum t̄ä k̄äldi varduq b̄ʔ nuxudiy ȳälk̄ä ç̄äk̄yäk. ȳel h̄äsdiki d̄ādām ʔ m̄än ʔ l̄ālalarum b̄ʔ nuxudu savurrattuq ȳälk̄ä ç̄äkgä. ȳäl buniy puşi yetärätti ʔ nuxud t̄ärtäm̄iz t̄äkillätti ü ȳānqa. b̄ʔ işiy k̄ärdik t̄ā ʔ kin battı. k̄ärdik k̄älibilm̄äyk h̄är n̄ä nuxud t̄ä qalmuşşattu. yıydik ʔ h̄äylädik ʔ ȳättik h̄ävkä. nuxudlariy t̄äm̄is ʔetärrättik ʔ haralarrättik. āxuriçä iç xalvar nuxud qonşumuzqa qaldu iç xalvar nuxud d̄ä bizk̄ä. nuxud q̄āyurmaq h̄är yıl baluqlıylariy yazça işl̄ariri. yılça yazça millät varur tükilir b̄äbānqa ʔ nuxud q̄āyurur. ȳādumçari, qādım zāmān t̄ä biçin biçärrättilär, boyda biçärrättilär, arpa biçärrättilär, ämmā qummān hindikindä s̄ōrā ūllar d̄ä q̄äişmiş. ūçay qalmuşattuq t̄ā p̄äizqa ūda-s̄ōrā d̄ādām tasmim tuttiy ʔ h̄äydi ke ūça qalmaıay. b̄ʔ daq m̄änim d̄ādāmār ägär s̄än hişōriy ü h̄äm d̄ärbārä-ye ʔezimiziy ʔyınılariy s̄änä h̄äyir h̄äm d̄ä matal h̄äyir.

3. Metin Çeviri

K5: Benim evim bu köyde idi. Burada okula gittim. Bundan önce benim bunu da söylemem gerekir. Sen Halaç köylerinin adlarını saydın ama köyler içinde en güzel yer Telhab'dır. Sen burada kitabını yazmalısın...

Köyde arpa ve buğday ekerdik. Okula gitmeden önce meydanda oynardım. Çocukların hepsi oynardı. Sonra iş için Kum'a gittim. Evet hepsi birbirinden iyi kardeşlerim vardı ama işe gitmek istiyordum. Yaşım küçük olduğu için Tahran'a gitmedim. Hoş, dört yıl boyunca iş yerinde çalıştım sonra işimiz bittiğinde Kum'dan çıktım. Çok zaman çiftçilik yaptım ve bağlarda üzüm biçerdim ve buğday biçerdim. Bir arkadaşım vardı, biz ortaklık. Onda sonra işimiz tamamlandı. Adı Abdullah olan arkadaşım Tahran'a gitti, ben de kardeşimin yanına gittim. Abdullah, Save'ye yakın bir yer var, şimdi orada yaşıyor ve halı dokuyor. Ben Telhab'a geldim. Ama şimdi Telhab içinde pazarda çalışıyorum.

K5: Ben onun gibi eski hikayeler bilmiyorum ama bayram gününde ne yaptığımızı anlatmak istiyorum. Eski zamandan (beri) evet biz de kutlama yaparız. Telhablılar da bayram gününde kutlama yaparlar. Dünya halkları var olduğundan beri yılın ilk günü kutlama yaparlar, şimdi de kutlama yaparız. Bu kutlamaların hepsi güzeldir. Ülkemizde yılın ilk günü, Ferverdin ayının ilk günüdür. Bu güne *nowruz* diyorlar. Nowruz baharın ilk günü ve tabiatın güzel günüdür. Bundan bin yıl önce ki biz İranlılar *nowruz* dedik ve kutlama yaptık, (aynı şekilde) şimdi de kutlama yaparız. Bayram gününden önce evimizi tertemiz ediyoruz ve son saate kadar yedi gümüş sofrasını açıyorlar. Yıl başında, eski yıl tükenir ve yeni yıl başr. Ondan sonra ailenin erkekleri, akrabalar, bacılar, herkes, yedi gümüş sofrasının yanına toplanırlar ve Tanrıya dua ederler ki işleri iyi olsun. Bizim şehir halkının çoğu yedi gümüş sofrasına Kur'an, ayna, mum, şamdan.. o an adları "sin" ile başlayan yedi şeyin tamamını sofraya koyarlar. Bu yedi şey, sirke, sebze, sumak, semenu⁴, iğde, sarımsak ve *alumla* yani elmadır. Yaşlı kadınlar da sofraya tatlı, renkli yumurta ve para da koyarlar. Ama bir tane kaba su koyarlar ki onun içinde bir balık gezer. İçinde balık gezen (kabı) da koyarlar. Nowruz gününde büyükler çocuklara bayramlık verirler. O zaman birbirlerinin evlerine giderler. Bu günlerde halk imamzadeleri ziyaret etmeye gider. Şehitlerin mezarlarını ziyaret ediyorlar, kendi ölülerinin mezarlarına giderler, dua ederler... Bunun gibi. Mesela bu yıl bayram gününde Kum'da bir gün

⁴ Tahıldan yapılan bir çeşit tatlı

bekledim ve orada kardeşlerimi gördüm. Onları ziyaret etmek istedim. Büyükbabama söyledim ve o da izin verdi. Kardeşim hastaydı onu ziyaret ettim. Ben köye gelemediğim için çok mutsuzdum. Eger senin vaktin olursa gelecek yıl bayram gününde bize gel. Nohut kavurmak ve dermek hakkında da (senle) senle konuşmak istiyorum.

K7: Ben de sana bir masal anlatmak istiyorum. Benim babam çok güzel masal anlatırdı, fakat o masal(lar)ı hatırlamıyorum. Bundan üç yıl önce babamla nohut topladık. Sana onu anlatmak istiyorum. Bundan üç yıl önce komşumuz nohut ekmişti. Nohut toplama vaktinde hiç kimse nohut kavurmaya gitmezdi. Bu nohutlar toprakta kalmıştı. Bu nohutlar toprakta kalmıştı ve hiç kimse ne yapılacağını bilmiyordu. O geldi ve babama sordu: babam, *boynunu yola* verdi (kabul etti) ve dedi: olsun gideriz kavururuz. Bundan sonra dedemle iki yöne gittik ve nohut topladık. Elimizi nohutlara uzatırdık ve nohutları yerden tane tane çekerdik. Nohutlar elimizde destelenip dolduğu (zaman) onları bir yana koyup koyup yığardık. Erkenden kalkardık ve gün doğduğunda yola düşer giderdik, saat onda gelirdik. Hava serin olduğu her an yola düşer giderdik ve gün battığında gelirdik. Bu bizim bir ay(lık) işimizdi. (Nohutları) kavurduktan sonra traktörü olan komşumuz traktör ile gelirdi. Biz bunları bu traktörün römorkuna kaldırıp koyardık. En sonunda bu römorku alıp götürürdü ve mezarlık yanındaki, bir yola boşaltırdı. Üç römork ya da dört römorka yakın nohut potası olurdu. Öbür gün traktörle bunları aralayıp ve nohutları ayırdı. Erkek kardeşlerim de geldiler. Annem ve kız kardeşim de bu nohutları yele çekmeye gittiler. Yel estiği (zaman), babam, ben ve erkek kardeşlerim bu nohudu yele çekmek için savururduk. Yel bunları arkaya götürürdü ve nohut o yöne tertemiz dökülürdü. Gün batana kadar bu işi gördük. Başka nohudun gelmediği gördük, her ne nohut varsa kalmıştı. Yığdık ve sürükledik ve eve gittik. Nohutları temizledik ve ayırırdık En sonunda üç halvar nohut komşumuza üç halvar nohut da bize kaldı. Nohut kavurmak her yıl köylülerin yaz işleridir. Hatırlarım, eski zaman da ekin biçerdiler, buğday biçerdiler, arpa biçerdiler ama biçerdöver çıktıktan sonra o işler de değişti. O zaman sonbahara kadar kalmıştık. Ondan sonra babam karar verdi ve dedi ki “orada kalmayalım.” Bu benim babamdır. Eğer sen istiyorsan, o sana hem oyunlarımız hakkında konuşur hem de masal anlatır.

4. Metin

K8: bə mənim xəyli 'əziz dəyimər, kəlləriy təməm ərizmənd, ərizlik işləri vərər. fərq 'etməz qızıy yə öyliy təməmisu ərizməndər. məmləkəti xedmət 'et'öllər. bollar dəq muhəmtər... dəyimi rəhmətlik nənəsi vərattu ki biz una hələ həyittuq. atı Rühıyətı. qədim xələçlər ulattı. hər zədqə üniy 'ilmi vərattu. munayı zəməni ki üniy həvdə oturrətti biz tilimiz səvməzəttik. vəyte ki rəhmətkə vardu və kördüm və bildim ki ərizməndəmiş. hər zədqə müniy səzi vərattu. məsələni misəl kəliyə üniy qızıy hələmiy qızıy həyirrətti ki bə kin kördüm fələnkəsiy qızıy varmuşaq bə fələnkəsiy həvi. üniy kəliy qundaqqa həylərətti. nənəm həydi ki "nə u qız qən həylər?". həydlər ki "bilməq, hər zəməni qolaqıy pufləq, histi vərəq hər nəmə vərəq, həylər". nənəm həydi ki "kəlin qoy əstənaqa, həviy əstənəsi. histiyə dəq bə dənə hēl pərçəsiy çəkti sızıy işiyz olta". ya'ni kəliy qundaqıy yəni. qoydıq u əstənaqa o bə dənə, işiy olattı.

K9: sad o bist salıttı. həç dəkturqa dəq varmadı. həyirrətti dəktur xudədır. tunör çəkərrətti. tunör yə təndur. siz təndur həyorsiyyz. təndur çəkərrətti. hikmək yapərrətti. sən'əti tunör qəirmək bəniy ərti. bə əkki baluqıy tunəriy u çəkərrətti. bə'li imqənluq vəratti hədrusi çəkəgə və'li həç kim bəniy tunəriy vərə çəkməz ərti. çon tunəriy kərək çatlamaya...

K10: hə şoyl-e əslim əz uşəqlıqta yorğan tikmək mənim işim ərti. ya'ni ki məyəzəmiz yuqqattu. bə yorğan tikmək bizim işimizətti. bə yorğan təhrənça yuq, u yən bə yənça yuq, şirəzça yuq, kirmənşədə yuq. bəlarça yorğan tōşək tikərrəttik. xəyli yəşluq olattım... ya'ni ki məyəzəmiz yuq ərti ha! yorğan tikmək işimiz ərti. mən təqribən bəlki u'n biəş yəşiy vərəttım ki bə işiy ürgəndim tə ələ... bə səri vərətti, u'da məsələni vərəttım yəniçə məsələni bə həy qırq kin bəniy yəniçə şahudluq 'ettim bəniy ürgəndim.

K9: bayuşla! dədəmiy dədəsiy yuqmuş, dədəsiy yuqmuş. dədəm kəlamuş dədəsiy rəhmətkə varmuş. bə məcbürəmiş nənəsiy hikməki vərgə zindəgənluqı ətti. munda sərə u'n alta yəşidə kəmtər vər ha! bala bala şahudluq atər. Təlxəbluylar ki qədim zəməndə hişəmiş bəniy dəq yəniçə təhrənça varullər ürgətillər...

K10: qırq kin vərəttı bəniy yəniçə bə həy iççə, bəniy yəniçə işlədim. bəniy yəniçə tikməki ürgənmişəttim bə həyçə. bə pəkət şuqulat ta qalmadı vərilibmə. bənim təxminən... bist o çərumdu. kərək ələni həftəd o tüört, həftəd o iç yəş vərəm... o zəməni əslən mədrəsə yuqqattı. məktəpətti o bə nənəm vərətti. nənə, bə bəcəluq bə ləla. məsələni hədrü kəlinimiz yuqqattu. munayı..

K11: sizçə iç, yətti yə qırq vərər?

K10: yätti yu^oq. bəra bissi ki rāhmātkā varduqiy bəniy mäsälän sibä yā^o übirs kin hātmör. bəniy hātmīy sävvömu olur. bəniy sävvöminçä kälillär varillar mäsälän mäscidkā.

K11: siziy ɔyiniyz vār?

K10: källattuq xäyli ɔyınⁱmiz vārrattu. mäsälän āşki bārisi ɔyiniy vārrattu. kārāk pūş qatarattılar. bəda ākki gürūh olattı. mäsälän hārkās... mäsälän āllikkā tā^o hārkās sārattu yā^o yiätmişkā mäsälän hottuzqa yā^o qırqqa tā^o. bī nāfās nā ākki nāfās. mäsälän āllikkā tā^o. bī nāfās küllätti mäsälän iç nāfār ātti yā^o tüört nāfār ātti bi dā mäsälän sārattu. mäsälän bi nāfāstā artuq kārākātti nāfās almaya ɔ başlarrätti. bi ākki iç tüört bī^eş, alta, yiätti, säkkiz, toqquz, ū^on, ū^on bi, ū^on ākki, ū^on iç, ū^on tüört, ū^on bī^eş, ū^on alta, ū^on yiätti, ū^on säkkiz, ū^on toqquz... dāyi nāfāsiy alibilmör ki...

K8: āli hayrimata. xäyli māmñnūn dāyi.

4. Metin Çeviri

K8: Bu benim çok aziz dayımdır, çocuklarının hepsi kıymetli, kıymetli işleri var. Kızı ya da oğlu fark etmez hepsi kıymetlidir. Memlekete hizmet ediyorlar. Bunlar da önemlidir, bunlar ki... dayımın rahmetli annesi vardı, biz ona hala diyorduk. Adı Rûhiye idi. Eski Halaçlar onlardı. Her şey ile ilgili bilgisi vardı. Böyle. Onun evinde oturduğumuz zaman biz dilimizi sevmezdik. Rahmete gittiği zaman ben gördüm ve anladım ki önemliymiş. Bunun her şeyle ilgili bir sözü vardı. Mesela, mesela (aklıma) geliyor onun kızı (yani) halamın kızı söylüyordu. Bir gün falan kişinin kızı (ile) falan kişinin evine gitmiştik. Onun çocuğu kundakta ağlıyordu. Annem “o kız neden kan ağlıyor?” dedi. “bilmiyoruz, her zaman kulağına üflüyoruz, sıcaklık veriyoruz, her şeyi veriyoruz ama ağlıyor”. Annem dedi ki “çocuğunu eşiğe koy, evin eşiğine. Üstüne de bir tane nemli çaput çekin, sizin işiniz hallolsun. Yani çocuğun kundağının yanına. Onu eşiğe koydu, işi halloldu.

K9: Yüz yirmi yaşındaydı. Doktora da hiç gitmemişti. Doktor Tanrıdır. Tandır yapardı. Tunor ya da tandır. Siz tandır diyorsunuz. Tandır yapardı. Ekmek yapardılar. Sanatı tandır yapmaktı. Bu iki köyün tandırını o yapardı. Evet başkasının yapma imkanı da vardı ama hiç kimse onun tandıraları gibi yapamazdı.

K10: Evet, işim, çocukluktan beri yorgan dikmektir. Yani ki mağazamız yoktu. Bu, yorgan dikmek bizim işimizdi. Bu yorgan Tahran’da yok, o yanda bu yanda yok, Şiraz’da yok, Kirmanşah’ta yok. Buralarda yorgan döşek dikerdik. Şimdi çok yaşlı oldum. Yani mağazamız yoktu, bizim işimiz yorgan dikmektir. Ben, tahminen on beş yaşındaydım bu işi öğrendim, şimdiye kadar... Bir adam vardı, yanına gittim. Mesela bir ay, kırk gün bunun yanına (bu işi) izledim, bunu öğrendim

K9: Affedersiniz, babamın babası yokmuş, babası yokmuş.. babam çocukmuş, babası ölmüş. Bu yaşaması için annesine ekmek getirmeye mecburmuş. Ondan sonra on altı yaşından önce, yavaş yavaş öğrenmeye başlar. Telhablılar, bunu istemişler, bunu yanlarında Tahran’a götürmüşler ve yavaş yavaş öğretmişler.

K10: Ben bunun yanında bir ay, kırk gün çalıştım. Verebilecek bir paket çikolatası bile kalmamıştı. Tahminime göre yirmi dört yaşındaydım. Şimdi yetmiş dört, yetmiş üç yaşım olmalı. Aslında o zamanlar medrese yoktu. Mektepti. Sadece annem vardı. Anne, kız kardeş ve bir erkek kardeş. Biz yerdik. Bundan başka mesela gelinimiz yoktu. Bunun gibi.

K11: Sizde üç, yedi ve kırk var mı?

K10: Yedi yok, burda birisi öldüğü zaman mesela diğer gün ya da öbür gün hatmi okunur. Bunun hatmi üçüncü gün olur. Üçüncü gününde gelirler (ve) mescide giderler.

K11: Sizin oyununuz var mı?

K10: çocukken çok oyunumuz vardı. Mesela “aşki bārisi” oyunu vardı. arkalarına örtü koyarlardı. Bu iki grup olurdu. Mesela herkes elliye kadar sayıyordu ya da yetmişe kadar. Mesela otuza kadar ya da kırka kadar. Bir nefeste, iki nefes değil. Mesela elliye kadar. Bir nefes tamamlandığında mesela üç kişi ya da dört kişi mesela sayıyor. Mesela bir nefesten fazla almamalı ve başlıyordu: bir, iki, üç, dört, beş altı, yedi, sekiz, dokuz, on bir, on iki, on üç, on dört, on beş, on altı, on yedi, on sekiz on dokuz... dayınız nefes alamıyor ki..

K8: Eliniz ağrımasın. Çok teşekkürler dayı.

5. Metin

K12: xäläçläriy kidän mārāsimläriy yā toy mārāsimläriy xäyli kädimär, kidän mārāsimçä nä ʔetörlar?

K13: ävväl ägär hirkäk fāmili qīziy kārdi ʔ qīziy hişāmägä tasmim tutiy ilçilikkä yovuylariy yuʔllärlär. üdä sorä ägär qīziy fāmili vīʔrir sāziy kāsmä şāmu sabt ʔlur. bād şīʔrini içällär ʔ nişan şāmu qurallär ʔ bād kidän mārāsimiy ʔlur. kidän mārāsimçä qādim zāmān kälirläriy älläriy xina qoyullar. dāna-ye boyda qoyullar barmaqlari kälirläriy. bōllarqa xina sürtällär. hām bōrasi xina qoyʔllar hām älläriy xina qoyʔllar. älläriy tā bōniy axiylä tutallar ʔ bōniy axiy dā sürtällär bōrasiy. kīçä xina qoyʔllar sibāsi tiāzi turullar, tiāzä turullar ʔ āliyə taxı taqırlar ʔ şam olur. bād kälirlär käliniy kursi istinqä qōllar. kursi vārattu qādim. källariy qōllarattu kursi istinqä ʔ käliniy sāçiy hörällär. alta bō yāniça alta bō yāniça ūʔn äkki dāna sāç hörällär. sāç bāyiy munayı tüzällär ʔ hörällär ʔ istinä dāq künci qatallar ʔ käliniy sāç bāyisiy tüzällär. äkki qolunça birsi āmusiy birsi dāq dādäsiy käliniy qoluda ʔ käliniy hindilär kürsi istidä varullar hirkäk tārāfiy. yeyin varullar hirkäk tārāfiy ʔ hirkäk nānāsi varur ʔynallar ʔynallar. hāyir “hoş kälmişäyn kälın cān bāş yüz tūmānlik kälın”. ʔynāya ʔynāya kälillär “hoş kälmişäyn bāş yüz tūmānlik kälın” hāyillar. kälillär xoşkaldilik ʔetällär ʔ hirkäk dāq ʔʔçay ānār yükär alumla pūl sāpār ʔynallar. hävidä hirkäk tārāfiy kälir. hirkäk kälir ʔ dādäsiy kälir. käliniy qolunça yabşar birsi bō qoluyda ʔ birsi bō qoluyda kätirillär. kälir ʔ bīş tūmān yā äkki tūmān vīʔrillär kälinkä ʔ kälın varur yirkä. ʔʔçay kälir ʔ sibāsi dāq sālām ʔetällär. sibä şāmqa sālām ʔetällär. qırq dāna pūl kīsäsiy toqıratılär.

K12: bayuşlayn nä qırq dāna?

K13: hārkäsiy iezicä. mānim iezimçä qırq dāna, älli dāna. ʔyul tārāfiy qız tārāfiy äkki tūmān yā bī tūmān hatarattular. kolsi yigirmä dāna hottuz dāna kīsä hārkäs hatarattular. onda dāq hatarattular hārkäs, biāş tūmān... yā hārkäs äkki tūmān hatmuş yā bī kisä vīʔrirrättilär. munayı vīʔrättilär. yēgölük vārattu. nāhārlariy yērrättilär ʔ çāylari hiçärättilär. hārkäs vārattu.

K12: kälın kürsi istiçä hinärrätti ūda-sōra kälillär ʔ bī sīnikä tüz hikmāk qōrrättilär. kälın tüz hikmäki bōniy epärrätti. dādäsiy yā āmusiy käliniy bāşuça tolyandurrätti

K13: näççä?

K12: iç tüört tolyandururrätti. kälın tüz ʔ hikmäki epärrätti. oçay tāmāmısu haylōrrätti. dādämiziy ʔ nānämiziy älläridä epärrättük ʔ āmumuziy älläridä epärrättik. haylōrrättik ʔ

käliniy ke tolyantururrättilär hirkäk täräfidä bī dāna bīṣ alta yāṣ oḡul källätti. bōniy bī kāmārbāndi vārattu. kāmārbānd olmasa hadru bī zād baylattu. cābiydä... yā bī dāna alumla yā bī dāna qōrrätti cābkä yā ānār. oḡay hāyirrätti ki “ūn äkki oḡul äkki qīz äkkisi dāq cāyrān köz”. oḡay kalin dāq cābiydä hinätti yā bi alumla yā bi ānār vīerrätti oḡulqa o uḡul dāq hāyirrätti. käliniy dāq hatqa yätirrärtik. hirkäk täräfiy bilmōm bī tūmān pūl vīerrättilär. oḡay hirkäk täräfi tūšärrätti yuḡlqa. käliniy hatiy yāniça källär oḡnarrättilär. äkki dāna hirkäk täräfiy yovuylar vä yigirmä nāfār hottuz nāfār varrattulär kidān qitāsi. hārkāsiy ke āškāsiy ilgärdä källätti ūna bī dāna qirmīz pārçām baylattılar. ūna šīrini vārättilär. bucir hām dāq tāmām olattu... aydlari dāq yetärrättilär ha!

K13: həlī ki həllätti həlī sahabiyy qara libās kädärättilär kädmazzättilär?

K12: yuḡqattı ke qara libās. həlī həllätti kätärättilär o qoylättilär. ālān həlīxānā qaşang vārar, nāmāzxānāsi vārar. hadru yirdä ke käl'yōllar həlīyi qoyollar borā. həlī sahabiyy izzāt o ikrām ietärätti. həlī sahap hāvçä nāhār yērrättilär o çāylari hiçärättilär.

K13: kalin ki vardu bāxt hāvi bōniy kālīy olduqi nāsä vīrättilär?

K12: qādim zād vīrättilär. şuqulat yuḡqattı. şuqulat yuḡqattı ki qādim zād vīrättilär, idä vāra zād. hə xalqiy kālīy vārattu varur yā bī dāna zād vīrättilär yā äkki dāna āncir. ämmā çubāniy ke oḡlāqu olattu ūna bī yumurtxa vīrättilär.

5. Metin Çeviri

K12: Halaçların düğün merasimleri ya da toy merasimleri çok eskidir. Düğün merasiminde ne yapıyorlar?

K13: İlkın eğer erkek ailesi kızı görür ve o kızı istemeye karar verirse yakınlarını görücüye gönderirler. Ondan sonra eğer kızın ailesi kızı verirse söz kesme akşamı tespit edilir. Daha sonra şerbet içler, nişan sofrası kurarlar ve sonra düğün merasimi olur. Düğün merasiminde eski zamanlar(dan beri) gelinlerin eline kına sürerler. Buğday tanesini gelinlerin parmaklarına koyarlar. Bunlara kına sürerler. Hem burasına hem de ellerine kına koyarlar. Ellerini de bunun toprağıyla tutarlar, onun toprağıyla da buraya (eline) sürerler. Gece kına koyarlar, diğer gün erkenden kalkarlar. Eline takı takarlar ve akşam olur. Sonra gelip gelini kürsü üstüne koyarlar. Eskiden kürsü vardı. Çocukları kürsü üstüne koyarlardı ve çocuklar gelinin saçını örerdi. Altı bu yanında altı bu yanında on iki tane saç örerler. Saç bağıny böyle yaparlar ve örerler. Üstüne de susam koyarlar ve gelinin saç bağıny yaparlar. Birinden amcası birinden de babası gelinin kolundan tutup gelini kürsü üstünden alırlar ve erkek tarafına giderler. Hızlıca erkek tarafına giderler. Erkeğin annesi de gider, oynarlar... oynarlar. (Erkeğin annesi) “hoş gelmişsin gelincan, beş yüz tümenlik gelin” der. Oynaya oynaya gelirler “hoş gelmişsin beş yüz tümenlik gelin” derler. Gelirler hoş geldiklerini söylerler. Erkek, ondan sonra nar, elma, para saçır ve oynarlar. Evinden erkek ya da bey tarafı gelir. Bey gelir ve babası gelir. Gelinin koluna yapışır ve biri bu kolundan birisi (de) bu kolundan getirirler. Gelir ve beş tümen ya da iki tümen geline verirler ve gelin yerine gider. Öbür gün de selam ederler. Öbür gün akşama kadar selam ederler. Kırk tane para kesesi dokurdular.

K12: Affedersiniz neden kırk tane?

K13: Herkes kendine göre... Benim kendime göre kırk tane, elli tane. Erkek tarafı kız tarafı iki tümen ya da bir tümen atardılar. Hepsi yirmi tane ya da otuz tane kese atardı. Herkes ondan da atardı. Beş tümen... Herkes iki tümen atar ya da bir kese verirdi. Bunun gibi (şeyler) verirdiler. Yiyecek vardı. Öğle yemeklerini yerdiler ve çaylarını içerdiler. Herkes (orada) olurdu. Gelin kürsü üstüne çıkardı ve ondan sonra bir tepsiye tuz ekmek koyardılar. Gelin, bu tuz ve ekmeği öperdi. Babası ya da amcası gelinin başında bunu dolaştırırdı.

K12: ne kadar?

K13: Üç dört kere dolaştırırlardı. Gelin tuz ve ekmeği öperdi. O anda tamamı ağlardı. Babamızın ve annemizin ellerinden öperdik ve amcamızın ellerinden öperdik. Ağlardık. Gelini dolandırırlardı. Erkek tarafından beş altı yaşlarında bir çocuk gelirdi. Bunun bir kuşağı vardı. Eğer kuşak olmazsa başka bir şey bağlardı. Cebinden... bir tane elma ya da bir tane nar cebine koyardı. O an “on iki oğul on iki kız ikisi de ceylan göz” derdi ve o an gelin de cebinden bir elma ya da nar çıkarırdı ve çocuğa verirdi, çocuk da konuşurdu. Gelini de ata bindirirdik. Erkek tarafı, tam hatırlamıyorum, bir tümen para verirdi. O an erkek tarafı yola düşerdi. Gelinin atının yanında çocuklar oynardı. Erkek tarafından iki yakın kişi ve yirmi kişi otuz kişi düğün kıtasına giderdiler. Kimin eşeği önden gelirse ona bir tane kırmızı perçem bağlarlardı. Ona tatlı bir şeyler verirlerdi. Böylece de düğün biterdi. Çeyizleri de götürürlerdi!

K12: (Köyde) ölü olduğunda, ölü sahipleri kara elbise giyerler miydi giymezler miydi?

K13: Kara elbise yoktu ki. Ölüm olduğu zaman ölüyü getirirdiler ve koyarlardı. Şimdi ölühane güzeldir, namazlığı var. Farklı bir yerden ölüyü getirdiklerinde oraya koyuyorlar. Ölü sahibi izzet ve ikram ederdi. Ölü sahibleri öğle yemeği yerdiler, çay içerlerdi.

K12: gelin, yeni evine gittikten sonra çocuğu olduğunda ne verirdiler?

K13: Eski şeyler verirlerdi. Çikolata yoktu. Çikolata yoktu, eski şeyler verirlerdi, igde gibi şeyler. Evet halkın çocuğu varsa bir şeyler verirlerdi ya da iki tane incir. Ama çobanın oğlağı olduğu zaman ona bir yumurta verirlerdi.

KAYNAKÇA

- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği, Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Atalay, B. (2006). *Divanü Lügati't Türk* (Cilt III). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atıcı, A. (2018). İran Türk Değişkelerindeki var / yok İyelik Yapısı Üzerine Eşzamanlı Bir İnceleme. *Türkbilig* 35: 165-180.
- Austin, P.K. & Sallabank, J. (2011). *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Aydemir, İ. A. (2020a). İran'daki Türk Dillerinde Amaç Yancümleleri. (ed. Yılmaz, E., Tezcan, N., Demir, N.) *Semih Tezcan Kitabı*. Ankara: Nobel Yayınları. 405-414.
- Aydemir, İ. A. (2020b). *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri*. Ankara: Grafiker Yayınlar.
- Aydın, İ. (2004). Türkçede Yan Cümle ve İşlevleri. *Dil Dergisi* 126: 52.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (haz. Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Başar, U. (2016). Halaç Türkçesi ve Ali Asgar Cemrasi'nin Çalışmaları. *Tehlikedeki Diller Dergisi* 5/8: 67-78.
- Bayburtluoğlu, H. (2019). *Ortaçağ'da Toharistan Bölgesinde Halaçlar*. Uludağ Üniversitesi, SBE Yüksek Lisans Tezi. Bursa.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Holt
- Bosnalı, S. (2007). *İran Azerbaycan Türkçesi Toplumdilbilimsel Bir İnceleme*, İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Bosnalı, S. (2010). Halaççanın Yitim ve Değişim Sürecine Tasarlama Kipleri Açısından Bir Bakış. *bilig* 53: 67-88.
- Bosnalı, S. (2009). İran Halacistan Bölgesinin Etnik-dilsel Yapısı ve Halaç Türkçesi. *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildiriler* 1, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları. 191-200.

- Bosnalı, S. (2012). Dil Edimi Açısından Halaççanın Konumu. *Karadeniz Araştırmaları* 32: 45-67.
- Bosnalı, S. (2016). Halaçlar ve Dilleri. *Tehlikedeki Türk Dilleri II* (ed. Eker S., Çelik Şavk, Ü.). Astana/Ankara: Uluslararası Türk Akademisi/ Hoca Ahmet Yesevi Türk Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı. 269-292.
- Brenzinger, M. (1992). *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Social Reference to East Afrika*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Brenzinger, M. (2007). *Language Endangerment Throughout the World, Language Diversity Endangered*. (ed. M. Brenzinger). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Bulut, C. (2000). Optative constructions in Iraqi-Turkmen. (ed. Göksel, A. & Kerslake, C.). *Studies on Turkish and Turkic Languages. Proceedings of the IXth International Conference on Turkish Linguistics*. Wiesbaden: Harrassowitz. 161–169.
- Bulut, C. (2009). Conditional clauses in Iran-Turkic. (ed. Csató, É. Á. et al.) *Turcological Letters to Bernt Brendemoen*. Oslo: Novus Press. 35–76.
- Cemrasi, A. A. (2006). *Halaçha Yâdegâri Turkha-yi Bastan*. Tahran: Peyam-ı Puya Yayınları.
- Cemrasi, A. A. (2014). *Tülkü Hecce Gedir*, Tahran.
- Cemrasi, A. A. (2015). *Hudâ Hâfız Halacî- Halacî Danışak ve Yazak*. Tahran: Tekderaht Yayınları.
- Cemrasi, A. A. (2016a). *Karşu Baluqqa Selam*. Tahran: Endişe-yi Nov Yayınları.
- Cemrasi, A. A. (2016b). *Tülkü Matalı*. Tahran: Tekderaht Yayınları.
- Cemrasi, A. A. (2016c). *Gül Senüver Dastanı*. Tahran: Tekderaht Yayınları.
- Cemrasi, A. A. (2016d). *Tülkü le Hacileylek*. Tahran.
- Cemrasi, A. A. (2016e). *Eşkele Tülkü Dostluğu*. Tahran.
- Cemrasi, A. A. (2016f). *Hz. Süleyman la Karınça*. Tahran.

- Cemrasi, A. A. (2017). Ali Asgar Cemrasi ile Halaç Türkleri ve Halaç Türkçesi Üzerine Bir Röportaj. (Röportaj ve Farsçadan Tercüme: Umut Başar). *Türk Yurdu-İran Özel Sayısı* 354: 60-62.
- Cengiz, M. (2016). *Tehlikedeki Dil Olgusu: Teleütçe Örnekleme*. Hacettepe Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Ankara.
- Crşyral, D. (2007). *Dillerin Katli, Bir Dilin Katli Bir Milletın Ölümüdür*. İstanbul: Profil Yayınları.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6. Baskı. New Jersey: Blackwell Publishing.
- Doerfer, G. (1971). *Khalaj Materails* (with the collaboration of Wolfram Heschel Hrtwig Scheinhardt, Semih Tezcan). Bloomington: Indiana University Press.
- Doerfer, G. (1972). Der Imperativ im Chaladsch. *Finnisch-ugrische Forschungen* 39: 295-340.
- Doerfer, G. (1977). Zur Stellung des Chaladsch im Kreise der Türksprachen. *Rocznik Orientalistyczny* 39: 15-31.
- Doerfer, G. (1978). Khalaj and its Relation to the other Turkic Languages. *TDAY-Belleten* 1977: 17-33.
- Doerfer, G. & Tezcan, S. (1980a). *Wörterbuch des Chaladsch* (Dialekt von Charrab). Budapest: Akademiai Kiadó.
- Doerfer, G. (1980b). Oghusische Lehnwörter im Chaladsch. *Harvard Ukranian Studies* 34: 189-204.
- Doerfer, G. (1987). Māhmud al-Kāşyārī, Arıu, Chaladsch. *Ural-Altaische Jahrbücher* Band 7: 105-114.
- Doerfer, G. (1987). İran'da Türkler. *Türk Dili*: 242-251.
- Doerfer, Gerhard (1988). *Grammatik des Chaladsch*. Turcologica 4, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Doerfer, G. (1991). Acht chaladsch Sprichwörter. *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan*, Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. 63-69.

- Doerfer, G. (1993). *Chorasantürkisch: Wörterlisten, Kurzgrammatik, Indices*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Doerfer, G., S. Tezcan (1997). Zwei neue Texte aus Chaladschistan. *Journal de la Societe Finno-Ougrienne* 87: 73-87
- Doerfer, G. (1998). Turkic Languages of Iran. *The Turkic Languages* (ed. Johanson, L., Csató, É. Á.). London and New York: Routledge. 273-282.
- Doerfer, G. (1999). İran'da Türk Dil ve Lehçeleri ve Bunların Hayatta Kalma Şansı. *3.Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, Ankara: TDK Yayınları. 303-310.
- Doğan, T. (2010). *Urmiye Ağızları*. Kırıkkale Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Kırıkkale.
- Doğan, T. (2016). Halaç Türkçesinde (-DXK) Ekinin Bitimsiz (Çekimsiz) Fiillerde Kullanımları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 56: 723-737.
- Doğan, T. (2017). Halaç Türkçesinde Anlam Kopyalarının Bir Kaynağı: Farsça Zeden 'Vurmak, vd.' Fiili. *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*. Bükreş-Romanya: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret AŞ: 176-184.
- Doğan, T. (2019). Halaç Türkçesinde Sıfat-fiil Eki -GXLX ~ -KXLX Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları* XVI/64: 695-709.
- Dolati, M. (2017). *Halaçça: Belgeleme ve Dilbilgisi Çalışması*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Eker, S. (2009). Türkçe-Farsça İlişkilerine Ses, Biçim ve Cümlebilgisi Düzeylerinde Eş Zamanlı Genel Bir Bakış. *Essays on Turkish Linguistics. ICTL2008 The 14th International Conference on Turkish Linguistics-Proceedings* (Eds. S. Ay, Ö. Aydın, İ. Ergenç, S. Gökmen, S. İşsever, D. Peçenek), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 373-383.
- Eker, S. (2010). Türkçe-Farsça İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine. *Prof. Dr. Cihat Özönder'in Anısına Sosyoloji Yazıları*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. 445-473.

- Eker, S. (2013). Türk-İran Dil Temasları-I Türk İran Dilbilimsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış. *Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Ankara: TKAE Yayınları. 491-500.
- Erdem, M. (2017). Tsengel Tuvaları: Toplumdilbilimsel Bir Değerlendirme. *Tuva Araştırmaları Tuvaca Varyantların Belgelenmesi ve Tanımlanması*. Ankara: Grafiker Yayınları. 49-60.
- Erkman-Akerson, F. – Ş. Özil (1998). *Türkçede Niteleme (Sıfat İşlevli Yan Cümleler)*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Gökdağ, B. A. (2010a). Halaççada 3. Teklik Şahıs İyelik Ekinden Sonra Kullanılan Yönelme Hali Ekinin Görünümü. *İran 'da Türkçe*, İstanbul: Orient Institut.
- Gökdağ, B A. (2010b). Halaç Türkçesiyle Yazılan İlk Türkçe Eser. *II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi*, İzmir.
- Gökdağ, B. A. (2012). *Halaç Türkçesi Metinleri, Qarşu Baluqqa Selam*. Ankara: Vizyon Yayınevi.
- Gökdağ, B. A. – T. Doğan (2018). “Halaç Türkçesi”. *Türk Dilinin Uzak Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları: 191-272.
- Göksel, A. – C. Kerslake (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- Güzel, H. (2018). Ali Asger Cemrasi ve Halaç Edebiyatı. *Türkbilig* 36: 121-128.
- Güzel, H. (2019). Telhab Halaççası Kiplik İşaretleyicileri Üzerine Notlar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 30: 43-52.
- Güzel, H. (2020). Telhab Halaçları Üzerine Toplumdilbilimsel Bir Değerlendirme. *Semih Tezcan ve Türkoloji*. Ankara: Nobel Yayınları. 429-440.
- Hagège, C. (2009). *On the Death and Life of Languages*. (çev. J. Gladding). New Haven & London: Yale University Press.
- Hamers, J. F., Blanc, M. H. A. (2004). *Bilinguality ve Bilingualism*. London: Cambridge University Press.
- Haugen, E. (1950). Problem of bilingualism. *Lingua* 2: 271-290.

- Haviland, W. A. vd. (2008). *Kültürel Antropoloji* (çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Heyet, C. (1988). Torkī-ye Xalac. *Varlıq, Persian and Turkish Journal* 70-4, Teheran. 12- 24.
- Hickey, R. (2010). *The handbook of language contact, Blackwell handbooks in linguistics*. Chichester, West Sussex – Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- İbnül-Esir (1993). *Tarihi Kamil*. (çev. M. H. Ruhani) Tahran: Esatir Yayınları.
- Johanson, L. (1979). Die westoghusische Labialharmonie. *Orientalia Suecana* 27-28: 63-107.
- Johanson, L. (1988a). Iranian elements in Azeri Turkish. (ed. Yarshater, Ehsan) *Encyclopædia Iranica* 3. London & New York: 248b-251a.
- Johanson, L. (1988b). Code-copying in Irano-Turkic. *Language Sciences* 20: 325-337.
- Johanson, L. (2000a). Viewpoint operators in European languages (ed. Östen Dahl) *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 27-187.
- Johanson, L. (2000b). Linguistic convergence in the Volga area. (ed. Gilbers, D. & Nerbonne, J. & Schaecken, J.). *Languages in contact*. (Studies in Slavic and General linguistics 28.). Amsterdam & Atlanta: Rodopi. 165-178.
- Johanson, L. (2000c). Turkic indirectives. (ed. Johanson, L. & Utas, B.) *Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2002). Converging codes in Iranian, Semitic and Turkic. (ed. Csató, É. A. & Isaksson, B. & Jahani, C.). *Linguistic convergence and areal diffusion, Case studies from Iranian, Semitic and Turkic*. London & New York: Routledge Curzon. 3-31.
- Johanson, L. & Bulut, C. (ed.) (2006). *Turkic-Iranian Contact Areas, Historical and Linguistic Aspects* (Turcologica 62.). Wiesbaden: Harrassowitz.

- Johanson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (çev. N. Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Johanson, L. (2008). Remodeling grammar: Copying, conventionalization, grammaticalization. *Language Contact and Contact Languages*. (ed. Siemund, P. & Noemi, K.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 325 – 337.
- Johanson, L. (2009). Modals in Turkic. (ed. Hansen, Bj. & de Haan, F.). *Modals in the Languages of Europe*. A Reference Work. (Empirical Approaches to Language Typology 44.) Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 487–510.
- Kafkasyalı, A. (2010). *İran Türkleri*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Kargı-Ölmez, Z. (1996). *Şecere-i Terâkime*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Karini, J. (2014). Türk-Fars Dil İlişkileri: Farsçada İyelik Eklerinin Kullanımı. *Turkish Studies* 9/3: 833-843.
- Kaya, M. (2020). *Halaçlar ve Dilleri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Ankara
- Kemp, Charlotte (2009). Defining multilingualism. *The Exploration of Multilingualism*, (ed. Aronin, L.- Hufeisen, B.). Amsterdam, John Benjamins Publishing. 11-26.
- Khajeh, B. H. (2013). *İran’da Yaşayan Halaçların Sosyo-Kültürel Yapısı*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Kıral, F. (2000a). Reflections on –miş in Khalaj (ed. Johanson, L. & Utas, B.) *Evidentials, Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 89-101.
- Kıral, F. (2000b). Copied relative constructions in Khalaj. *Studies on Turkish and Turkic languages. Proceeding of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 181-188.
- Kıral, F. (2001). *Das gesprochene Aserbaidshanisch von Iran. Eine Studie zu den syntaktischen Einflüssen des Persischen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Kıral, F. (2004). Converging codes in Iranian, Semitic and Turkic. (ed. Csató, É. A. & Isaksson, B. & Jahani, C.), *Linguistic convergence and areal diffusion. Case studies from Iranian, Semitic and Turkic*, London, New York: Routledge Curzon. 3-31.
- Kıral, F. (2005). Modal constructions in Turkic of Iran. *Linguistic Convergence and Areal Diffusion. Case studies from Iranian, Semitic and Turkic*. London and New York : Routledge. 285-295.
- Kıral, F. (2006). Weiteres zum Imperativ im Chaladsch. *Ural-Altäische Jahrbücher* 20, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 183-198.
- Killi Yılmaz, G. (2010). *Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Dillerinin Dil Durumu*. Ankara: KÖKSAV Yayınları.
- Koç, M. (2012). Eski Anadolu Türkçesinde /duk/ Ekli Geçmiş Zaman Çekimi. *Türkbilg* 23: 11-18.
- Köprülü, F. (1987). Halaç. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5/1, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi. 109-116.
- Krauss, M. (2007). Classification and Terminology for Degrees of Languages Endangerment. *Language Diversity Endangered*. (ed. M. Brenzinger. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Kuribayashi, Y. (2015). Causative/anticausative alternations in Turkish, Old Turkic and Khalaj. *Ankara Papers in Turkish and Turkic Linguistics* (ed. Deniz Zeyrek, Çiğdem Sağın Şimşek, Ufuk Ataş, Jochen Rehbein), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 593-603.
- Lewandowski, T. (1976). *Linguistisches Wörterbuch I*. Heidelberg: Quelle & Meyer Verlag.
- Marquart, J. (1901). *Eransahr Nach Der Geographie Des Ps. Moses Xorenaci*. E12, S.V. "Khaladj.1: History" (By C. E. Bosworth). Berlin.
- Matras, Y. (2009). *Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Menz, A. (2009). Conditionals in the dialects of the province Erzurum. (ed. Csató, É. Á. et al.) *Turcological Letters to Bernt Brendemoen*. Oslo: Novus Press. 173-190.

- Milroy, J. - Milroy, L. (1985). Linguistic change, social network and speaker innovation. *Journal of Linguistics* 21: 339–84.
- Muysken, P. (2010). Scenarios for language contact. (ed. Hickey, R.). *Handbook of language contact*. Oxford: Blackwell. 265–281.
- Ölmez, M. (1995). Türk Halkları ve Dilleri: 2 - Halaçlar ve Halaçça. *Çağdaş Türk Dili* 84: 15-22.
- Potowski, K. (2013). Language Maintenance and Shift. *The Oxford Handbook of Sociolinguistics*, (ed. R. Bayley, R. Cameron ve C. Lucas). Oxford & New York: Oxford University Press. 321-39
- Ragagnin, E. (2020). Major and Minor Turkic Language Islands in Iran with a Special Focus on Khalaj. *Iranian Studies* 53(3-4), 573-588.
- Rentzsch, J. (2013). Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası. *bilig* 67: 129-168.
- Rentzsch, J. (2015). *Modality in the Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Ross, M. (2003). Diagnosing prehistoric language contact. *Motives for language change*, (ed. R. Hickey). New York: Cambridge University Press.
- Skutnabb-Kangas, T. (1984). *Bilingualism or not: The Education of Minorities*. Clevedon: Multilingual Matters 7.
- Stapert, E. (2013). *Contact-induced change in Dolgan, an investigation into the role of linguistic data for the reconstruction of a people's (pre)history*, Utrecht: LOT.
- Stein, H. (2010). Optativ versus Voluntativ–Imperativ in irantürkischen Texten (15./16. Jh.). *Turkology in Mainz* (ed. Boeschoten, H. & Rentzsch, J.): 239–255.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*. Ankara: DTCF Yayınları.
- Thomason, S. G. & Kaufman, T. S. (1988). *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Thomason, S. G. (2001). *Language contact. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Thomason, S. G. (2009). Why universals *versus* language change. In Markku Filppula, Juhani Klemola, and Heli Paulasto (eds.). *Vernacular Universals and Language Contacts: Evidence from Varieties of English and Beyond*. London: Routledge. 349–63.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tezcan M. (2014). Halaç Türkleri ve Halaçlar Üzerine Yeni Çalışmalar. *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı* Cilt 2, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları. 332-362.
- Tezcan, S. (1999). Halaççanın Önemi ve Halaçça Araştırmalarının Sürdürülmesinin Gerekliliği. *Issues in Turkic Languages: Description and Language Contact*, (Yayınlayanlar: Setsu Fujishiro ve Masahiro Shōgaito). 203-212.
- Tezcan, S. (2018). 8. Yüzyılda Afganistan’da Halaç Prensesleri, Günümüzde Orta İran’da Halaçlar ve Dilleri. (ed. M. Erdal, M. CENGİZ), *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 28: 231-254.
- Tulu, S. (2012). Halaççada Zarffil Eki (-tl). *V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Tulu, S. (2012a). Halaççada Geçmiş Zaman ve Emir İstek Kipi. *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tulu, S. (2013a). Ali Asgar Camrasi’den Halaçça Bir Kaside: Anadan Ben Halaç Türkü Doğmuşum. *Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü. 589-599.
- Tulu, Sultan (2013b). Halaççada Donuklaşmış Birleşik Fiil Yapıları. *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. İstanbul.
- Van Coetsem, F. (1995). Outlining a model of the transmission phenomenon in language contact. *Leuvense Bijdragen* (84): 63-85.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in contact, findings and problems*. New York: Publications of the linguistics circle of New York 1.

- Yazıcı Ersoy, H. (1996). Başkurt Türkleri ve Dilleri. *Tehlikedeki Türk Dilleri II* (ed. Eker S., Çelik Şavk, Ü.). Astana/Ankara: Uluslararası Türk Akademisi/ Hoca Ahmet Yesevi Türk Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı. 47-78.
- Yılmaz, E. (2013). Karşılaştırmalı Türk Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri II: Biçimbilgisi. *Bengü Beläk, Ahmet B. Ercilasun Armağanı*. Ankara: TKAE Yayınları. 483-496.
- Yılmaz, E. (2016). Türkçenin Tipolojisi. *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Kuramlar, Yöntemler, Beceriler, Uygulamalar*. (ed. Yıldırım, F – Tüfekçioğlu B.). Ankara: Pegem Akademi. 1-15.
- Yılmaz, E. (2019). /DÖk/ Ekli Yüklemler ve Kıyı Dilleri: Çuvaşça, Yakutça, Dolganca ve Halaçça. *İdil Ural Dergisi I* (2): 261-269.

SÖZLÜK-DİZİN

A

- ādām** (< Ar.) : insan
 ā.+ha 127
- āyā, āya** (< Fars.) : bey (hitap)
 ā. 96, 122
- ayd** (< Fars.) : çeyizlik .
 a.+lari 136
- ayız** : ağız
 a. 124, 126
- āhästā** (< Fars.) : yavaş
 ā. 61
- al-** : almak,
 a.-dilar 58
 a.-ıyax 58, 93
 a.-lirattuq 75
 a.-yam 100, 102, 111
 a.yay 94
- alta** : altı
 a. 123, 131, 132, 135, 136
- alumla** : elma
 a. 127, 135, 136
- āmu** (< Fars.) : amca
 ā. 123
 ā.+siy 135
 ā.+muziy 136
- ānār** (< Fars.) : nar,
 ā. 135, 136
- āre** (< Fars.) : evet

	ā. 73, 90
arpa	: arpa
	a. 67, 97, 119, 121, 126, 129, 130
artuq	: daha çok, fazla
	a. 120, 132
	a.+tarar 76, 124
	a.+u 127
arzān (< Fars.)	: ucuz
	a. 97
āsān (< Fars.)	: kolay
	ā. 59
āt	: isim
	ā.+ı 131
	ā.+lariy 124
	ā.+laru 127
	ā.+u 119, 120, 124, 127
av	: ceylan
	a. 124, 126
āxur (< Fars.)	: son
	ā.+iça 128
āyāndä (< Fars.)	: gelecek
	ā. 128
ayud, ayut (< Fars.)	: bayram
	a. 124, 127, 128
ayudluq	: bayramlık
	a. 127
ayna	: ayna
āzād (< Fars.)	: özgür
	ā.+är 124
Ezmend	: yer adı
	E. 82, 119, 120, 122
	E.+çä 102

B

bāba	: baba
	b. 61, 75, 123, 125
	b.+qa 123
	b.+siy 123
	b.+suz 123
bācānaq (< Fars.)	: bacanak
	b. 123
bācu	: kız kardeş
	b. 120, 123
	b.+larum 119, 123
	b.+lär 127
	b.+luq 131
	b.+m 119, 123, 128
	b.+siy 123
	b.+su 120
bādam (< Fars.)	: badem
	b.+lari 71
baYuşla-	: bağışlamak
	b. 131
	b.-yn 135
bala	: çocuk
	b. 99
	b.+siy 99, 107, 123, 124
baldüz	: baldız
	b. 123, 125
baluq	: köy
	b. 19, 61, 127
	b+a 93
	b.+ar 83

	b.+ça 62, 68, 85, 119, 127
	b.+i 93
	b.+iy 131
	b.+lar 127
	b.+lariy 92, 120
	b.+laru 127
	b.+qa 69, 71, 119, 128
	b.+umuziy 127
baluqlu	: köylü
	b.+iy 128
bāqa	: kaplumbağa
	b. 124
barmaq	: parmak
	b. 124, 126
bāş, boş	: kafa, baş
	b. 124, 126
bāşla-, boşla-	: başlamak
	b.-nor 127
	b.-rrätti 132
	b.-rrättik 17
bat-	: batmak
	b.-miş 104
	b.-tiqi 84, 128
	b.-tu 128
bāxt (< Fars.)	: talih, baht
	b. 136
bā, be (< Fars.)	: -e, -ye
	b. 72, 80, 81, 84, 88, 94
bād (< Fars.)	: daha sonra
	b. 60, 78, 93, 98, 119, 120, 123, 127, 135
bādān (< Fars.)	: daha sonra
	b. 61, 127

bād āz (<Fars.)	: -dan sonra b. 108, 109
bād āz un (<Fars.)	: bundan sonra b. 78
bālki (< Fars.)	: belki b. 131
bā'li (< Fars.)	: evet b. 71, 77, 86, 119, 120, 123, 124, 127, 131
bārā, bārāy (<Fars.)	: için, nedeniyle b. 65, 66, 88
bā'rā	: beri b. 127
bēri	: kurt b. 58
bārñāme (< Fars.)	: program b. 95
bī	: bir
bī (< Fars.)	: -siz, siz b. 73
bībi	: hala, babanın kız kardeşi b. 123, 125 b.+m 119, 120 b.+si 104
bīç-	: biçmek b.-ārrāttim 127 b.-ārrattilār 128
bidik	: büyük b. 119, 123, 127 b.+lār 127 b.+tārār 81
bīş	: beş b. 63, 64, 76, 123, 132, 135, 136

bil-	: bilmek b.-māzätti 128 b.-māzlär 124 b.-moq 131 b.-mom 127, 136
bilaxarä (< Fars.)	: bilahare b. 123
bilä	: ile b. 63, 84, 128
birbir	: birbirine b.+iy 127 b.+kä 119
bisi	: biri b. b.+dä 128
biyimci	: birinci b. 59
biz	: biz b. 106, 119, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 133
bö	: bu b. 59, 60, 61, 73, 77, 80, 86, 93, 102, 103, 108, 119, 120, 123, 124, 127, 128, 131, 135 b.+niy 128
böyaz	: boğaz b. 124, 125
bōda	: burada b. 66, 72, 73, 124, 127
boländ (< Fars.)	: uzun b. 60
bōn	: boyun b. 124, 126, 128
bōra	: burada b. 80

boş vur-	: uğramak b. 84 b. v.-maqqa 100
boyda, buyda	: buğday b. 67, 98, 100, 119, 127, 128, 135 b.+lariy 78
bozorgbābā (< Fars.)	: büyük baba b.+m 119
bōz	: soğuk b.+tärinär 77
bucur	: böyle b. 67, 100
burın	: burun b. 124
būʿn, bōn	: boyun b. 124

C

cār vur-	: ilan etmek, haber vermek c. v.-ar 72 c. v.-ullar 123
cāšn (< Fars.)	: kutlama, eğlence c.-lär 127
cāšn tut-	: kutlamak c. t.-allar 127 c. t.-aruq 127 c. t.-tuq 127
cāvāb (< Ar.)	: cevap c. 19
cäyrān (< Fars.)	: ceylan c. 124, 136

cuwān, cāwān (< Fars.) : genç

c.+ättik 123

c.+lär 123

C

çana (< Fars.) : çene

ç. 126

çaqqāl : çakal

ç. 124, 126

çāy : çay

ç.+lari 135, 136

çehār, çār (< Fars.) : dört

ç. 60

çäk- : çekmek

ç.-ällär 84

ç.-ärätti 131

ç.-ärättik 128

ç.-gä 70, 131

ç.-māz 131

ç.-tiy 131

çäkmä (< Fars.) : çizme, bot

ç. 72

çel barmaq : küçük parmak

ç. b. 124, 126

çerā (< Fars.) : niçin?

ç. 60, 61

çon, çonke (< Fars.) : çünkü

ç. 58, 68, 69, 78, 80, 89, 105, 106, 120, 119, 120, 123, 127, 131

D

day	: değil d. 79 d.+ar 119, 120, 124
dāna (< Fars.)	: tane d. 120, 127, 131, 135, 136
daniş-	: konuşmak d.-äbilmöllar 119 d.-äbilör 119 d.-öllar 94
dāyi (< Fars.)	: dayı d. 123, 132
dāndān (< Fars.)	: diş d. 124
däyīyā (< Fars.)	: dakika d. 93
dīrūz (< Fars.)	: dün d. 61
diyār (< Fars.)	: diğer d. 97
dōktur, duktur (< Fars.)	: doktor d. 131 d.+qa 76, 125, 136
dowwomin (< Fars.)	: ikinci d. 60, 97, 98, 119
du'ā^{iet}-	: dua etmek d. ^{ie} .-ärlär 127
du'ā^{vīr}-	: dua etmek d. v.-ärlär 127
dunyā (< Fars.)	: dünya d. 97
dūr (< Fars.)	: uzak

durust (< Fars.) : doğru
d. 60
d. 19

Ä, E

äbä : babaanne
ä. 123, 12
ä.+m 119, 120

äççi, öççü : keçi
ä. 82

ägär (< Fars.) : eğer
ä. 70, 72, 73, 79, 92, 96, 99, 100, 111, 119, 120

äkki : iki
ä. 59, 72, 78, 119, 120, 123, 128, 131, 132, 135, 136
ä.+kă 81
ä.+si 136

äkkinçi : ikinci
ä. 59

‘äks (< Fars.) : fotoğraf
ä. 119
ä. +ä 88
ä.+imär 86, 123
ä.+läriy 108, 123

äl : el
ä. 128
ä.+imizi 128
ä.+imizcă 128
ä.+iyä 135
ä.+läridä 136
ä.+läriy 135

älân (< Fars.) : şimdi

	ä. 61, 68, 119, 120, 123, 127, 131, 136
älli	: elli
	ä. 135
	ä.+kkä 132
ämmā̄ (< Fars.)	: ama
	ä. 59, 119, 120, 123, 126, 127, 128, 136
ep-	: öpmek
	e.-ärätti 108, 136
	e.-ärättik 136
ärä	: öte, diğer taraf
	ä. 82
ärzişmänd (< Fars.)	: önemli
	ä. 131
	ä.+ämiş 131
	ä.+är 131
äşkä, äşgä	: eşek
	ä. 84, 124, 126
	ä.+siy 136
	ä.+y 108
ät	: et
	ä. 73
ävväl	: ilk, evvel
	ä.+dä 98
äyna	: ayna
	ä. 127
‘eyd (< Fars.)	: bayram
	e. 78, 79, 93, 116
eydi	: sahip
	e.+sirti 60
äz (< Fars.)	: -den
	ä. 56, 73, 78, 79, 81, 91, 95, 96, 102, 116, 119, 120, 131
äzdävaç ‘et-	: evlenemek

ä. 'e- 108
äzdävaç (< Ar.) : izdivaç
 ä. 96

F

fāmīl (< Fars.) : aile
 f.+inda 81,110
 f.+iqa 110
fāhm 'et- (<Ar.) : kavramak, anlamak
 f. 'e.-öllar 119
 f. 'e.-sälär 119
fekr (< Fars.) : fikir
fekr 'et- : düşünmek
 f. 'e. 93
 f. 'e.-ättim 104
färāmuş 'et- : unutmak
 f.-şättim 119, 124
Färmähin : yer adı
 f. 70, 120, 122, 123
 f.+çä 123
 f.+kä 92

G

gamgīn (< Fars.) : üzgün
 g. 59, 116
γaza (< Fars.) : yemek
 γ. 90
gilān : yılan
 g. 119, 120
 g.+lar 119

- gorāz** (< Fars.) : domuz
 g. 58
 g.+lar 58
- govsala** (< Fars.) : inek
 g. 124, 126
- guldān, goldān** (< Fars.) : vazo
 g. 58, 115
- gumuryāç** : karınca
 g. 124, 126
- γusta-** (< Fars.) : kederlenmek, endişelenmek
 γ.-mam 72

H

- hāy** : ay
 h. 80, 125, 128, 131
 h.+i.çä 96, 120
 h.+qa 63
- haç-** : açmak
 h.-ar-rät-ti-k 123
 h.-öl-lar 127
- haçul-** : açılmak
 h.-di 85
- hadaq** : ayak
 h. 16, 124, 126
 h.+iy 73
 h.+qa 128
- hadru** : ayrı
 h. 120, 131, 136
 h.+si 131
- hadur-** : ayırmak
 h. 16

	h.-undi 123
häft (< Fars.)	: hafta
	h. 122
haya	: geri
	h. 82
hāyru	: ağrı
	h.+siy 65
hāyru-	: ağrımak
	h.-mata 132
hämān (< Fars.)	: hemen
	h. 58
hara	: ara
	h.+siça 124
harala-	: aralamak
	h.-di 128
	h.-rrattik 128
hāy-	: söylemek
	h.-abilmöller 119
	h.-di 104
	h.-dilar 131
	h.-du 108, 119, 128
	h.-dum 119, 120, 127
	h.-gam 119, 123, 128
	h.-illar 135
	h.-ir 103, 119, 128
	h.-irrätti 131, 136
	h.-ittuq 131
	h.-muşşätti 67
	h.-muşallar 81, 119
	h.öller 124
	h.ör 69, 124
	h.öriz 68

	h.örrätti 59
	h.-örsiyy 123
haz	: az
	h. 127
hēç	: hiç
	h. 96, 100
hādiyā (< Fars.)	: hediye
	h. 78
hāk-	: ekmek
	h.-ärrättik 80, 119, 127
	h.-mişşätti 128
	h.-öriyy 67, 100
hekāyāt (< Fars.)	: hikaye
	h. 71
hāktār (< Fars.)	: hektar
	h. 58
heł-	: ölmek
	h.-lätti 136
	h.-mädük 120
	h.-māz 120
hełi	: ölü
	h. 136
	h.+läriy 127
	h.+yi 136
hām... hām... (< Fars.):	hem hem
	h. h. 73, 95, 97, 122, 127, 128, 135, 136
hāmān (< Fars.)	: hemen
	h. 58
hāmişā (< Fars.)	: daima
	h. 92, 119
hār (< Fars.)	: her
	h. 19, 74, 84, 111, 113, 120, 123, 128, 131

härkäs (< Fars.)	: herkes h. 132, 135, 136
här	: er, erkek, eş, koca h. 75, 123, 125
häs-	: esmek h.-dikä 128
häv	: ev h. 94, 131 h.+çä 77, 108, 136 h.+i 61 h.+idä 16, 67, 135 h.+ikä 92, 119 h.+im 88, 127 h.+imiziy 127 h.+iy 106, 119, 123, 136 h.+kä 63, 77, 82, 93, 110 h.+lär 62 h.+läriy 119
hävlä-	: evlenmek h.-ti 123
häyvān (< Fars.)	: hayvan h. 78, 124
hryla-	: ağlamak h.-dum 63 h.-ör 63
hiç-	: içmek h.-ärättilär 135
hidiş	: kap h. 19
h'el	: ıslak, nemli h. 131
hikmāk	: ekmek

	h. 75, 120, 131, 135
	h.+i 110, 131, 125, 136
	h.+läriy 61
hin-, hün-	: çıkmak
	h.-ärrättilär 75, 120
	h.-dikindä 128
	h.-dilär 135
	h.-dim 127
	h.-miş 124
hirāq, hırāq	: uzak
	h. 113, 124
hirin, hürün	: beyaz
	h. 83, 123
hirkäk	: erkek
	h. 70, 123, 124, 126, 135, 136
	h.+i 123
hizim	: üzüm
	h. 83, 119, 127
	h.+läri 74, 119
hofsulasız (< Fars.)	: sabırsız
	h. 59, 115
	h.+zättik 123
hokkebāziluq 'et-	: hilebazlık etmek
	h. e.-ör 100
holun-	: geri dönmek, geri döndürmek
	h.-du 61, 119
	h.-muş 63
hoyruluq	: hırsızlık
	h. 107
	h.+qa 60
hoqu-	: okumak
	h.-dum 123

	h.-muş 95, 120
	h.-nur 120
	h.-rrätti 81, 120, 128
	h.-rrättim 120
hottuz	: otuz
	h. 78, 119, 135, 136
	h.+qa 132
hot vur-	: yakmak
	h. v. 116

İ

iç	: iç
	i.+çä 127, 131
iç	: üç
	i. 59, 65, 71, 109, 119, 122, 123, 128, 132, 136
îz	: öz, kendi
	î.+im 68, 119
	î.+imiz 81
	î.+imizi 119
	î.+iy 119
iş	: iş
	î. 59
ilçilik	: elçilik, görücülük
	i.+kä 82, 110, 119, 135
ilgär	: önce, önce doğru
	i.+69, 123, 127, 128, 136
irdäk	: ördek
	i. 124, 126
irgät-, ürgät-	: öğrenmek
	i.-illär 131
	i.-mäk 99

	i.-mäkkämiş 120
işlä-	: çalışmak
	i.-dim 131
	i.-gäm 119
	i.-mägäm 119
	i.-rättim 119
	i.-ttik 119
	i.-tirrättik 81
	i.-ttik 119
	i.-ttim 59
it	: köpek
	i. 123, 124

K

kāl (< Fars.)	: çocuk
	k.+amuş 131
	k.+in 131
	k.+iy 119, 131, 136
	k.+lariy 119, 131, 135
	k.+lattum 98, 120
	k.+lattuq 119, 120, 132
	k.+lär 127, 136
	k.+lärimiz 1119
	k.+lärkä 127
kārḫānā (< Fars.)	: işyeri
	k.+çä 127
kāşki (< Fars.)	: keşke
	k. 119
käd-	: giymek
	k.-ärrättilär 136
	k.-ärrättik 60

	k.-mäzättilär 136
kädgülük	: giysi
	k. 66
käkärçik	: güvercin
	k. 124
käl-	: gelmek
	k.-äm 105
	k.-di 61, 69, 81, 91, 104, 128
	k.-dilär 108, 128
	k.-diy 104, 106
	k.-gäm 63, 68, 72, 90
	k.-ibilmäyk 128
	k.-im 80
	k.-illär 132, 135
	k.-ir 83, 107, 119, 135
	k.-iybilmädim 128
	k.-lätti 128, 136
	k.-lättik 119, 128
	k.-miş 77
	k.mişätti 93
	k.-mädä 125
	k.-mäz 120
	k.-mōriyz 83
	k.-öm 86
	k.-sä 92, 110, 119
	k.-säm 124
	k.-sän 120
	k.-yöllar 136
	k.-yör 28, 131
kälgili	: gelecek
	k. 29, 92
kälmäci	: gelin

	k. 67
	k.+103
kälin	: gelin
	k. 110, 123, 135, 136
	k.-imiz 131
	k.-iy 69, 135
	k.-iyn 135
	k.-kä 135
	k.-läriy 135
kälinbācū	: gelin
	k. 70, 123, 125
kām (< Fars.)	: az
	k.+i 119
kār-	: görmek
	k.-ällär 127
	k.-di 103, 109, 120, 125
	k.-dik 90, 128
	k.-dim 63, 98, 124, 127
	k.-din 80, 82, 119
	k.-gām 95
	k.-irsäy 111
	k.-mädik 65, 120
	k.-mişättim 120
	k.-rättim 123
	k.-sän 93, 120
	k.-sätti 120
käräk	: gerek, lazım
	k. 58, 63, 72, 80, 83, 93, 94, 95, 100, 120, 116, 124, 127, 131, 132
	k.-ätti 127
kärüngili	: görünen
	k. 112
kāşvār (< Fars.)	: ülke

	k. 83
	k.+ça 97, 106, 120, 127
key (< Fars.)	: ne zaman?
	k. 60
käz	: göz
	k.+i 109
	k.+iyä 127
käz-	: gezmek
	k.-är 127
ki, kä	: ki
	k. 58, 59, 61, 63, 64, 68, 69, 71, 72, 73, 76, 77, 79, 80, 91, 92, 93, 93, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 107, 108, 108, 110, 129, 120, 123, 124, 127, 128, 131, 132, 135, 136
kidän	: düğün
	k. 123, 125, 135, 136
	k.+är 103
kīçä	: gece
	k. 125, 135
	k.+siy 123
kiçik	: küçük
	k. 119
	k.+tärin 119
kīkär-	: yeşermek, büyümek (bitki)
	k.-möllar 66
kīläkluy	: gülünç, komik
	k. 65
kim	: kim
	67, 100, 113, 128, 131
kin	: gün
	k. 77, 86, 87, 111, 120, 130, 131, 132
	k.+i 105
	k.+i 75, 77

- k.+içä 123, 130
k.+idä 127
k.+iy 127, 129
k.+iri 78, 127
k.+iy 127, 129
k.+kä 129
k.+lärçä 127
- kin vur-** : güneş doğmak
k. v.-duqi 84
- kişi** : kadın: kişi
k. 67, 73, 103, 104, 123, 125
- ketāb (< Ar.)** : kitap
k. 85, 120
k.+är 120
k.+lariy 120
- kömäk (< Fars.)** : yardım
k. 120
- kūça (< Fars.)** : sokak
k. 60
- küllü, kolli (< Fars.)** : hepsi, tümü
k. 119
k.+siy 123, 127
k.+y 123
- kursi (< Fars.)** : dört köşeli, üstü örtülü masa. Bu masanın altında bir ısıtıcı bulunur. Etrafında oturanlar ayaklarını masanın altına sokarak ısınırlar.
k. 135

L

- lāla (< Fars.)** : erkek kardeş
l. 123, 131

	l.+larum 127, 128
	l.+larumar 123
	l.+larumiy 127
	l.+m 119, 123, 127
	l.+miy 119, 127
	l.+siy 64
läşgär (< Fars.)	: asker
	l. 58, 115
libās (< Fars.)	: giysi
	l. 136

M

māhī (< Fars.)	: balık
	m. 127
marīz (< Fars.)	: hasta
	m. 67, 73
	m.+är 123
māšīn (< Fars.)	: araba
	m. 71, 91, 93
	m.+la 63
	m.+lär 97
	m.+iy 111
matal	: masal
	m. 120, 128
	m.+iy 128
mādräsä (< Ar.)	: okul, medrese
	m. 131
	m.+ça 127, 136
	m.+dä 120
	m.+kä 119, 127
mäktäb (< Ar.)	: okul

	m.+ätti 131
māmlākāt (< Ar.)	: vatan, memleket
	m.+i 131
	m.+ikā 78
mān	: ben
	m. 58, 63, 70, 80, 84, 88, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 103, 103
	m.+dā 79, 82, 120, 123
	m.+ä 72, 92, 119, 120
	m.+im 76, 88, 93, 95, 104, 119, 123, 127, 128, 131
	m.+iy 119
māsālān (< Fars.)	: örneğin
	m. 73, 107, 119, 120, 123, 124, 127, 131
meydān (< Fars.)	: meydan
	m. 127
millāt (< Ar.)	: millet, halk
	m. 128
mīnayī, munayū	: bunun gibi, bu şekilde
	m. 123
min	: bin
	m. 127
moqey (ki) (< Fars.)	: -ir... -irmez..., -dığında
	m. 107
muāllim (< Ar.)	: öğretmen
	m. 92
mullā̃ (< Fars.)	: molla
	m. 78
mundivāra	: bunun gibi
	m. 124
munda-sorā	: bundan sonra
	m. 123
mutur (< Fars.)	: motorsiklet
	m. 74

N

nāhār (< Fars.)	: yarın; öğle; öğle yemeği n. 108, 136 n.+lariy 135
nārahāt (< Fars.)	: mutsuz, sinirli n. 128
nāçčā	: ne kadar? kaç tane? n. 108, 135
nāfār (< Fars.)	: nefer, kişi n. 60, 100, 123, 132, 136 n.+ī 78
nāfās (< Fars.)	: nefes n. 132
nāmāzxāne (< Fars.)	: namaz yeri n. 136
nānā	: anne n. 57, 106, 111, 123, 125, 131 n.+m 67, 128, 131 n.+miziy 136 n.+si 69, 123 n.+siy 76, 131 n.+y 123
nāsā	: ne? n. 136
nāsār?	: nedir? n. 120, 123, 124
nātār	: nedir? n. 124
nāvā (< Fars.)	: torun n.+läriy 59

	n.+när 104
nezdīk (< Fars.)	: yakın
	n. 60
nişān (< Fars.)	: işaret, belirti
	n. 123
nowrūz (< Fars.)	: nevrüz
	n. 81, 127
	n.+ça 93
	n.+qa 62
nökār (< Fars.)	: köle
	n.-ätti 78
nuxud (< Fars.)	: nohut
	n. 128
	n.+lar 128
	n.+lari 62, 128

Ö, Ȫ

Ȫ (< Fars.)	: ve
	Ȫ. 61, 69, 70, 71, 110, 119, 120, 123, 124, 127, 128, 131, 132, 135, 136
Ȫ, ū	: o
	128, 131
Ȫbaşda	: sabah erken, seher
	Ȫ. 128
Ȫ'çay, ū'çay	: ondan sonra
	Ȫ. 127, 135
Ȫylāq	: oğlak
	Ȫ.+u 136
Ȫγul	: oğul
	Ȫ. 123, 135, 136
	Ȫ.+qa 123, 131

otlat-	: otlatmak o.-turrattuq 119
oyın	: oyun o.+imiz 132 o.+lariy 99
ōlaq	: oğlak ō. 124
öççü, äççi	: keçİ ä. 83

P

pāiz (< Fars.)	: sonbahar p.+qa 128
pufla-	: üflemeK p.-ōq 127
pūl (< Fars.)	: para p. 127, 135, 136
pūšīdā 'et- (< Fars.)	: örtmek p. 61

Q

qāyur-	: kavurmak q. 128 q.-maqqa 128 q.-maqqqi 128 q.-ur 128
qal-	: kalmak q.-du 128 q.-mayay 128 q.-muşattu 128

	q.-muşattuq 62
qān	: kan q. 131
qara	: kara q. 136
qarru	: yaşlı q. 78, 102, 103
qat-	: karıştırmak q.-allar 135 q.-arattılar 132
qābl āz in (< Fars.)	: bundan önce q. 81
qīz	: kız q. 70, 79, 85, 91, 97, 123, 131, 135, 136 q.+im 71 q.+imiy 63 q.+imiz 73 q.+iy 95, 111, 123, 131, 135
qırq	: kırk q. 131, 132, 135
qō-	: koymak q.-llar 135 q.-rrätti 136
qōdaq	: sıpa q. 124, 126
qol	: kol q. 124 q.+unca 135 q.+unqa 135 q.+uyda 135
qolaq	: kulak q. 69, 124, 126

	q.+iy 109, 131
qondoq	: göbek
	q. 124, 126
qorq-	: korkmak
	q.-arrättim 119
qundaq	: kundak
	q.+iy 131
	q.+qa 131

R

rāfīȳ (< Fars.)	: arkadaş
	r.+im 120, 127
	r.+imiz 90, 106
	r.+inä 100
rāhmātkā var-	: ölmek
	r. v.-du 98, 119, 120, 131
	r. v.-duqiy 132
	r. v.-muş 107, 119, 131
rāngan (< Fars.)	: renkli
	r. 127
rīş (< Fars.)	: sakal
	r. 124
rūz (< Fars.)	: gün
	r. 98
rūzigār (< Fars.)	: zaman, devir
	r.+ça 78

S

sā-	: saymak
	s.-rrattu 132

sāat	: saat s. 84, 109, 127, 128
sāç	: saç s. 135 s.+iy 135
sal (< Fars.)	: yıl s. 100, 119, 120, 127, 128 s.+ıttı 131
saqla-	: korumak, saklamak, beslemek (hayvan) s.-lata 119, 120, 123 s.-maq 124
sāvā̄ (< Fars.)	: -den başka, dışında s. 66
säkkiz	: sekiz s. 132
sälām (< Fars.)	: selam s. 135
sāmānū (< Fars.)	: bir çeşit tatlı s.127
säp-	: yaymak, saçmak s.-pär 135
särbāzluq (< Fars.)	: askerlik s.+ta 69
sän	: sen s. 83, 94, 97, 99, 103, 104, 106, 119, 120, 127 s.+dä 80, 118 s.+iy 88, 104, 106, 123, 124 s.+ä 99, 119, 123, 128
sändilä	: seninle s. 119
särgozäšt (< Fars.)	: macera s. 120

süz, söz	: söz s. 86 s.+läriy 123 s.+i 131 s.+iy 135
sibä	: yarın s. 107, 119, 135 s.+si 135
sıçyan	: sıçan, fare s. 124, 126
sīnī (< Fars.)	: büyük tepsi s.+kä 135
sincid	: iğde s. 127
sirkä (< Fars.)	: sirke s. 129
somoq	: kemik s. 124, 127
soray al-	: sormak s. a.-di 123 s.a.-dum 120 s. a.-dun 119
sowuq	: soğuk s. 61
sörä, sörä, söy	: sonra s. 58, 59, 107, 128, 131
suhbät, sohbät (< Fars.)	: sohbet s. 111
sumsaq	: sarımsak s. 127
süpä	: sıpa, eşek s. 124, 126

surfa (< Fars.) : sofra
s. 127

surfa-yä häft sin (< Fars.): Şeb-i Yelda gecesinde açılan bir sofra. Sin harfiyle başlayan yedi nesnenin konulduğu sofra
s. 127

suw : su
s. 83, 119, 127
s.+i 83, 119

Ş

şā, şah (< Fars.) : şah
ş. 74

şā barmaq : baş parmak
ş. 124, 126

şahud (< Fars.) : şahit
ş.+u 76

şahudluq : şahitlik
ş. 131

şām, şām (< Fars.) : akşam, akşam yemeği
ş. 64, 92, 93, 120
ş. 123
ş.+qa 135

şāmdān (< Fars.) : şamdan
ş. 127

şä- : istemek
ş. 91
ş.-dilär 108
ş.-örrättik 108
ş.-yöm 91, 119

şā'r : şiir
ş. 120

ş.+iy 83

ş.+läriy 95, 120

ş.+riy 120

särgärmiluq (< Fars.): hobi

s.+lari 100

şikār, şikār (< Fars.): av

ş. 65

şikārçı

: avcı

ş.+ri 76

şikästä 'et-

: kırmak

ş. e. 61

şirini (< Fars.)

: tatlı; şekerleme

ş. 127, 135

şoxm vur- (< Fars.) : tarla sürmek

ş. v. 86, 117

şuyl, şoyl (< Fars.)

: iş

ş. 81, 90, 99, 119, 120, 127, 131

şuqulat (< Fars.)

: çikolata

ş. 103, 131, 136

şuru ol- (< Fars.)

: başlamak

ş. o.-muşşattu 82

T

ta, tä, däq, dä

: da, de

63, 68, 72, 78, 80, 89, 91, 92, 96, 106, 111, 119, 120, 123, 127, 128,
131, 135, 136

tā (< Fars.)

: ta, -e kadar

t. 62, 63, 64, 65, 75, 83, 107, 109, 110, 119, 120, 123, 127, 131,
132

tabaya, täbäye (< Fars.): kat, tabaka

t. 97

tābāstān (< Fars.)	: sonbahar t. 107
tāy	: dağ t.+lariy 82
taq-	: takmak t.-ırlar 137
tāru	: Tanrı t. 80
tasmim tut- (< Fars.)	: karar vermek t. t.-iy 137 t. t.-tim 63 t. t.tiy 130
taşyar	: dış, dışarıya doğru t. 93
tāşluq	: taşlık bölge t. 75
tātā	: büyük baba, ata t. 123, 125 t.+lar 123 t.+m 123
tavuşyān	: tavşan t. 124, 126
teïrmān	: değirmen t.+kā 75
tāl̄x (< Fars.)	: acı t. 83, 119
tāmām (< Fars.)	: tamam t. 81, 124, 127 t.+usiy 119
tāndur	: tandır (krş. Fars. <i>tanūra</i>) t. 131
tāpä	: tepe

	t. 123
	t.+kä 123
täräf (< Fars.)	: yön, taraf
	t.+iy 135, 136
	t.+idä 136
täräqtul (< Fars.)	: traktör
	t. 128
	t.+i 128
	t.+la 128
tä'rif 'et-	: tarif etmek
	t. 'ie.-gäm 91
tärnaq	: tırnak
	t. 124, 126
tävä	: deve
	t.+nin 77
täyärlik	: değerli
	t. 106
tī'mi	: şimdi
	t. 119, 123
tī'z	: hızlı; erkenden
	t.+dä 128
tik	: saç
	t. 76, 126
tikän	: diken
	t. 107
tikän-	: tükenmek, bitmek
	t.-är 127
tikät-	: tüketmek
	t.-illär 123
til	: dil
	t.+i 61, 103, 106, 120, 128
	t.+idä 120

	t.+iri 119
tiril	: römork
	t. 128
tirilük 'et-	: yaşamak
	t. e.-örlar 122
tirsäk	: dirsek
	t. 124
tiş	: diş
	t. 124, 126
tişi	: dişi
	t. 124, 126
tîz	: diz
	t. 124, 126
tîz toqaqe	: diz kapağı
	t. t. 124, 126
tolyantur-	: dolandırmak
	t. -urrättilär 136
Torkî-ye Estanbölî	: Türkiye Türkçesi
	t. 124
tōşäk	: döşek
	t. 131
toqquz	: dokuz
	t. 132
toqu-	: dokumak
	t.-ör 127
	t.-rattılar 135
toy	: düğün
	t. 135, 137
	t.+i 119
	t.+lari 68
	t.+qa 123
tül çäk- (< Fars.)	: sürmek

	t. 96
tunor, tunōr	: tandır (krş. Fars. <i>tanūr</i>)
	t. 133
	t.+iy 120
	t.+da 120
tut-	: tutmak
	t.-allar 135
tūz	: tuz
	t. 110, 135, 136
tüzäl-	: düzenlemek
	t.-lär 135
tülkü	: tilki
	t. 124, 126
tümän, tōmän (< Fars.)	: İran para birimi tümen
	t. 58, 81, 135, 136
	t.+lik 135
tüört	: dört
	t. 127, 128, 131, 132, 136
tüş-	: düşmek
	t.-ärrätti 136
	t.-ärrättik 128
	t.-tü 74

U, Ü

undı'vāra	: onun gibi
	u. 65
undila	: onunla
	u. 68
ū°n	: on
	ū. 58, 76
ū°n bi	: on bir

	ū. 131, 132
ū°n ākki	: on iki
	ū. 131, 132, 135, 136
ū°n iç	: on üç
	ū. 131, 132
ū°n tüört	: on dört
	ū. 131, 132
ū°n bīṣ	: on beş
	ū. 108, 131, 132
ū°n alta	: on altı
	ū. 131, 132
ū°n yätti	: on yedi
	ū. 132
ū°n säkkiz	: on sekiz
	ū. 132
ū°n toqquz	: on dokuz
	ū. 132
ū°na-, oyna-	: oynamak
	u.-llär 135
	u.-rrätti 127
	u.-rrättilär 136

V

vār	: var, mevcut
	v. 88
	v.+ar 61, 119, 120, 124, 127
	v.+attu 62, 97, 100, 119, 120, 123
	v.+iça 127
	v.+iyz 89
	v.+um 79, 89, 120, 123
	v.+umuz 120
var-	: gitmek

	v.-du 123, 127, 128
	v.-dum 127
	v.-duq 128
vaq-	: bakmak
	v.-am 91
	v.-arrattu 120
vayt, vaqt (< Fars.)	: vakit
	v. 87, 127, 128
	v.+e 107, 108, 119, 120
	v.+iy 128
vä (< Fars.)	: ve
	v. 136
vä'li (< Fars.)	: fakat
	v. 105, 106, 131
vîr-	: vermek
	v.-diy 103
	v.-gäyn 93
	v.-illär 81
	v.-miş 78
	v.-rätti 67

X

xālī (< Fars.)	: halı
	x. 61, 127
xalvar (< Fars.)	: ölçü birimi
	x. 128
xäläç	: Halaç
	x. 61, 119, 120, 123
	x.+lär 97, 131
	x.+läriy 135
xäläci	: Halaçça

	x. 68, 89, 119, 120, 123
xalq (< Fars.)	: halk x. 127
xātun	: hanım, eş x.+iy 123
xānāvādä (< Fars.)	: aile x. 123 x.+siy 119
xedmāt (< Fars.)	: hizmet x. 131
xina	: kına (krş. Fars. <i>hannā</i> , Ar. <i>hinnā</i>) x. 73, 135
xōb (< Fars.)	: güzel! x. 119
xoşbaxt (< Fars.)	: mutlu, şanslı x.+ak 106
xoşhāl (< Fars.)	: mutlu, neşeli x. 106 z.+äm 120, 128
xolāsa (< Fars.)	: özetle x. 81
xudā (< Fars.)	: Tanrı x. 129, 123 x.+qa 128

Y

yā (< Fars.)	: ya da y. 60, 67, 68, 74, 76, 79, 100, 107, 119, 120, 123, 124, 128, 131, 132, 135, 136
yān	: yan, taraf y. 131

	y.+ça 131
	y.+iça 92, 94, 119, 120, 127, 135
	y.+iy 127, 128
	y.+iya 71, 103
	y.+uçar 123
ya'ni (< Fars.)	: yani
	y. 79, 123, 124, 127, 131
yāş	: yaş
	y. 108, 119, 136
	y.+um 127
yād	: hatıra, hatırlama
	y. 93
	y.+ımqa 79, 87, 123, 124
	y.+imça 89
	y.+umça 120
	y.+umçari 128
	y.+umda 124
yayış	: yağış, yağmur
	y. 110
yara-	: yaramak, uymak (elbise)
	y.-sa 72
yāt-	: yatmak, uyumak
	y.-muş 124
yaz	: yaz
	y. 107
	y.+ça 128
yaz-	: yazmak
	y.-muş 88, 120
	y.-iya 127
yē-	: yemek
	y.-mägä 58
	y.-mişäm 88

	y.-pgäm 90
	y.-rrättilär 135, 136
	y.-sän 83
yēgülük	: yiyecek
	y. 66, 135
yäk (< Fars.)	: bir
	y. 60
yäkä	: <i>gelmek</i> eyleminin emir kipi 3. kişi çekimi
	y. 119, 128
yäkkä	: iri, kocaman
	y. 72
	y.+ri 80
yəl	: yel
	y. 128
yet-	: alıp götürmek, taşımak, hareketlendirmek
	y.-müş 67
yeyin	: çabuk
	y. 65, 69, 72, 94, 135
yētär	: daha iyi
	y.+ätti 82
yätti, y'ätti	: yedi
	y. 132
yırış-	: toplamak
	y.-illär 87, 123, 127
yietgär-	: alıp götürmek
	y.-im 72
yiätmiş	: yetmiş
	y.+kä 132
yigirmä	: yirmi
	y. 135, 136
yık	: yük
	y.+i 77

yıl	: yıl y. 123, 127, 128 y.+iy 127
yir	: yer y. 67, 75 y.-är 80 y.-çä 128 y.-dä 128, 136 y.-kä 58
yüz, yüz	: yüz y. 133
yörğan	: yorgan y. 63
yovuγ	: yakın y. 61, 123, 127, 128, 135 y.+lar 136
yumurtxa	: yumurta y. 127, 136
yu°l	: yol y. 93, 123, 128 y.+iy 80 y.+lär 82, 110, 123
yu°lla	: göndermek y.- γäm 119 y.-rlär 135
yu°q	: yok, değil y. 131 y. +amuş 77 y.+ar 95, 104 y.+qar 123, 128 y.+qattu 107, 136 y.+um 89, 117, 123

	y.+umuz 65, 124
yuqqarlayu	: yukarıya doğru
	y. 66
yük-	: fırlatmak, atmak
	y.-är 135
yüri-, yürü-	: yaşamak
	y.-rrätti 102

Z

zäbān (< Fars.)	: dil
	z. 120
	z.+iy 119
zāmān (< Fars.)	: zaman
	z. 83, 119
zämästān (< Fars.)	: kış
	z.+ätti 68
zāmīn (< Fars.)	: zemin
	z. 64, 83, 119
zād (< Fars.)	: şey; kişi
	z. 73, 82, 93, 96, 119, 120, 123, 127, 136
zändägīluq	: yaşam
	y. 119, 131
zäng vur- (<Fars)	: telefon etmek
	z. v.-sa 72
	z. v.-dum 94
ziyārāt ʾet-	: ziyaret etmek
	z. e.-tim 128

EK 1. ETİK KURUL İZNİ

EK 2. ORİJİNALLIK RAPORU

EK3. BENZERLİK İNDEKSİ

DİL İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA HALAÇÇA			
ORJİNALLİK RAPORU			
% 7	% 6	% 1	% 1
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ
BİRİNCİL KAYNAKLAR			
1	www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	% 1	
2	www.turkiyat.hacettepe.edu.tr İnternet Kaynağı	% 1	
3	issuu.com İnternet Kaynağı	% 1	
4	yunus.hacettepe.edu.tr İnternet Kaynağı	% 1	
5	www.turkbilig.com İnternet Kaynağı	<% 1	
6	Submitted to Ege Üniversitesi Öğrenci Ödevi	<% 1	
7	www.ayu.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1	
8	www.ceeol.com İnternet Kaynağı	<% 1	
9	www.acarindex.com İnternet Kaynağı	<% 1	